

RUBICON

Remények

KÁLLAY

*Miniszterelnök,
1942-1944*

és illúziók

MIKLÓS

*Nem volt
bintapolitikus*

2017/1

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

ÁRA: 695 Ft

KÜLÖNSZÁM

RUBICON

Sisi

Erzsébet

a magyarok királynéja

A világ legszebb
asszonya

Erzsébet és
a magyarok

A magányos
menekülő

A méltatlan
vég

Megjelent!

2017/1. Különszám

TARTALOM

Soós István: Sisi és családja

Niederhauser Emil: Ferenc József és Erzsébet

F. Dózsa Katalin: Megértő feleség és szenvedélyes anyja

Niederhauser Emil: A magányos menekülő

F. Dózsa Katalin: Erzsébet és a bécsi udvar

Niederhauser Emil: Erzsébet és a magyarok

F. Dózsa Katalin: Erzsébet társasága

Kovács Éva: Erzsébet királyné Gödöllőn

F. Dózsa Katalin: A világ legszebb asszonya

Niederhauser Emil: A méltatlan vég

KERESSE AZ ÚJSÁGÁRUSOKNÁL!

Különszámainkat előfizetőink is az újságárusoknál vásárolhatják meg!

www.rubicon.hu

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXVIII. ÉVFOLYAM 307. SZÁM

LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:

Bácskai Vera, Bertényi Iván,
Gyarmati György, Mezey Barna,
Ormos Mária, Orosz István

Szerkesztőség:

Csorba László, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Németh György, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:

Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848

Fax: 402-1849

e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.

2600 Vác, Nádas utca 8.

Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél

(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,

10102237-77185300-00000001),

valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.

Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán

(XIII., Lehel u. 10/A,

levélcím: LHI, Budapest 1900),

illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,

vidéken a postahivatalokban.

Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.

1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.

Tel.: +36 1 243 9232

www.colorinterpress.hu

HU ISSN 0865-6347

4

14

30

70

78

TARTALOM 2017/5

KÁLLAY MIKLÓS – REMÉNYEK ÉS ILLÚZIÓK

4 Joó András: Kállay Miklós.

Magyarország 31. miniszterelnöke

14 Kerepeszki Róbert: Elvesztett illúziók.

Szó sincs hintapolitikáról!

Kállay Miklós külpolitikájának háttere és realitása

26 Szabó Péter: Mély bizalmatlanság.

Kállay Miklós miniszterelnök és a katonai vezetés

30 Estók János: Kállay, az agrárpolitikus

38 Kosztolnyik Krisztián: Kállay Miklós
és az öntözésügy

40 Ujváry Gábor: Szinyei Merse Jenő

és a Kállay-kormány kultúrpolitikája

46 Joó András – Orosz László – Sáringer János:

A Kállay-kormány kulcsszemélyiségei

52 Orosz László: Kényszerhelyzet, meghasonlottság.

A magyarországi németek a Kállay-kormány idején

54 Joó András: Remények, illúziók, manőverek

58 Fülöp Mihály: Kilépni nehéz.

Kiugrások, kapitulációk, 1943–1944

62 Ritter László: Szöktetés a szerájból?

A brit Titkos Hírszerző Szolgálat és Kállay Miklós

64 Janek István: Egy elvetélt elképzelés.

*Kísérletek a közös kiugrás megszervezésére
Szlovákia vezetőivel 1943–44-ben*

66 Joó András: Kállay Miklós emigrációban

70 Bern Andrea: Főméltóságos Úr! / Kedves Mica!

*Horthy Miklós és Kállay Miklós emigrációs
levelezése – 1947–1956*

74 Kertész Tünde Fruzsina: Kállay Miklós

dél-amerikai körútja 1956 nyarán

78 Németh Péter: A Kállay-címer

80 Zeidler Sándor: Hogyan kerül a Kállay-gyűjteménybe
Horthy Miklós kormányzó egyik kitüntetése?

ONLINE PLUSZ

Hollósi Gábor: Az 1942. évi XVI. törvénycikk
a mezőgazdaság fejlesztéséről. A Kállay-kormány

„nagy” mezőgazdasági törvénye

Sáringer János: Emberek és sorsok.

Kállay Miklós és ifj. Horthy Miklós

E számunk a VERITAS Történetkutató Intézettel
együttműködésben, a *Magyarország sorsfordító
esztendői: Kállay Miklós miniszterelnökségének
mérlege* című, 2017. március 10-én megrendezett
konferencia előadásai alapján készült.

VERITAS
Történetkutató Intézet

Fotó: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok és Történeti
Fotótár · Jósa András Múzeum, Kállay-gyűjtemény, Nyíregyháza ·
Magyar Mezőgazdasági Múzeum · Magyar Nemzeti Levéltár ·
ifj. Kállay Miklós · Wettstein János · Zeidler Sándor · Photocon

Joó András

KÁLLAY MIKLÓS

MAGYARORSZÁG 31. MINISZTERELNÖKE

Kállay Miklóst a brit történész C. A. Macartney – aki rendszeres és személyes kapcsolatban állt vele időskorában az emigrációban – úgy jellemezte, mint a magyar dzsentri „prototípusát”. A jómódú, igen erős politikai öntudattal és hagyományokkal bíró alföldi földbirtokosok között a közélet és a magánszféra területein egyaránt szövődtek hosszabb távon meghatározónak bizonyuló bizalmi szálak. Kállay Horthy úgynevezett „vadász köréhez” tartozónak számított, tehát olyan személynek, aki előtt a kormányzó ajtaja szinte mindig nyitva állt.

Joviális, rugalmas, pragmatikus és jól alkalmazkodó politikusi alkat volt, akinek pályája során alkalma nyílt arra, hogy az államélet szinte valamennyi területén tapasztalatokat szerezzen. Tisztelői elsősorban jó helyzetfelismerő képességét, kivételes politikai leleményességét és hazaszeretetét méltatták, kritikusan és ellenségei azonban következetlennek, ravaszkodónak és kétszínűnek igyekeztek bemutatni.

Akorszellem és a radikális eszmék nem érintették meg, s közelebb álltak hozzá a gyakorlati kérdések, a mezőgazdaság és a kereskedelem ügyei, ma talán úgy mondanánk, hogy jobbra a technokrata jellegű feladatok. Sokan nem tekintették igazán komoly államférfinak, így csupán a vármegyei politikában edződött, ügyes, de mégis inkább provinciális szemléletű politikust láttak benne.

A háború alatt rendkívüli és korábbi pályája során kevésbé megszokott kihívásokkal kellett szembenéznie. A kihívás elsősorban külpolitikai jellegű volt. Az államfő rendkívüli és személyes bizalmán alapuló megbízatást a belpolitikában jelentős ellenszélben, a felszínen gyakran leplezett módon kellett Kállaynak teljesítenie. Sokáig fenntartható volt azonban egy kényes egyensúly egyrészt a belső viszonyok tekintetében, másrészt Németországgal szemben, ami a hosszas manőverezést és kiütkeresést is lehetővé tette egészen a német megszállás bekövetkeztéig.

Kállay Miklós közismerten nagy múltú család tagja volt. A Szabolcs vármegyében őshonos Balog-Semjén nemzetség – amely a honfoglalás korában megtelepülő ún. ősnemzetségek egyike volt – tagjai évszázadok óta éltek, gazdálkodtak és egyúttal politizáltak is az egykori nemzetségi szállásterületeiken elhelyezkedő birtoktesteikre támaszkodva. A család oklevelekből ismert legrégebbi őse a Balog-Semjén (Bolok Simian) nembéli Ubul, aki II. András korában élt. A nemesi ősök – királyhűségük révén – egyre erősödtek és gyarapodtak, különösképpen az Anjouk idejében, de a 14. században többször kellett jogaikért és birtokaikért komoly küzdelmeket vállalniuk. Már a középkorban Szabolcsból több megyébe ágazott szét a népesedő család, miközben tisztségek elnyerése révén politikai értelemben is egyre jelentősebbé vált.

A Kállay család egyike volt a legerősebb identitástudatú magyar nemesi famíliáknak. Tagjai a vármegyei és az országos közéletnek egyaránt ismert szereplőivé váltak. A 18. században Kállósemjén lett a katolikus vallású Kállayak igazi fészke, amely az utóbb oly ismertté és tiszteltté vált nevet – az eredeti nemzetségnév egy részével – magában is hordozta. Az akkori megyegyűlések színhelyéhez, Nagykállóhoz közel fekvő településen épült fel a semjéni kúria is, miközben a család több más szabolcsi községhez – így Nagyhalászhoz, Napkorhoz vagy később Nyíregyháza-hoz – szintén erősen kötődött. Kállay Miklós a család különösképpen Mária Terézia idején jelentőssé váló, ún. napkori főágának leszármazottja volt, amely mind Szabolcs vármegyének, mind az országos közéletnek több kiemelkedő személyiséget adott, köztük főispánt, országgyűlési képviselőket és minisztereket is. Ebből az ágból származott például Kállay Tibor, aki 1921 és 1924 között pénzügyminiszter volt. Távolabbi rokonságban állt Kállay Bénnel, az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminiszterével is.

GYERMEKÉVEK ÉS IFJÚKOR

A későbbi miniszterelnök 1887. január 23-án látta meg a napvilágot Nyíregyházán, Kállay András szabolcsi főispán és felesége, Csuha Vilma legkisebb gyermekeként. Édesapja a megye kiemelkedő személyiségei közé tartozott, aki nagy figyelmet fordított az ősi

Az édesapja: Kállay András,
Szabolcs vármegye főispánja

család hagyományainak ápolására és gyermekeinek neveltetésére. Ezekben az években főleg Nagyhalászban élt a család. Az elemi iskolai tanulmányokat Miklós magántanulónként végezte, a középiskolai évek egy részét pedig Nyíregyházán, az ágostai hitvallású Evangélikus Főgimnázium falai között töltötte, végül a gimnáziumi tanulmányokat a neves budapesti Magyar Királyi Ferenc József Nevelőintézet kollégistájaként fejezte be (az elitképzőnek szánt intézetet a bécsi Theresianum mintájára 1888-ban hozták létre).

A gyermek Miklós éles eszű, kivételes memóriával, továbbá igen korán megmutatkozó szónoki képességekkel is megáldott fiú volt, tanulni, leckét készíteni azonban nem szeretett. A nyelvtan általában nehezen ment, a helyesírás (főleg a szépírás) pedig valóságos küzdelem volt számára. A testedés és az erőgyakorlatok viszont annál inkább a kedvére valók voltak. Később Budapesten, a Ferenc József Nevelőintézetben a kardvívást gyakorolta, utóbb pedig, az egyetemi évek alatt az ökölvívásban tűnt ki társai közül. Különösen az idegen nyelvek és a történelem iránt

érdeklődött, s a diplomáciai pálya lebegett a szeme előtt, de – bár ebben túl szerényen ítélte meg önmagát – nem érezte elég biztosnak a francia- s még kevésbé a németnyelv-ismeretét ahhoz, hogy ezt a pályát válassza.

Az egyetemi diákevek során – a peregrináció lehetőségeivel élve – Drezdában, Genfben és Párizsban is tanult, majd Budapesten szerezte meg az államtudományi diplomát és a doktori oklevelet. Ifjúkorában alapvetően franciás műveltségre tett szert, de tervei közt szerepelt egy hosszabb angliai tanulmányút is, amelyről rövid londoni tartózkodása után – mint időskorában egyszer említette – a zord időjárás miatt letett. A Párizsban töltött idő alatt a Sorbonne előadásait látogatta, majd az ekkoriban szintén ott időző Eckhardt Tiborral (a későbbi kisgazda politikussal) esténként a festő Szinyei Merse kávéházi asztalához ülve figyelték a művészek társalgását.

Közeli rokon: Kállay Tibor
pénzügyminiszter (1921-1924)

Korai éveitől vonzódott a politikához, noha apja igyekezett a nehéz s anyagi értelemben igen kockázatosnak ítélt politikusi pályáról lebeszélni. Pesti jogászévei alatt az Országos Kaszinóban élvezettel hallgatta az akkor meghatározó politikusok eszmefuttatásait. Hivatali pályáját 1910 októberében gyakornoki poszton kezdte Szabolcs vármegyében, majd fokozatosan emelkedett a ranglétrán, először Kisvárdán tiszteletbeli szolgabíró, majd rövidesen Nagykálló főszolgabírója lett.

A SZABOLCSI FŐISPÁNSÁGIG

Tisza István még kisvárdai működése alatt felszólította, hogy induljon el képviselőjelöltként a nyírbátori választókerületben, ahol végül alulmaradt egy 48-as jelölttel szemben. Tisza ezután fogadta, jelezve, hogy „*adandó alkalommal*” megint „*gondol rá*”. 1917-ben az

erdélyi Udvarhely megyében indult volna, de Tisza bukása miatt ez lekerült a napirendről. Az első világháborúban hadikórház építését irányította Nyíregyházán. A háború végén Kállay, saját állítása szerint „*még mielőtt a forradalom kitört volna*”, lemondott a főszolgabíroságról. Ezután gazdálkodott kállósemjéni földbirtokán. Visszavonultan vészelte át a Tanácsköztársaság, majd a román megszállás időszakát, bár, mint maga utalt rá később, „*néhány letartóztatás*” azért alkalmasint kijutott neki.

Még 1914 szeptemberében megnősült, feleségül vette Kállay Iлона Helént, a nyíregyházi Erzsébet Közkórház igazgató főorvosának, Kállay Rudolfnak a leányát. Házasságukból három fiúgyermek (Kristóf, Miklós és András) született, akik közül a legidősebb, Kállay Kristóf a második világháború idején külügyminisztériumi állományba került, majd a német megszállásig apja mellett dolgozott magántitkárként a miniszterelnökségen.

1922-ben Klebelsberg Kuno belügyminiszter ajánlotta fel számára a szabolcsi főispáni tisztséget. A kormányzó 1922. március 4-én nevezte ki

Szabolcs (majd Szabolcs és Ung ideiglenesen egyesített) vármegye főispánjává. 1929-ig tartó főispánsága alatt jelentős közmunkák, főképp útépítések zajlottak a megyében. Pályája innentől egyenesen ívelt felfelé, amint egy újságírónak egyszer nyilatkozta: „*Különös gonddal viseltettem a kereskedelem és az ipar problémái iránt. Ezen a téren elért eredményeim fordították felém Bethlen István figyelmét, aki kiküldött a római és a Rio de Janeiro-i interparlamentáris kereskedelmi konferenciákra. Ezt követően 1929-ben a kereskedelmi minisztérium politikai államtitkára lettem.*”

ÁLLAMTITKÁR, FÖLD- MÉVELÉSÜGYI MINISZTER

Kállay 1929 őszétől két éven át a Bethlen-kormány kereskedelemügyi államtitkára volt. Elsősorban a külkereskedelmi kapcsolatokkal, főképp az agrár-exporttal foglalkozott. Több külföldi utat tett, így 1931 májusában delegációt vezetett egy francia gyarmatügyi kiállításra, ahol az ünnepi fogadáson beszédet mondott. Neve lassanként külföldön is ismertté, egyre jobban csengővé vált.

Kállósemjéni birtokán korábban Kállay igyekezett mintagazdaságot kiépíteni. Az agrárkérdések és a parasztság helyzete – ide értve egy valóban gyökeres földreformot is – fiatal éveitől kezdve foglalkoztatták. Mindemellert Horthy Miklós „*vadász köréhez*” tartozónak, vagyis olyan embernek számított, aki előtt a kormányzó ajtaja könnyedén megnyílt. Horthy személyes felkérésére vállalt szerepet Gömbös Gyula kabinetjében. Neve futólag a külügyminiszteri poszt várományosaként is felmerült, végül azonban a tapasztalatainak és habitusának jóval megfelelőbb földművelésügyi tárca élére nevezték ki 1932. október elején.

Miniszterségének eredményei közül kiemelhető a nemzetközi téren is elismerést nyerő erdőtörvény, továbbá az eleinte még elhúzódó vámháborúval fenyegető kereskedelmi tárgyalások Ausztriával, melyek végül mégis meglepően gyorsan megállapodáshoz vezettek. 1934 őszén irányítása alatt rendezték meg a jelentős érdeklődéssel kísért Budapesti Mezőgazdasági Kiállítását. Kállay azonban tárcáját különösen nehéz helyzetben vette át. Évek óta tartott az agrárválság, a mezőgazdasági termékek nem voltak eladha-

Kállay földművelésügyi miniszterként a Belvárosi Polgári Körben, 1933. december 14.

tók, ami súlyosan érintette a magyar kivitelt. Az ország hagyományos exportpiacainak (Németország, Ausztria, Olaszország) felvevőképessége végletesen beszűkült.

Kállaynak és munkatársainak nagy szerepük volt a Németországgal 1933-ban és 1934-ben kötött kereskedelmi pótegyezmények előkészítésében, valamint a háttérben még abban is, hogy 1934 márciusában a római jegyzőkönyvek (olasz-osztrák-magyar egyezmény) aláírásával Magyarország további jelentős mennyiségű agrártermékének biztosíthatott piacot. Minisztersége végén nagy figyelmet szentelt a szőlő- és borgazdálkodás törvényi szabályozásának, s maga is elismert szőlősgazdának számított.

Kállay nem tagadta ugyan, hogy szükség van egy jelentősebb földre-

formra, a Gömbös-kormányban azonban inkább kerékkötője volt a miniszterelnök erre irányuló merészebb törekvéseinek, és – jobbra a konzervatív földbirtokos politikusok nézeteit osztva – csupán mérsékelt, telepítéseken és vagyonváltságon nyugvó, korlátozott reformok mellett szállt síkra. Emögött politikai megfontolások álltak. Szűkebb, politikai értelemben ugyanis Kállay Bethlen Istvánt képviselte a Gömbös-kormányban. 1934 decemberében, a jugoszláv király ellen elkövetett marseille-i merénylet után felszínre kerültek az ügy magyarországi szálai (jankapusztai usztasa kiképzőtábor). A kormány nemzetközi szinten elszigetelődött.

Bethlen kormányon belüli hívei – Imrédy Béla, Keresztes-Fischer Ferenc és Kállay –, kihasználva Gömbös szorult helyzetét, a külpolitika kérdésében felvetették a bizalom hiányát a minisztertanácsban (a megszokott gyakorlat szerint ezen a fórumon külpolitikai vita elvértve zajlott). Az egyesek – így például Hóman Bálint – által palo-

taforradalomnak minősített politikai akció a miniszterelnökkel szemben végül eredménytelen maradt. Ezután Kállay 1935. január 9-én távozott a kormányból, márciusban pedig elhagyta a kormánypárt (Nemzeti Egység Pártja) sorait is.

TÁVOL ÉS MÉGIS KÖZEL A POLITIKÁHOZ

Kállay Miklós az 1935-ös választásokon korábbi választókerületében (Kecskemecse) független jelöltként indult és mandátumot szerzett. 1936-ban titkos tanácsosi címet kapott, majd a következő évben visszalépett a kormánypártba. Korábbi minisztersége alatt szerzett tapasztalatait és eredményeit is figyelembe véve a kormányzó 1937. július 31-én az Országos Öntözésügyi Hivatal elnökévé nevezte ki. Horthy Miklós egyúttal örökös felsőházi tagsággal is honorálta addigi tevékenységét. Ekkor le kellett mondania képviselői mandátumáról.

Kállay Miklós miniszterelnök
az egri pályaudvaron, 1942

Kállay irányítása alatt az Öntözésügyi Hivatal dolgozta ki a Tiszalöki Vízlépcső és a csatlakozó Keleti-főcsatorna öntözőrendszerének terveit. A megvalósítást az 1937. évi XX. törvénycikk írta elő, amely a magyar mezőgazdasági export fejlesztését célozta. Szintén kiemelkedő eredmény volt a Békésszentandrásnál megépített duzzasztógát, amely lehetővé tette a nagyüzemi rizstermesztés megindítását. Az öntözésügy igen hatékonyan fellépő vezetőt nyert Kállay személyében, aki előtt az ajtók könnyen szélesre tárultak. Kállay leginkább ezen a területen, az Alföld és a mezőgazdaság ügyeivel foglalkozva érezte magát otthon, éppúgy, mint a birtokán virágzó almafák közt, büszkén mutogatva őket nála vendégeskedő politikustársainak: „Látod, ez az én munkám!”

Egy időre távolabb került tehát – nem is szándékaitól függetlenül – a politika élvonalától, noha Teleki és Bethlen politikai holdudvarában maradván informális kapcsolatrendszerét megőrzés nélkül fenntartotta, s időről

időre feltűnt a jelentősebb protokolláris eseményeken. Teleki Pál mellett állt például a második bécsi döntés után a Keleti pályaudvaron tartott üdvözlő fogadás alkalmával, de meghívták a Joachim von Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter nevezetes 1942. januári látogatása alkalmával megrendezett vadászatra is (ekkor már korántsem véletlenül).

Nem rekonstruálható egészen pontosan, hogy Kállay személye miként is került előtérbe. Ahogyan egy emlékiró fogalmazott: néhány befolyásos tényező szóba hozta, majd „lassanként meggyőződéssé vált, hogy nincs is más”. Kormányfői felkérése ügyében állítólag Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter lépett fel, de végül Horthy akarata volt a döntő, aki ebben a vonatkozásban könnyen meggyőzhetőnek bizonyult. Annál hosszabb ideig tartott meggyőzni magát Kállayt, ugyanis 1942 márciusában nem érezte aktuálisnak szerepvállalását, nyomasztónak ítélve a tengelyhatalmak még meglévő fölényét, továbbá látva a kihívásokat és

a kivételesen nagy kockázatokat. Miniszterelnöki ténykedése során nagy vonalakban Bethlen iránymutatásait igyekezett követni, ahogyan korábban sok ízben, és vissza szeretett volna kanyarodni Teleki irányvonalához, akivel felfogása nagyjából egyezett is.

MINISZTERELNÖKSÉGÉNEK BELPOLITIKAI HÁTTERE

Egy barátja állítólag a következőt mondta Kállaynak miniszterelnöki kinevezéséhez gratulálva: „Miklós, most nyeregben vagy”, amire ironikusan annyit felelt csupán: „Igen, de nincs alattam ló.” Ez az anekdotikus párbeszéd, noha nem biztos, hogy akár csak szűk körben is elhangzott ebben a formában, eléggé hűen tükrözi a miniszterelnök kényes helyzetét. Aki mellett

—
Kállay Miklós miniszterelnök
vadászaton
—

azonban Horthy Miklós kormányzó a tekintélyével sikra szállt, annak a pozícióját nehéz, sőt csaknem lehetetlen volt pusztán parlamenti eszközökkel megingatni. Ahogyan Kállay maga is hangsúlyozta emlékirataiban: az, hogy a „kormánypart ne fogadja el Horthy jelöltjét”, egyszerűen „elképzелhetetlen”

volt, az ő személyében pedig a kormányzó „tökéletesen megbízott”.

A korszakban a kormányok stabilitása nagyban függött az államfő szándékaitól és jóindulatától, s ha valaki mellett Horthy hajlandó volt lándzsát törni, vagy épp ellenkezőleg, az adott politikusan megrendült a bizalma, az országgyűlési erőviszonyok ehhez a bizalmi viszonyhoz képest – ha nem is éppen elhanyagolhatóak, de – jobbra másodlagosak maradtak. A kormány feje iránt tanúsított lojalitás egyenesen

fakadt az államfő iránti lojalitásból, annak ellenére, hogy sokan úgyszólván semmiben sem azonosultak Kállay politikai elképzeléseivel. Ez a fajta lojális beállítottság bírta maradásra a Bárdossy-kormányt azokat a minisztereket is (pl. Reményi-Schneller Lajost vagy Hóman Bálintot), akik a változások miatt a lemondás gondolatával foglalkoztak 1942 márciusában.

A Képviselőház 1942 és 1944 közötti erőviszonyai az 1939-es választások eredményein alapultak. Az, hogy a fennálló hatalmi rendszer belső stabilitását nem veszélyeztette már akkor a szélsőjobboldali előretörés, csak a Teleki-kormány intézkedéseinek (választói kör szűkítése, pártbetiltások, letartóztatások, szavazatok aránytalan elosztása, a mandátumelosztás rendszerének manipulálása) volt köszönhető. A végeredmény manipulálására – a választások titkossága ellenére – a még 1938 májusában elfogadott választójogi törvény nyújtott számos lehetőséget. A kormányzat intézkedései a szélsőjobboldal nagyobb arányú előretörését ugyan lefékeztek, de a választások csak látszólagos, átmeneti diadalt jelentett Teleki számára.

A kormánypart 180 mandátumnál is többet szerzett, szemben a nyilasok 29 parlamenti helyével, azonban a kormányparti képviselőknek csak a kisebbsége számított Teleki hívének – akinek irányvonalához Kállay vissza kívánt térni. A nyilas képviselőkön felül a mandátumok további néhány százaléka kisebb, lényegében szintén a szélsőjobboldalhoz sorolható pártoknak jutott. A választók – szűkebb értelmezéssel is – mintegy 25%-a adta voksát szélsőjobboldali jelöltekre vagy listára. A kisgazdapárt, amelynek tagjai örömmel fogadták Kállay kinevezését, mindösszesen 14 mandátumot tudott megszerezni. A szociáldemokraták súlyos vereséget szenvedtek, és csupán 5 képviselőjük volt jelen a Képviselőházban, ahogyan a Rassay Károly vezette Polgári Szabadság Pártnak is. A háborúból való mielőbbi kilépést, a német szövetség felszámolását viszont jobbra csak e kisebb létszámú erők képviselői támogatták következetesen.

A legnagyobb egységes ellenzéki erőt ugyan jó ideig a nyilasok jelentették, de Szálasi pártja megosztottá vált, az ellentétek pedig már 1941-ben hasadáshoz vezettek, így végül Kállay miniszterelnöksége idejére átrendeződés zajlott le. A *Magyar Nemzet* egyik korabeli cikke ezt így kommentálta: a

„szélsőjobboldalon a domináló párt szerepét” az Imrédy-csoport „számbelileg” is átvette, és így a Baky László nevéhez köthető Magyar Nemzetiszocialista Párttal (Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség név alatt alkotva blokkot) együttesen képzett jelentősebb parlamenti erőt, amely körül a nyilas képviselők „mint mellék-bolygók” helyezkedtek el.

KÁLLAY KONTRA IMRÉDY

A nyilasokat Kállay nem tartotta igazán veszélyesnek, annál inkább Imrédyt, akinek pártja csak 1940 októberében vált önálló erővé a magyar közéletben. A Magyar Megújulás Pártjának belpolitikai súlya nem is annyira szervezettségében, mint inkább – pártokon és intézményeken is átnyúló – társadalmi kapcsolataiban rejlett. Imrédy jó összeköttetésekkel rendelkezett az államapparátusban, pártjának a kulturális élet és a közvélemény-formálás fontos területein volt jelentős a befolyása. Különösen kiváló kapcsolatokkal rendelkezett a tisztikarban.

A Magyar Megújulás Pártja a programjában deklarálta, hogy a „zsidókérdés megoldásában” az európai „összmegoldásba” kell bekapcsolódnia. Kállay viszont – különösen 1942 őszétől – a kirajzolódó német „végső megoldás” ellenében kívánt politizálni. A német felszólítások azonban az úgynevezett zsidókérdés átfogóbb rendezésére – értve ezalatt a deportálásokat is – ekkorra megszorodtak.

A miniszterelnök pozíciója 1942 késő őszén az egyre erősödő belső és külső nyomás dacára szilárd maradt, de célkitűzéseinek megvalósítását, főleg a politikai hangulat Kállay számára előnyös átalakítását ellenfelei – főképp tehát Imrédy és szövetségesei – eredményesen lassították. Minden kapcsolatukat és a parlamenti vitákat is felhasználták arra, hogy Kállayt gátolják törekvései megvalósításában. Eleinte leginkább a sajtópolitikát támadták és a zsidókérdés megoldatlanságát ostromolták. Különösen aggasztotta az Imrédy-párti képviselőket, hogy a katonai részvétel a háborúban csökkenhet, továbbá az is, hogy a honvédelmi tárca élén a számukra elfogadhatatlan Nagybaczoni Nagy Vilmos áll, aki Kállayt támogatja s igyekszik javítani a munkaszolgálatos zsidók helyzetén.

Kállay a külső német nyomásnak ugyan ellenállt, de belpolitikai és tak-

tikai okokból jelentős engedményeket tett. Kerülni igyekezett ugyanis a nyíltabb konfrontációt, amely nagyobb sajtóhírvérést és nem kívánt külpolitikai visszhangot eredményezhetett. Mindezzel azonban politikáját felemásra is tette. Kállaynak szembe kellett néznie azzal, hogy „lanya” zsidópolitikájának folyamatos kipellengérezése aláaknáhatja a helyzetét. A hadsereg politizáló – s igen nagy számban németbarát – tisztikara előtt amúgy is igen csekély tekintélye volt.

→
Kállay Miklós a Magyar Élet Pártja nagygyűlésén
→

Kállaynak az úgynevezett „zsidókérdésben” folytatott politikáját – Berlin igényeivel szemben – igyekeztek azzal „magyarázni” nácibarát ellenzékének soraiban, hogy jó üzleti „érzéke” volt, s így – állítólag – „zsidó vonalakkal” tartott kapcsolatot. Ez a nézet a szélsőjobboldal által 1943 tavaszán indított

második, igen heves politikai kampány nyomán vált hangsúlyossá. A szélsőjobboldali ellenzék támadásainak előterébe a honvédelmi miniszter, Nagy Vilmos került, akivel szemben hasonló érvek jelentek meg az újságok hasábjain egy konkrét korábbi üzleti kapcsolata miatt (a zsidó származású Hartmann család cégével). Kállay végül engedett a politikai nyomásnak, miniszterét – amolyan vezéráldozatként – menesztette, az országgyűlés üléseit viszont az államfő segítségével őszig elnapoltatta, így a Képviselőházat mint fórumot ezektől a támadásoktól egyelőre megóvta.

Az imrédysta agrárprogram lényegi elemét képezte a zsidó kézben lévő birtokok kisajátítása, addig is, amíg az említett európai „összmegoldásra” sor nem kerül. Napirenden tartották a zsidó birtokoknak a földbirtok-politika céljaira való átvételét. Kállay a politikai viták nyomán, amelyek a zsidóságot sújtó, diszkriminatív törvénykezés továbbvitele körül zajlottak, ezen a téren is jelentős engedményeket tett. A konk-

rét német követelésekkel szemben 1942 őszétől a zsidóság számára védeltséget biztosító politikát folytatott, a már meghozott antiszemita törvények végrehajtása és a zsidókat sújtó különböző egyéb intézkedések azonban lényegében tovább folytak, a fajvédő szociálpolitika jegyében. Itt elsősorban az 1942. évi XV. törvénycikk, az ún. „negyedik zsidótörvény” rendelkezéseire kell utalni. Kállay 1943 novemberében egymillió holdnyi ún. „zsidó föld” kisajátításáról számolt be, amivel ugyan igencsak túlzott, mégis – a körülbelül 75 ezer hold átadását érintő intézkedések nyomán – a földek osztogatása több helyen zajlott botrányos körülmények között. A zsidó földbirtokok elkobzásával nyert területekből korántsem csak szociális szempontok alapján lehetett nagyobb szeleteket kisorsítani. Mindennek súlyos erkölcsi és politikai következményeire Bajcsy-Zsilinszky Endre nyomatékosan felhívta a belügyminiszter figyelmét.

A miniszterelnök tehát igyekezett gazdasági síkra terelni zsidópolitikáját, miközben retorikai fordulatokkal próbálta helyettesíteni a németek által követelt radikális intézkedéseket. Beszédeiben ellentmondásokba keveredett: egyrészt azt állította, hogy a zsidóság

kérdése „társadalmi” probléma, majd kijelentette, hogy mégis „faji” kérdésről van szó. Egyúttal szociális reformokat sürgetett, hogy ne következzen be még egyszer az, ami 1918-ban. Attól tartott, ha későbbi, a frontok alakulása révén baloldali politikai fordulat áll elő, az államhatalmi funkciók meggyengülnek, és így képtelenség lesz elkerülni egy újabb Trianont. Abban hitt, hogy kizárólag az adott politikai elit vezetheti át a jövőbe az országot. A tömegekkel szemben Kállay rendkívül bizalmatlan volt, a parasztságot pedig nem tekintette politikailag érettnek. Úgy látta, politikája szemben áll a magyar társadalmat ekkor jelentős mértékben átható szélsőjobboldali vagy épp kifejezetten náci ihletésű nézetekkel. Kállay tehát a tömegeket túl jobboldalinak és németbarátnak vélte, a katonai vezetőkről nem is beszélve. Szemléletét jól tükrözték 1943 nyarán a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) klubnapjain mondott beszédei, amelyek a Mussolini bukása körüli napokban hangzottak el. Miközben a kisgazdákkal és baloldali ellenzékének tagjaival gyakorta egyeztetett, sőt politikai helyzetüket is erősítette, pártja előtt mindezt tudatosan leplezni igyekezett. A kormánypárt képviselőinek többsége ugyanis Imrédyvel rokon-

← Kállay Miklós miniszterelnök feleségével és fiával, Kristóffal

Kállay Miklósné rádiószózatot mond a hadiárvákért. Mellette fia, Kristóf

szervezett, ám ennek dacára zömük lojális maradt, sőt a miniszterelnök benyomásai szerint támogatottsága 1943 végére némiképp erősödött is.

A SZÉLSŐJOBBDALI ELLENZÉK TÁMADÁSA

Kállay a számára kedvezőtlennek mutatkozó hangulatot a sajtó szigorúbb irányításával kívánta befolyásolni. 1942. szeptember 22-én a miniszterelnök a külügyminisztérium tanácsstermébe hívta a magyar sajtó képviselőit. Intelmeiből világosan kitűnt, hogy nem érezte maga mögött a közvélemény támogatását. A háború után sokan kérték rajta számon, hogy a szélsőséges megnyilatkozásokat „nem fékezte” és a közvélemény „megmérgezett atmoszféráját” nem készítette elő a változásokra. Tény azonban, hogy a miniszterelnök – Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök útján – 1942 őszétől titkos erőfeszítéseinek megfelelően igyekezett alakítani a sajtó irányítását. Főleg a szélsőjobboldalnak a közvéleményre gyakorolt befolyását kívánta csökkenteni a sajtó irányításán keresztül.

A miniszterelnöknek törvényes lehetősége volt a lapokban közölt információk mennyiségét és tállalását befolyásolni. Igyekezett ugyan bizonygatni: kormánya figyel arra, hogy „sokszorosán több szabadsága” legyen annak a sajtónak, amely tőle „jobboldali irány-

ban távolodott el”, de ellenfeleit ezzel egyáltalán nem győzte meg. Imrédy hívei és a nyilasok egyszerre látták elérkezettnek az időt 1942 novemberének végén, hogy a parlamentben támadást intézzenek a kormány ellen, kifogásolva néhány baloldali szellemiségű sajtóorgánum zavartalan megjelenését.

A vita kezdetén a miniszterelnök a véleménynyilvánítás diktatórikus korlátozásának felvetésével igyekezett leszerezni ellenfeleit. Két hónappal korábban Imrédy párttársa, Rajniss Ferenc a következőket írta a sajtóirányításért felelős Ullein-Reviczkynek: „A cenzúra szerint nem igaz az, hogy világháborúban védjük legdrágább kincsünket: a magyar hazát. Ezt jelenti a mellékelt cenzurapéldány, és ebből minden józan ember csak egy óvatos, félkezes, határozatlan, s az angol és az amerikai győzelemre spekuláló állásfoglalást olvashat ki.” Kállay ezután durván nekitámadt Rajnissnak a parlamentben, de még aznap este – politikája magyarázása céljából – diszkrét beszélgetést folytatott az Imrédy-párti képviselővel. Kállay tartott attól, hogy a kormánypárt Imrédyhez húzó tagjai elpártolnak tőle, ezért minden eszközt bevetett, hogy legalább korlátozott önmérsékletre bírja imrédyista ellenzékének egyes tagjait.

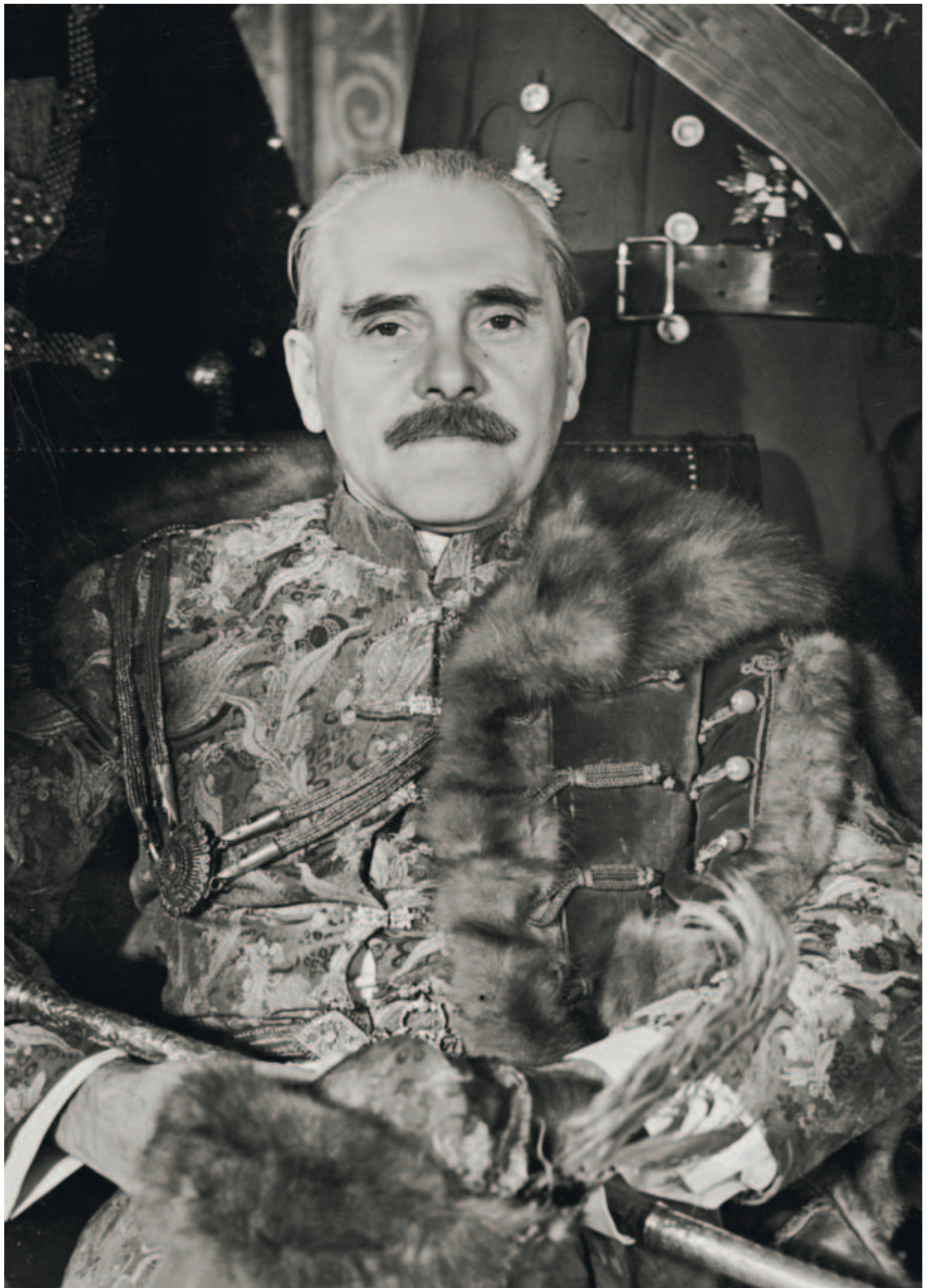
Imrédy hívei előtt nem maradt titok Kállay berlini kegyvesztettsége. Edmund Veessenmayer, a náci Németország hírhedt külpolitikai ágense 1943 áprilisában helyzetfelmérés céljából Bu-

dapesten járt. A Magyar Megújulás Pártjának vezetői a vele folytatott megbeszélések során meggyőződtek arról, hogy a németek örömmel fogadják a kormányváltást Magyarországon. Így került sor röviddel utóbb újabb, heves politikai támadásokra Kállay ellen. Jaross Andor a képviselőházban kifejtette, hogy a miniszterelnök jobboldali programja „elszürkülöben van” és balra „kezd tolni az ország szekere”. Javasolta egy kifogásolt miniszterelnöki beszéd megvitatásának napirendre tűzését is, valamint a bizalmi kérdés felvetését. Indítványát a képviselőház csekély – mindössze 11 főnyit – többséggel utasította el.

Nem túlzás azt állítani, hogy Kállay a parlament szüneteltetésével (1942. december 21.–1943. április 12.), majd utóbb hosszabb elnapoltatásával (1943. május 4.–október 21.) tudta csak szilárdan a kezében tartani a gyeplőt. Horthy ragaszkodásán és feltétlen támogatásán ugyanakkor rendre megtörték a személye ellen intézett, egyre hevesebb jobboldali támadások. Segítségére volt viszont – bár tömeget nem képviselt – Bethlen István befolyásos és tehetős személyekből álló köre, amelynek tagjai 1943 februárjában asztaltársaságukra támaszkodva létrehozták a Magyar Nemzeti Társaskört.

Veesenmayer két ízben is tájékozódott Budapesten, s meglehetősen bizakodó volt abban a tekintetben, hogy katonai beavatkozás nélkül is elérhető a német szempontból kedvező belpolitikai fordulat. A német megbízott Bethlent erőtlennek látta, Kállay ellenfeleit viszont dinamikusnak. Horthy pozíciójának fenntartását, a politikai rendszer stabilitásának megőrzését ugyanakkor – legalábbis a felszínen – a német érdekekkel felettébb egyezően találta. Az angolbarátok köre gyengének tűnhetett, helyzetüket, illetőleg a kormányfő pozícióit azonban kizárólag a belpolitikai folyamatokat kiaknázva, közvetett eszközökkel végül nem lehetett megingatni, így csak a német katonai fellépés, az ország megszállása eredményezett változást. ♦

A SZERZŐ A VERITAS TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA (PHD)

KEREPESZKI RÓBERT

SZÓ SINCS HINTAPOLITIKÁRÓL!

Elveszett illúziók

KÁLLAY MIKLÓS KÜLPOLITIKÁJÁNAK
HÁTTERE ÉS REALITÁSA

Kállay külpolitikai útkeresését, tevékenységét szokás a köznyelvben és az iskolai tankönyvekben még manapság is a „hintapolitika” vagy „Kállay-kettős” kifejezéssel illetni. Hangsúlyozzuk, hogy ezek nem új keletű jelzők, már a korszakban is előfordultak, mivel a kortársak közül is többen érzékelték, hogy a miniszterelnök szakított a korábbi irányvonallal. Azonban ezek nem fedik pontosan Kállay külpolitikáját, sőt félrevezetőek. Ugyanis a miniszterelnök tevékenységét valójában nem az ide-oda ingázás vagy „hintázás” jellemezte, hanem a német szövetségből történő lassú kihátrálás vágya, ezzel együtt a nyugati szövetségesekkel való megegyezés és a függetlenség, illetve a semleges státusz helyreállításának reménye.

Ez a politika azonban a háború alakulása során több okból is lehetetlen vállalkozás volt. Magyarországot hatalmas szomszédja több szállal is erősen magához láncolta. Az egyik leginkább eltéphetetlennek látszó szál az volt, hogy 1942-re a magyar gazdaság már kizárólag a némettől függött, amit az 1930-as években megkötött ún. klíring kereskedelmi egyezmények alapoztak meg. Az ország földrajzi elhelyezkedése pedig egyáltalán nem kedvezett az előrelátó és józan megfontolásoknak.

Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy, és angolbarát vagy és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszítetted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban, és eldőlt Trianonban is.” Kállay Miklós visszaemlékezése szerint ezeket a kemény mondatokat miniszterelnöki elődje, a lemondatása miatt csalódott és frusztrált Bárdossy László vágta a fejébe 1942 márciusában. A volt kormányfő szavai szinte jóslatszerűek és nem is állnak messze a majdan bekövetkező valóságtól. Ennyire egyértelműen előre látható volt az események alakulása? Volt-e realitása Kállay külpolitikai elképzelésének? Egyáltalán milyen célkitűzéssel vállalta el a miniszterelnökséget, és ho-

gyan jellemezhetjük a németekkel való kapcsolat alakulását, amely végül Magyarország megszállásához vezetett?

KÁLLAY KINEVEZÉSE

1942 elejére, alig háromnegyed évnyi kormányzás után Horthy Miklós bizalma több okból is megingott a Teleki Pál öngyilkosságát követően kinevezett miniszterelnökében, Bárdossy Lászlóban. Az államfő csalódását egyrészt az okozta, hogy az ország 1941 decemberében hadiállapotba került Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal, másrészt az, hogy – ebből adódóan – még szorosabbá vált a kapcsolat a náci Németországgal, ráadásul Bárdossy nem is rejtette véka alá a németek iránti szimpátiáját. Az angolszász államokkal jó viszonyt ápolni kívánó Horthy szemében a kormányfő másik hibája az volt, hogy nem támogatta fia, Horthy István kormányzóhelyettesi kinevezését. Mindezek miatt 1942. március elején az államfő – a korszak „szokásainak” megfelelően „megrendült egészségi állapotára” hi-

vatkozással – lemondatta Bárdossy Lászlót, és helyére a miniszterelnöki székre Kállay Miklóst szemelte ki.

Kállayról köztudott volt, hogy mély ellenérzéssel viseltetik a nemzetiszocializmussal szemben, és a külpolitikában a korábbi kormányfők, Bethlen István és Teleki Pál álláspontjával azonosulva angolbarát gondolkodást képvisel, így a legmegfelelőbb embernek tűnt a kormányzó számára. A „jelölt” azonban vonakodott elfogadni a kinevezést és az ezzel járó felelősséget, mivel pontosan felmérte, hogy személye milyen kül- és belpolitikai kockázatokat jelentene az ország számára.

Kállay több alkalommal hangot is adott aggályainak, amire a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium sajtófőnökeként őt jól ismerő Ullein-Reviczky Antal a következőképpen emlékezett vissza: Kállay „*azt kezdte magyarázni nekem, hogy véleménye szerint az ő ideje még nem érkezett el, hiszen ő csak a Teleki Pál-féle politikai irányvonal folytatására volna hajlandó. Márpedig ha Teleki akkor, amikor még nem álltunk hadban senkivel, az öngyilkosságon kívül nem talált más megoldást,*

Kállay hazaérkezése Hitlertől, 1942.

A képen balról jobbra: Dietrich von Jagow, Kállay Miklós, Bartha Károly, Radocsay László, Reményi-Schellner Lajos

hogy hű maradjon az elveihez, ugyan hogy lehetne sikerre vinni politikáját Bár dossy négy hadüzenetével a háta mögött? Ahhoz, hogy egy magyar miniszterelnök újra magyar és ne német politikát folytathasson, előbb minden rossz okának, Németországnak kell jelentősen meggyengülnie. Márpedig Németország még nagyon erős; egyelőre nincs hát mit tenni.”

Hasonlóan borúlátó képet festett Kállay – memoárja szerint – a kormányzóval való első egyeztetések során is: „A kormányzó úrnak tudnia kell, hogy elkerülhetetlenül szembekerülnék a németekkel, hiszen mélyen elítélem a nemzetiszocializmus eszméit és hatalmi politikáját. Éppen ezért számítson a németek ellenséges fellépésére is, ha engem a kormány élére állít. De ha ő e fenyegető körülmények ellenére mégis engem akar miniszterelnöknek, engem óvatosságra készítenek a ránk váró nehézségek. Vállalhatom-e ezt a feladatot, kérdeztem Horthytól és önmagamtól, amikor alig látom esélyét, hogy kijavíthassuk a hitleri Németországgal való kapcsolatunkban elkövetett korábbi hibákat. Megmaradhatok-e s boldogulhatok-e egyáltalán, ha csak vergődöm a múlt végetes politikájának hálójában? [...] Németország a markában tart bennünket, körbe vagyunk zárva, kiszolgáltatva neki meg a csatlósainak, hozzájuk vagyunk láncolva gazdaságilag is. Kétezer kilométerre határainktól pusztul a hadseregünk, és gyöngesége folytán bizonyosan elpusztul, még ha a németek győznek is, pedig akkor lenne igazán szükségünk rá. [...] Ilyen premisszákkal és az én elveimmel hogyan vezessem ezt az országot? Ússzam az árral, vagy éppen az ár ellen? Mindkettő katasztrófához vezet.”

Horthy azonban a végletekig ragaszkodott Kállay személyéhez, ugyanis az ő megfontolt, tapintatos személyiségében látta a kiút lehetőségét Magyarország többszörösen összetett, szorongatott külpolitikai helyzetéből. A kormányzó visszaemlékezésében a következőképpen foglalta össze az új miniszterelnökkel szembeni elvárásait: „A Kállay miniszterelnökké kinevezésével bekövetkezett változás mélyreható

KÁLLAY ELSŐ DILEMMÁJA

Bár Kállay a németektől való függés lazításában és a Nyugathoz közeledésben számíthatott a baloldali és a konzervatív ellenzékre is, saját kormánypártjában, a Magyar Élet Pártjában (MÉP) azonban egyáltalán nem bízhatott meg. A MÉP sem volt egyetemes, több képviselője nyíltan szimpatizált a németekkel és a nyilasokkal. Hasonlóan kényes helyzettel kellett szembenéznie a minisztertanács tagjainak esetében is. A németek gyanakvásának csökkentése érdekében nem változtatott elődje kormányának összetételén, és első miniszterelnöki nyilatkozataiban úgy fogalmazott, hogy nem lesz változás a magyar külpolitika irányvonalában, sőt még a náci által elfogadott Bár dossy felé is tett gesztust. Ám ez groteszk helyzetet eredményezett, melyet jól szemléltet a Kállay-kormányról készült első csoportkép is, ahol a miniszterelnök jobbán a nyilas mozgalom terjedését minden hatósági eszközzel akadályozni igyekvő, németellenes Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, mellette viszont a náciakat messzemenően informáló Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter foglalt helyet. Ebben a bonyolult és ingatag helyzetben kellett (volna) Kállaynak a stabil kormányzást, a Hitlertől függés lazítását és az angolszász szövetségesekkel való megegyezést elérnie, ami gyakorlatilag megoldhatatlan egyenletet jelentett.

benső összefüggésben volt a megváltozott általános politikai és katonai helyzettel. [...] Miniszterelnöki politikája arra irányult, hogy Magyarország sorsa felett a szabad rendelkezés lehetőségét visszaszerezze, és, ha mód van rá, visszatérhessen nem hadviselő állapotába. [...] Kállay miniszterelnök számba vette a közhangulatot, és kifelé hangsúlyozta, hogy változatlanul az eddigi vonalon haladunk tovább. Köztem és közte azonban hallgatólagos egyetértést állt fenn abban a tekintetben, hogy Kállaynak – anélkül, hogy engem minden egyes részletről tájékoztatnia kellene – szabad keze legyen az angolszász hatalmak felé, baráti kapcsolatok előkészítésére; természetesen a Hitler Németországgal fennálló viszonyunk látszatra fenntartása és

annak a szempontnak figyelembevételével, hogy eljárásunkból a Szovjet hasznot ne húzhasson.”

Ennek a célnak az elérését tovább nehezítette az, amire Kállay is utalt, hogy Magyarország nyugaton a náci Németországgal volt határos, északon a német bábállam Szlovákiával, északkeleten a Szovjetunióval, amellyel hadiállapotban állt, keleten Romániával, amely bármire kész volt az 1940-es második bécsi döntéssel Magyarország-hoz csatolt Észak-Erdély visszaszerzése érdekében, délen pedig a szélsőjobboldali uszítások által vezetett Horvátországgal, amely szintén Hitler döntésének köszönhető a létét. Ugyanakkor az 1942. eleji hadi helyzet sem kedvezett a németektől való függés lazításának és a semleges állapot visszaszerzésének, ugyanis ekkor a tengelyhatalmak minden fronton előrenyomultak és megállíthatatlannak tűntek: az 1941. decemberi megtorpanás után keleten újra a németeké volt a kezdeményezés a szovjetek ellen, Rommel sikeres hadjáratot folytatott Észak-Afrikában, a csendes-óceáni hadszíntéren pedig Japán terjeszkedett.

Ebben a helyzetben Kállay nem választhatta a nyílt szembefordulást a náci Németországgal. Ám nemcsak a nemzetközi, hanem a belpolitikai körülmények is óvatos megközelítésre készítették a miniszterelnököt. Noha Kállay úgy vélte, hogy a szélsőjobboldali ellenzék jóval kisebb támogatottsággal bír az országban, mint amekkorát a „hangos propagandájuk” sugallt, tisztában volt azzal, hogy jelenlétük mekkora kockázatot és kárt jelent az ország bel- és külpolitikai helyzetére nézve is. Ahogy ezt a visszaemlékezésében megfogalmazta: „Semmi esetre sem volt tehát jelentős a szélsőjobb befolyás, de provokáló volt és veszélyes. Provokálta a német beavatkozást, a német törekvések ötödik hadoszlopát képezte, és ami a legkellemetlenebb volt, kifelé azt a látszatot keltette, mintha Magyarországon sok ember volna náciszimpatizáns.”

A szélsőjobboldal látszólag erős, valójában képlékeny helyzetének oka a belső megosztottság volt. Soha nem tudtak egységet alkotni, minden ilyen irányú törekvésük zátonyra futott – főleg a személyes ambíciók miatt. Gyakori jelenségnek számított a különböző frakciók (különösen Szálasi Ferenc és Imrédy Béla pártjai) közötti torzszalkodás, sőt a sajtójukban nemcsak a kormányt és a baloldali ellenzék

AZ ELSŐ MINISZTERELNÖKI MEGNYILATKOZÁSOKBÓL

„Mély meggyőződésen és meg nem változtatható akaraton kívül az a körülmény is, hogy kormányomban a volt kormány tagjai foglalnak helyet, és hogy Bárdossy Lászlót várom vissza a külügyminiszteri székbe, biztosítéka és záloga annak, ami természetesen, hogy nem lesz változás Magyarország külpolitikájában, hanem töretlenül állunk azon a vonalon, amelyen nem becsületes ember az, aki meginog. Helyünk nem lehet másutt, mint ahová az elmúlt világháború utáni politikánk állított Németország és Olaszország mellett, azon a vonalon, amelyen soha ingás, bizonytalanság a magyar életben sem volt.” (Bemutatkozás a kormánypárt képviselői előtt, 1942. március 13.)

„Az első, amit le kell szögezni, hogy háborús kabinet vagyunk. [...] Nemzetünk a kereszténység védőpajzsaként történelmi hivatásának megfelelően küzd a bolszevizmus ázsiai veszélye ellen. A magyar orientáció hűséget is jelent. Hűséget és kitartást nagy szövetségeseink és barátaink, a tengelyhatalmak oldalán, amikor ők és velük együtt mi is, egy igazságosabb világrendért, egy új Európáért szállunk küzdelembé. [...] A mi helyünk Németország és Olaszország mellett van, éppúgy ma a háborúban, mint holnap a béketárgyalások, a döntések asztalánál.” (Bemutatkozás a képviselőházban, 1942. március 19.)

ket, hanem egymást is támadták, olykor útszéli hangnemben gyalázták (csak egy példa a szélsőjobboldaliak egymást becsmérő kijelentéseire Gera József Szálasi-párti újságíró megjegyzése, aki egyik cikkében gúnyosan „köl-niszagú nemzetiszocializmusnak” nevezte Imrédyék mozgalmát). Ennek ellenére bármikor készek voltak a náci kiszolgálására, ahogy ezt 1944 márciusa után meg is tették.

KÁLLAY KÜLPOLITIKAI GONDOLKODÁSA ÉS KEZDETI TEVÉKENYSÉGE

Ahogy kortársai közül többen, Kállay is úgy vélte, hogy a második világháború egy nagy világnézeti összecsapás, amelyben Magyarországnak meg kell találnia azt a helyet, amely a túlélését jelentheti. Viszont másokkal ellentétben – akik úgy gondolták, hogy a földrajzi elhelyezkedésből adódóan Magyarországnak a náciizmus és a kommunizmus közül kell választania – a miniszterelnök úgy vélte, a diktatúrák és a szabadabb felfogású politikai rend-

szerek jelentik a választási lehetőségeket. „Két nagy szemlélet csapott akkor össze az elsőbbségért – írja a visszaemlékezésében –, a magyar szemlélet a régi kulturális hagyomány alapján a Nyugathoz, a liberalizmushoz és általában a Nyugat eszmevilágához kívánta kötni az országot, míg a vele szemben álló másik, újabb keletű szemlélet új világra vágyott, amelyet Németországtól remélt megkapni.”

Éppen ezért már első miniszterelnöki nyilatkozataiban hangsúlyozta, hogy Magyarország a bolszevizmussal szemben folytat háborút, többször használta a magyar külpolitikai gondolkodást hosszú ideje meghatározó „kereszténység védőbástya” frázist is – függetlenül attól, hogy a náci Németországnak épp annyira nem volt köze a kereszténységhez, mint a kommunista Szovjetunióknak. Ugyanakkor tudatosan kerülte azt, hogy akár csak megemlítsék az angolszász hatalmakat, nemhogy bármilyen ellenséges megnyilvánulást tegyen feléjük.

Kállay végig tisztában volt külpolitikája kockázataival. „A németekkel szemben óvatos, de következetesen ma-

gyar politikát fogunk folytatni – írja a visszaemlékezésében –, a lehető legerősebb szellemi és erkölcsi ellenállást fejtve ki; gazdaságilag is csak annyi engedelményt teszünk, amennyi elkerülhetetlenül szükséges. Mindemellett vigyázni fogunk, nehogy kiprovokáljuk Magyarországot német megszállását, mert az – ha ellenállunk, ha nem – a végünket jelentené, s elpusztulna és odaveszne minden, amit építettünk és megőriztünk hosszú történelmünk során: alkotmányunk, polgári jogrendünk, függetlenségünk, szellemi, anyagi javaink. [...] Már maga a kinevezésem is kihívás volt a németeknek, illetve a magyar náci és antiszemita számára, ezért nekem óvatosan kellett megindulnom, lassanként lépegetve a cél felé, taktikázni, az időt húzni, megvárni, míg a hadi, a kül- és belpolitikai helyzet meg nem érik a nyílt ellenállásra. Eközben át kellett hangolnom a magyar közvéleményt is, hogy támogassa az igazi magyar politikát, s ébredjen rá a valóságra, arra, hogy a németek elveszíthetik a háborút.” A kormányzó számára pedig a következő metaforával érzékeltette a helyzetet: „Sajnos a szakadék szélére jutottunk, egy hajszálnyira a lezuhanástól. A rohanó vonatból kiugrani nem lehet, mert az nyaktörő vállalkozás. Először lassítani kell a rohanást, majd kitérővágányt keresni. Programomat következetesen és mértéktartóan igyekszem megvalósítani, soha el nem térve a kitűzött céltől.”

Ezekben a mondatokban megbújik Kállay külpolitikai koncepciójának egyik illúziója, nevezetesen az, hogy elsődleges célja a magyar politikai gondolkodásra jellemző „nemzethalál” vízió elkerülésére a Horthy-rendszer háború utáni túlélésének biztosítása volt. Ám valójában erre még a németek győzelme esetén is rendkívül csekély esély látszott, a vereség pedig egyértelműen a rendszer bukását jelentette, ahogy már az első világháború vesztes országai esetében is tapasztalható volt. Ugyanakkor Kállay külpolitikája magában rejtett egy másik illúziót is, amelyet egyébként Horthy Miklós is táplált. Mindketten bíztak ugyanis abban, hogy „kiegyezéses” békével ér véget a második világháború. Azonban a Churchill brit miniszterelnök és Roosevelt amerikai elnök által 1941 augusztusában aláírt Atlanti Charta is tartalmazott utalást arra vonatkozóan, hogy a szövetségesek „a náci zsarnokság teljes megsem-

Vigyázni fogunk, nehogy kiprovokáljuk Magyarországot német megszállását, mert az – ha ellenállunk, ha nem – a végünket jelentené, s elpusztulna és odaveszne minden, amit építettünk és megőriztünk hosszú történelmünk során.

misítéséig” folytatják a háborút. Ezt a későbbiekben több alkalommal megerősítették, így 1943 januárjában a casablancai konferencián, ahol deklarálták a feltétel nélküli kapituláció elvét, amely ugyan elsősorban Németországra vonatkozott, de ezzel már nyilvánvalóvá kellett volna válnia Kállay és Horthy számára, hogy nem lesz „kiegyezéssel” béke a szemben álló felek között. Ezt egyébként Kállaynak legkésőbb 1943 áprilisában, a Mussolinival való találkozása során be kellett látnia. A Duce ugyanis a casablancai deklarációra utalva kijelentette: „Különbékére gondolni sem lehet. Először is, a becsület nem engedi. Másodszor, Olaszország nem érne el vele semmit, helyzete nem lenne jobb, kilátásai sem kedvezőbbek, viszont az ország harctérre válnék. [...] Egyébként a feltétlen megadás elvének kimondása el is zárta ennek lehetőségét.” Kállaynak értenie kellett, hogy Mussolini ezt minden bizonnyal nemcsak saját országára nézve gondolta a legvalószínűbb „forogatókönyvnek”.

A kormányzás eleje lényegében időhúzással és kivárással telt, illetve azzal, hogy megpróbálják a németek gyanúját elaltatni. Ezt a célt szolgálta a kormány összetételének már említett változatlanul hagyása, valamint az, hogy Kállay lépten-nyomon hangoztatta az országnak a szovjetellenes (de csak a szovjetellenes) háborúban való következetes részvételét. Például 1942 áprilisában a kormánypárt ülésén a következőket mondta: „A nemzeti összefogást hirdetem. A nemzeti összefogást hirdetem a háborúban először. Hirdetem a háborúban, amelyben győznünk kell, mert még egyszer és utoljára mondom, ha nem győzünk, nem lesz ország, nem lesz magyar nép, nem lesz vallás. Nem lesz Miatyánk, mert hiányozni fog belőle a mindennapi kenyér, és a gonosz fog uralkodni ezen a földön. Ehhez kérek és keresek én munkatársakat. Ehhez hívlak benneteket.” A beszéd ezen részletét a korabeli filmhíradó is megörökítette. Aki végignézi ezt a rövid bejátszást, annak számára – a háttér ismerete nélkül – szinte hihetővé is válik, hogy miniszterelnök komolyan gondolja a németek melletti kiállást, olyan vehemenciával beszél.

A németek megnyugtatót célzó harmadik lépés az volt, hogy Kállay a képviselőház plénuma előtt mondott miniszterelnöki bemutatkozásában – noha nem volt antiszemita – kemény zsidóellenes frázisokat használva újabb

jogi korlátozásokat helyezett kilátásba a zsidósággal szemben. Sőt már az ezt megelőző napon rendeletet adott ki „a zsidók tulajdonában levő mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmának korlátozásáról és zárlat alá helyezéséről”. Az év folyamán pedig több, a zsidóságot diszkriminatívan érintő további intézkedés (a zsidónak tekintendő orvosok gyakorlati, illetve szakorvosi képzésének korlátozása, a zsidóknak a házfelügyelői, házgondnoki, házkezelői alkalmazásból való kizárása, a zsidók tulajdonában lévő egyes ingatlanok elidegenítésének szabályozása stb.) mellett megszületett a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló, ún. „negyedik” zsidótörvény (1942. évi XV. tc.), és a kormány az izraelita felekezetet a „bevett” státuszról „elismertté” minősítette vissza. Ugyanakkor Kállay határozottan elzárkózott a zsidóság gettósítására, a sárga csillag viselését előíró rendelkezés meghozatalára, illetve a deportálásra vonatkozó német kérések elől.

A TÁVOLODÁS KORLATAI

Kállay időhúzó taktikája azonban bizonyos szempontból nem érte el a remélt eredményt, ugyanis a németek továbbra is bizalmatlanul figyelték a tevékenységét. Az ország földrajzi elhelyezkedése sem kedvezett az előre-

**A rohanó vonatból kiugrani nem lehet,
mert az nyaktörő vállalkozás. Először lassítani kell
a rohanást, majd kitérővágányt keresni.**

látó és józan megfontolásoknak. Magyarországot hatalmas szomszédja több szállal is erősen magához láncolta. Az egyik leginkább eltéphetetlennek látszó szál az volt, hogy 1942-re a magyar gazdaság már kizárólag a némettől függött, amit az 1930-as években megkötött ún. klíring kereskedelmi egyezmények alapoztak meg. A második világháború idején a németek egyre kevésbé teljesítették a gazdasági megegyezések rájuk eső részét, sőt a háború utánra kívánták azt kitolni, viszont Magyarországtól egyre nagyobb áldozatvállalást követeltek.

Jól szemlélteti ezt az 1942. évi német–magyar kereskedelmi egyezmény tárgyalásakor elhangzott német érvelés, mely szerint: „A magyar szállítások zömére [...] úgy tekinthetünk, mint a közös hadi erőfeszítésekhez nyújtott hozzájárulásra. [...] A rögzített összegek rendezésének módja olyan kérdés, amellyel majd a háború után fogunk foglalkozni.” Hasonló volt a helyzet a katonai szerepvállalás kérdésében, Kállay ebben a vonatkozásban is olyan kötelezettségeket „örökölt”, amelyek miatt nehezen akadályozhatta volna meg 1942 tavaszán a második magyar hadsereg kiszállítását a keleti frontra.

1942 második felében és 1943 elején azonban olyan fordulat következett be a háború menetében, amely új szakaszt eredményezett Kállay külpolitikájában is: a szövetségesek sikeres

KÁLLAY MIKLÓS A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL (MINISZTERELNÖKI BEMUTATKOZÓ BESZÉD, 1942. MÁRCIUS 19.)

„Társadalmi probléma a zsidóság kérdése is. Annak, a mindnyájunk által tehetségesnek, pompásnak elismert magyar parasztságból, kevesen jutottak a felsőbb társadalmi rétegekbe, nagyrészt az volt az oka, hogy ez az át nem eresztő réteg az egészséges társadalmi kapillarizációt megakadályozta. Ez máris kiküszöbölődött, de teljes kiküszöbölését egyik legfőbb feladatommak tekintem. Méltóztatnak tudni, hogy a zsidókérdésről nem mint faji kérdéstről beszélek. Én azt hittem, régen túlhaladt kérdés már, hogy a zsidóság faj. Nem hittem, hogy foglalkoznom kell ezzel a kérdéssel, ezt olyannak tartottam, mintha e probléma abc-jét mondanám el. Ezért ezt a kérdést múltkor szociális vonatkozásában igyekeztem, ma pedig társadalmi és földbirtok-politikai vonatkozásaiban igyekszem a dolog praktikuma szempontjából beállítani, mert hiszen az az elméleti meghatározás, hogy a zsidóság faj, természetes, másnak, mint fajnak, el sem tudnám képzelni.”

◆ Kállay Hitler főhadiszállásán, 1942. június 6. ◆

partraszállást hajtottak végre Észak-Afrikában, a csendes-óceáni hadszíntéren az Egyesült Államok az első győzelmeit aratta Japán felett, és a keleti fronton is megtorpant a német előrenyomulás, amelynek Magyarországra nézve legtragikusabb fejezete a második magyar hadsereg doni veresége volt. Kállay külpolitikájának ezen második, 1943 tavasza és ősze közötti szakaszát már nem a passzív kivárási, tárgyalás jellemezte, hanem az aktív

és titkos(nak remélt) kapcsolatfelvétel, illetve az érdemi tárgyalások a nyugati szövetségesekkel Európa semleges országaiban (bár ezek során az angolok lényegében teljesíthetetlen feltételeket szabtak a magyar kormányoknak).

Ezzel párhuzamosan Kállaynak sikerült elérnie, hogy Magyarországnak ne kelljen több harcoló alakulatot küldenie a keleti frontra, s a még kint lévők is „csak” megszállási feladatokat lássanak el az ukrán területeken. Emellett elzárkózott attól is, hogy a honvédség három hadosztállyal csatlakozzon a német hadsereghez Szerbia megszállásában. Kállay a végletekig bízott a szö-

vetségesek balkáni partraszállásában, amelynek révén ők a Vörös Hadsereg-nél hamarabb érthették volna el Magyarország határait, s ebből adódóan el akarta kerülni, hogy a magyar katonáknak a nyugatiakkal is szembe kelljen nézniük. Bizonyos szemszögből nézve ez az elképzelés is illúzióknak hat, ha az 1943-as hadi helyzetet térképen szemléljük. Ugyanis a katonai stratégia szempontjából kézenfekvőbb választásnak tűnhet a szövetségesek (később be is következő) nyugat-európai partraszállása, mivel így nemcsak valóban teljes harapófogóba lehetett szorítani Németországot a keleti szovjet ellentámadással és az 1943 nyarától induló olaszországi offenzívával, de Nyugat-Európában sokkal kedvezőbbek voltak a terepviszonyok is, mint egy balkáni hadjárat esetében.

Minderről azonban 1943 első felében még nem döntöttek az angolszász szövetségesek, sőt Churchill reális alternatívaként gondolt a balkáni partraszállásra, amelyhez Görögország jelentette volna a kiindulópontot. Ezt azonban a szovjet érdekek húzták keresztül, és az 1943. májusi washingtoni, majd az augusztusi quebeci angol-amerikai egyeztetések után született döntés a második front következő évi franciaországi megnyitására. A kapcsolatfelvételek során az angolszász fél nem tájékoztatta erről a magyar kormány képviselőit, mivel érdeke volt, hogy a magyarokkal folytatott tárgyalásokkal minél tovább bizonytalanságban tartsa a németeket. Ha innen nézzük, akkor Kállay próbálkozásai lényegében eszközt jelentettek a szövetségesek kezében Hitler megtévesztésére, a magyar kormányfő pedig érthetően bízott azokban, akikhez segítségért fordult.

De már a kapcsolatfelvétel ténye is bátorítólag hatott a miniszterelnökre, aki 1943 folyamán egyre határozottabban állt ki a németekkel szemben, amit ő maga a visszaemlékezésében egy szellemes anekdotával igyekezett alátámasztani. Amikor egy alkalommal Carl von Clodiusszal, a német Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztályának helyettes vezetőjével tárgyalt, anémet diplomata a következőket mondta neki: *„Nézzé, én akármit kérek önöktől, nem kapok meg semmit. Fordítsuk meg a dolgot: ön ajánljon föl valamit, amit teljesíteni is tud.”* Erre Kállay a következőt válaszolta a memoárja szerint: *„Szívesen rendelkezésükre bocsátok egy szalonkocsit, ha akarja.”*

Hitlerrel történt első és egyetlen találkozására három hónappal miniszterelnöki kinevezése után, 1942 júniusában került sor, és meglepő az is, hogy Kállay milyen benyomásokkal távozott a Führer rastenburgi főhadiszállásáról:

„Mindig úgy hallottam, hogy Hitlernek rendkívül kellemetlen szokása mindjárt az elején szóáradatot zúdítani a partnerére, aki ilyenformán ki se nyithatja a száját. Most egészen másképp történt. Mihelyt leültünk, ő hozzám fordult, és megkért, hogy tájékoztassam a magyarországi helyzetről, és mert úgy hallja, hogy a román–magyar viszony kiéleződött, azt kéri, hogy erre külön térjek ki. [...] A legnagyobb meglepetésemre Hitler egyetlen megjegyzés, egyetlen mozdulat nélkül, figyelmesen végighallgatott. Az arcáról sem tudtam leolvasni semmit. Halkan kezdett beszélni, de azután

is, végig halkan, társalgási tónusban, nyugodtan folytatta; őszintén szólva az volt az érzésem, hogy az egész ügy nem nagyon érdeklí. [...] Sokat hallottam lenyűgöző egyéniségéről, delejes nézéséről, és hogy mindenkit elbűvöl és levesz a lábáról, akivel csak beszél. Én ebből semmit sem tapasztaltam. Egy napot töltöttem vele, azalatt egyszerű volt és közvetlen. Jó polgári modor, semmi diktatori póz; nem tett nagy kijelentéseket, nem követelt, nem fenyegetőzött, egészen rendes embernek látszott. Azt mondják, nagy komédiás; lehet, hogy nekem is szerepet játszott; ha ez igaz, akkor jól játszott. Egy kicsit el van hívva, kis pocakot eresztett. Állítólag nincs rendben az egészsége, a bunkerben töltött tél nem tett jót neki. Kár, hogy nem olyan ember, amilyennek mutatta magát.”

ÚT A NÉMET MEGSZÁLLÁSHOZ

Nem véletlen, hogy Kállay személye egyre jobban irritálta Hitlert, mivel a német hírszerzés információkkal rendelkezett az angolszász hatalmakkal kötendő fegyverszünet elérésére irányuló magyar lépésekről. Ugyanakkor tájékozottak voltak a magyar belső viszonyokkal kapcsolatban is. Jól érzékelték, hogy a miniszterelnök céljaihoz idomult a magyar tájékoztatáspolitikai is. Kállay és környezete számára alapvető fontossággal bírt, hogy miként alakul a nyugati szövetségesek Magyarország-képe, amely elősegíthette a tárgyalások sikerét.

Ezért elvárás lett a sajtóval szemben, hogy ne támadja az angolszász álamokat, ugyanakkor ne haragítsa magára a németeket, amit a miniszterelnök – a visszaemlékezése szerint – a következőképpen kívánt elérni: „A kormányajtó szorítsa a minimumra szimpátia-megnyilvánulásait Németország iránt. A nemzetiszocialista világnézetet soha ne említsék egy szóval se; az újságírók ne bizonygassák, hogy hisznek a német ügy igazában és bíznak a németek győzelmében; főleg a német–magyar sorsközösség emlegetésétől tartózkodjanak. Lapjaink közöljék a német hadijelentéseket, de a kommentárrokba rejtsek bele a szövetségesekéit is olyan formában, mintha a nyugati tudósítá-

sokat a német jelentésekkel kívánnák megcáfolni. [...] Szigorúan cenzúrázni kell az imrédysta és nyilas lapokat. Kiadásukat meg kell nehezíteni, és ha a sajtót irányító szervek elfogadható okot találnak rá, megjelenésüket fel kell függeszteni vagy véglegesen be kell tiltani.”

Ilyen körülmények között került sor 1943 áprilisában Horthy és Hitler klesssheimi találkozására, amely rendkívül feszülten zajlott le. Kállay szándékosan nem tájékoztatta a kormányzót az angolszász szövetségesekkel

Horthy és Hitler találkozója, Klessheim, 1943. április 14.

Magyarország német szemmel

RÉSZLETEK ADOLF HITLER FŐHADISZÁLLÁSON ELMONDOTT MONOLÓGJAIBÓL

„A nemzetiszocializmust még Magyarországra sem lehet exportálni. Széles tömegekben a magyar nép épp olyan lusta, mint az orosz.” (1941. szeptember 17.)

„A magyarok mindig hízélgők voltak. [...] Számukra a háború állam-rezon és tenyészmárhák kérdése. Valamikor valamennyien kardot viseltek, de nem volt az nemesei katonaság. Komolyságnak nyoma sem volt!” (1942. augusztus 22.)

„Elsősorban Budapest a legnagyobb, amit az ember csak elképzelhet magának. Az egész Német Birodalomban nincs hozzá fogható. A Parlament, a vár, a bazilika, a hidak – mély benyomást gyakorolnak az emberre esti kivilágításban. [...] Az építészek valamennyien németek. [...] Ilyennek kell Berlinnek lennie!” (1942. augusztus 28.)

A NÉMET KATONAI HÍRSZERZÉS ÉS ELHÁRÍTÁS (ABWEHR) ÜGYNÖKÉNEK JELENTÉSE MAGYARORSZÁGRÓL

„Ha valaki manapság Németországból Magyarországra utazik, akkor a szinte totálisan hadiállapotban lévő országból egy szinte totálisan békegazdasággal működő országba érkezik. A magyar veszteségek – magyar nagyságrendben mérve – lehetnek ugyan sajnálatosak és fájdalmasak, az utcaképen mégis alig lehet érezni a gyászruhások számát. A Németországból jövőnek sokkal inkább az a gondtalanság tűnik fel, amivel a tipikus magyar élet halad a maga útján: a bérből és fizetésből élők nagy, széles rétege és a vékony, de annál inkább kiemelt uralkodó csoport az országban és a városokban.” (1943. április 1.)

RÉSZLETEK EDMUND VEESENMYER MAGYARORSZÁGRÓL SZÓLÓ JELENTÉSÉBŐL

„A jelenlegi háború nagy világnézeti elmentéje természetesen Magyarországra is komoly terhelési próbát jelent nemzeti, fizikai és lelki szempontból egyaránt, és Magyarország mai helyzete bizonyítja, hogy a próbát nem állja. Annál groteszkebben hat, ha a birodalomtól való félelemből Kállay és társai készek arra, hogy Magyarországot kiszolgáltatassák Anglia vagy Oroszország akaratának, és ugyanakkor azt állítják, hogy le kell küzdeni a nemzeti ellenzékkel, mert az Magyarországot elárulja a birodalomnak. A félelem éppenséggel nem világnézet, [...] de a félelem – hogy gyávaságról ne beszéljünk – alapvető vonás, amely a felelős magyar politikusokat és a magyar polgári tömegek nagy részét

jellemzi. [...] Nem utolsósorban a magyar emberanyag nyújt lehetőséget segítség és sok irányú tehermentesítés szempontjából. Sajnálatos volna, ha az angoloknak azt az alapelvét, hogy helyettük mások dolgozzanak, harcoljanak és végezzenek, nem alkalmaznánk legnagyobb mértékben éppen Magyarországgal szemben. Minden magyar paraszt, munkás vagy katona, akinek bevetése bennünket tehermentesít, erősíti a birodalomban a Führer tartalékait. Minden értünk vérző magyar a mi véráldozatunkat csökkenti, erősíti tartalékainkat a további hadviseléshez, és segít abban, hogy erőinket megőrizzük a háború utáni nagy feladatok megoldására. A reális napi politika ezen feladata vég-

rehajtásának előfeltétele a jelenlegi kormány leváltása; pótlására a nemzeti ellenzékkel német irányítás alatt álló kormány alakítandó. A nemzeti ellenzék összes személyiségei közül még leginkább Imrédy volt miniszterelnököt tartom a legalkalmasabbnak. A legnyíltabb gondolkozású, személyében és jellemileg tiszta, bizonyos tekintélye van, és vidéken is szervezett követői vannak. Alapjában azonban a parlamenti rendszer híve, és mint szűkebb baráti körnek legtöbb tagja, az is marad. Ezért csak csekély átütőerővel rendelkezik. Kritikai értékelés szerint hasznosabb rezortminiszter volna, mint miniszterelnök. De sajnos nincs kéznél alkalmasabb személy.” (1943. december 10.)

DIETRICH VON JAGOW BUDAPESTI NÉMET KÖVET TÁVIRATA JOACHIM VON RIBBENTROP KÜLÜGYMINISZTERNEK

„Az Imrédy-pártiak belépése a kormányba megerősítené a háborús elszántságot, kifelé csakúgy, mint befelé, és megszilárdítaná szövetségi viszonyunkat is. Ez idő szerint azonban nem látok semmiféle kiindulási pontot arra, hogy elérjem a jobboldali ellenzék belépését a jelenlegi kormányba. Meg kellett azt állapítanom, hogy [...] Kállay szilárdan ül a nyeregben, a Kormányzó határozottan egyetért K[állay] politikájával, és határozottan meggyőződése, hogy K[állay] nem folytat Badoglio-politikát. [...] Elérkezettnek tartom az időpontot, hogy a kormányzót és kormányt szorosabban magunkhoz fűzzük. K[állay] végre néhány pozitív kijelentést tett a parlament nyilvánossága előtt. Megszabadulni nem fogunk tőle. Erről ¾ év alatt meggyőződhetünk. Némiképp azonban ő is meg fog puhulni.” (1943. december 31.)

RÉSZLET JOSEPH GOEBBELS NÁCI PROPAGANDA- MINISZTER NAPLÓJÁBÓL

„Ami mármost a többi csatlósok árulási lehetőségeit illeti, Horthy szívesen kiugrana, csak hogy a Führer megtette a szükséges ellenlépéseket. Kállay, a miniszterelnök, cégéres disznó. De nem árulja el magát, óvatosabb, sem hogy kimutassa a foga fehérét. Ezért egyelőre mi is jó képet vágunk a dologhoz.” (1943. szeptember 23.)

folytatott előzetes tárgyalások állásáról. Ez tükröződik Horthy visszaemlékezésében is: „Viszonyunk Berlinnel hónapról hónapra rosszabbodott, azért is, mert a semleges államok sajtója mind gyakrabban foglalkozott semleges fővárosokban történt magyar tapogatózások hírével és olyan alaptalan tudósításokkal is, amelyek nekünk különbékére irányuló szándékot tulajdonítottak. Különbéké Magyarországra nézve, melynek határai olyan távol feküdtek a nyugati hatalmak arcvonalaitól, elképzelhetetlen volt.” Hitler azt követelte Horthytól, hogy menessze a miniszterelnökét, a kormányzó azonban ezt határozottan visszautasította.

A találkozó után még hűvösebbé vált a viszony, mert a magyar kormány nem volt hajlandó a közös nyilatkozat közzétételére, amely kinyilvánította, hogy „a Führer és a kormányzó annak a szilárd elhatározásuknak adtak kifejezést, hogy a bolsevizmus és angol-amerikai szövetségeseik elleni harcot állhatatosan, a végső győzelemig folytatják”. A hivatalos magyar kommuniké egy nappal a német után, az angolokra és az amerikaiakra vonatkozó utalás teljes kihagyásával jelent meg. Kállay így emlékezett vissza: „A németek hallatlan heveséggel reagáltak; táviratok, telefonok, futárok jöttek és mentek, nagy volt a nyüzsgés Berlinben és Budapesten; az egésznek az lett a vége, hogy a budapesti német követ démarche-sal jelentkezett a Külügyminisztériumban helyettesemnél, és magyarázatot kért. Erre azt a választ kapta, hogy mi csak olyan deklaráció közzétételét vállalhatjuk, amelyet a kormányzó úr jóváhagyott, de ettől eltekintve sem érdeke Magyarországnak, hogy egy nyilatkozattal minden különösebb ok és értelem nélkül provokálja az angolszász hatalmakat, amelyekkel eddig semmiféle összetűzésbe vagy fegyveres konfliktusba nem keveredett.”

1943 tavaszától Kállay egyre gyakrabban szerepelt a nyilvánosság előtt. Beszédeiben hangsúlybeli eltolódás volt észrevehető, és többször – bár eltérő tartalommal – emlegette a Gömbös Gyulához köthető „nemzeti öncélúság” kifejezést. Míg az 1930-as évek első felében ez a nyugati kapcsolatoktól való eltávolodást jelentette, addig Kállaynál már a szoros német függés fellazítását és ezzel együtt a függetlenség visszaszerzését, illetve általában véve a kis európai nemzetek életképességének hangoztatását. 1943 májusában a kormánypárt fővárosi gyűlésén

Keitel és Ribbentrop megérkezik Horthy István temetésére, Kállay Miklós fogadja őket, 1942

sajátos érveléssel a következőképpen fogalmazta ezt meg: „az európai öntudat és európai kötelességérzet állított minket harcba 1941-ben a bolsevista támadással és veszéllyel szemben, ez adta kezünkbe a fegyvert, hogy megvédjük mindazt, amit értéknek tartunk. Védekező háborút folytatunk, egyetlen érdekünk az, hogy békében élhessünk határaink között, mint egyike azoknak az önálló és független európai nemzeteknek, amelyek saját hagyományaik, saját intézményeik, saját életformájuk keretei között akarják munkálni az emberi fejlődés nagy céljait. Az utóbbi időben sok mindent hallottunk a kis nemzetek életképtelenségéről és arról, hogy tulajdonképpen csak a nagy nemzetek árnyékában volna joguk élni – érdekszférákban, mindig meghajolva a ha-

talmasabb, az erősebb kívánságai előtt. Magyarország nem kér ebből.”

Ehhez a politikai hitvalláshoz Kállay igyekezett társakat találni a tengelyhatalmak szövetségi rendszerén belül (Olaszország mellett Szlovákiával is folytatott ilyen irányú tapogatózást), tehát lényegében nemcsak a nyugati szövetségesek között, hanem a Hitlerhez láncolt csatlósok között is támogatókat keresett külpolitikai céljaihoz. Azonban Mussolini már idézett reakciója minden bizonnyal kijózanító hatást gyakorolt a magyar miniszterel-

Kállay Miklós a rádiómikrofon előtt

nökre. Bármennyire is számíthatott Magyarország az addig eltelt évek során a Duce támogatására, 1943 közepére Olaszország minden hatalmi súlyát elvesztette: májusban az olasz-német csapatok vereséget szenvedtek Észak-Afrikában, két hónappal később a szövetségesek partra szálltak Szicíliában, szeptemberben az olasz király elmozdította posztjáról Mussolinin, és a helyébe lépő Badoglio-kormány a feltétel nélküli megadás elve alapján fegyverszünetet kötött. Ezt követően adott Hitler utasítást az általa egyébként is megvetett és megbízhatatlannak ítélt Magyarország megszállásának kidolgozására, mivel nem engedhette meg, hogy újabb csatlósát elveszítse.

A következő hónapokban egyre gyakrabban érkeztek figyelmeztető és veszjósló hírek a német megszállás terveiről, azonban Kállay, Horthy és környezetük nem tett semmilyen intézkedést az önvédelem megszervezésére, s ez a tehetetlenség pótolhatatlan idővesztést jelentett. Magatartásuk mögött egy újabb végzetes illúzió húzódott meg: sem a miniszterelnök, sem

a kormányzó nem gondolta reális veszélynek azt, hogy a németek bevonulnak Magyarországra. Kállay visszaemlékezésében ezt olvashatjuk: Horthy nem hitte, hogy az ország függetlenségét „Németország veszélyeztetné; ő ezt egyszer már tisztázta Hitlerrel, ez a kérdés föl sem merülhet többé”.

Sokkal inkább tartottak a németek kezében lévő „román adutól”. Ismét Kállayt idézve: „Az oroszok elleni háború folyamán a román hadsereg hatalmasan kiépült. Több, mint kétszerese volt a magyarnak, és összehasonlíthatatlanul jobban felszerelve, mert mi azután, hogy csapatainkat az orosz frontról visszahívtuk, többet semmilyen fegyvert nem kaptunk. A román hadsereg már kezdettől fogva jobban startolt, bennünket ugyanis Trianonban lefegyvereztek, ők viszont a csehekkel együtt minden támogatást megkaptak, elsősorban a franciáktól. Természetesen amikor harcba szálltak, nem csak Besszarábia, hanem Erdély visszaszerzése is céljuk volt, az utóbbi talán még inkább. Ezt nem csak propagandájukban, hanem a katonasághoz intézett kiáltványaikban, sőt hivatalos jellegű nyilatkozataikban is nyíltan hangoztatták. Egészen magától értetődő tehát, hogy a románoknak ez a magatartása velünk szemben nagy fegy-

ver volt a németek kezében, amit nem is nagyon titkoltak, sőt a kormányzó és Hitler 1944. március 18-i találkozásán azzal presszionáltak bennünket, hogy a román csapatokat is be fogják vonni Magyarország megszállásába. Ettől pedig népünk, emlékezve az 1919-es tapasztalatokra, legalább annyira félt, mint az orosz megszállástól.”

A valós félelmek és a már említett illúziók bénító hatása miatt 1944 márciusában, amikor Hitler újból Klessheimbe hívatta Horthy kormányzót, Magyarország már lényegében teljesen kiszolgáltatott és vesztes helyzetben volt.

„NEM VOLT KÉTKULAC SOS A POLITIKÁM”

A német megszállással nyilvánvalóvá vált, hogy a Horthy-rendszer csapdába került, külpolitikai mozgásteretében lényegében megszűnt, a kör bezárult. Az ország geopolitikai helyzete, a háború előtti és alatti nemzetközi körülmények, a hadi helyzet alakulása és végső soron a magyar politikai vezető réteg szinte az egész korszakot jellemző téves, esetenként naiv, nagyobb távlatokban és összefüggésekben alig gondolkodó helyzetértékelései eredmé-

nyezték a megszállást és a szuverenitás elvesztését. Ebben a történetben a végjátékos hálátlan szerepe jutott Kállay Miklósnak: célját, Magyarország háborúból való kivezetését végig szem előtt tartotta, de ennek elérése gyakorlatilag lehetetlen volt.

A korszak neves diplomatája, Barcza György a következőképpen értékelte Kállay tevékenységét: „Az első időszakban taktikázott, időt akart nyerni, a másodikban el akart távolodni a németektől és közeledni a túloldalhoz, anélkül azonban, hogy ezen törekvését beszédek és gesztusok és a túloldalhoz való titkos diplomáciai kapcsolatok szövésén kívül pozitív és bátor cselekedetekkel is kimutatta és tényleg meg is valósította volna. Így Kállay működése első és második korszakában is időnyerésre dolgozott, de elfelejtette, hogy az időből kifogyhat, mert az események iramát nem ő szabja meg, hanem a háború. Ebben rejlik politikájának kezdetlegessége és egyéni tragédiája is, mely egyszersmind Magyarország tragédiájává vált.”

Kállay közeli munkatársa, a már idézett sajtófőnök, Ullein-Reviczky Antal szintén elsősorban a külső tényezőkben látta a kudarc okait: „Magyarországot, éppúgy, mint más országokat, az óriási erők forgataga mint a pelyhet

ragadta magával, talán nem túlzás azt állítani, hogy végeredményben az ország sorsát ezek az erők döntötték el és nem a magyar diplomáciának többé-kevésbé sikerült kombinációi. [... Egy] kis ország óriási világfelfordulás közepontjában nem csinálja, hanem elszenvedti a történelmet.”

Ezekhez az értékelésekhez hozzá kell tennünk, hogy bár Kállay politikája józan, megfontolt és óvatos volt, mégis alapvetően hamis realizmuson alapult, amely több illúzióból – a kiegyezéssel béke, a szövetségesek balkáni partraszállásának és a német megszállás elkerülhetőségének reményéből – táplálkozott. Sorsát miniszterelnökségének sodródással és tehetetlenséggel eltelt utolsó három hónapja pecsételte meg, illetve az, hogy teljesen elzárkózott a nyitástól a szovjetek felé. Kétéves kormányzását ő maga – a memoárookra jellemző öngazoló szándékkal – a következőképpen értékelte:

„Hogy mi lett a kétéves küzdelmem vége, azt látjuk. Borotvaélen balanszíroztam, de mindig a legjobb hiszemben és tiszta szándékkal. Nem volt kétkulacsos a politikám. Én mindig csak egyet néztem: nemzetem üdvét, és ezt az első perctől kezdve a nyugati demokráciák révén gondoltam elérhetőnek. Egy ször-

—————
Ribbentrop és Kállay Miklós
—————

nyű helyzetben lévő nemzet lehetőségeit teljesen tisztán látva gondolkodtam és cselekedtem. Hogy habozó voltam? Hát ezért voltam az. Miért nem ugrottam ki; miért engedtem át országunkon a németeket; miért voltak zsidó munkaszolgálatosok; miért nem bővítettem erősebben balfelé a kormányomat stb. stb. – ezek és hasonló kérdések vonulnak végig működésem kritikáján. Válaszom: azért, hogy húzzam az időt; azért, hogy meg ne szálljanak a németek. Végül mégsem tudtam elkerülni a megszállást, de legalább megkíséreltem, és próbáltam megtalálni a menekülés útját. Az események tanúsága szerint nem volt rá lehetőségem, de az események viharos sodródásával szemben nem csak az én erőm bizonyult végesnek. De adhatam még két értékes esztendő egy nemzetnek, egy népnek, és menedéket a német megszállás előtt egymilliónyi emberi életnek. Ez az én kormányfői tevékenységem mérlege.” ♦

A SZEZŐ ADJUNKTUS,
DEBRECENI ÉGYETEM (HABIL. DR.)

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter,
Kállay Miklós és Szombathelyi Ferenc,
a Honvéd Vezérkar főnöke a levante ifjúság
ünnepén, 1943. március 15.

SZABÓ PÉTER

MÉLY BIZALMATLANSÁG

Kállay Miklós miniszterelnök és a katonai vezetés

A területi revízió megvalósításában, illetve a szövetségesek részbeni megválasztásában a politikai és a katonai vezetés a második világháború előtt és alatt többnyire eltérő álláspontot képviselt. Idővel mély ellentét alakult ki közöttük, melyet a katonai vezetés egyre növekvő hatalmi pozíciója is súlyosbított. A 2. hadsereg Don menti tragédiáját, valamint a német haderő sorozatos vereségeit követően a magyar politikai vezetés a német szövetségből és egyben a háborúból való mielőbbi kiválást tűzte ki

legfőbb céljaként. A szövetséges angolszász nagyhatalmakkal való érdemi kapcsolatfelvételeket ennek érdekében a honvédvezetés is elfogadhatónak találta. Miközben a Kállay Miklós irányította kormány és a katonai vezetés a szövetséges haderő balkáni partaszállításában, majd olasz területekről történő előnyomulásában és Magyarország megszállásában reménykedett, a segítőkésznek mutatkozó Nagy-Britannia és az Egyesült Államok lemondott kelet-közép-európai érdekeltségéről.

A Kállay-kormány megalakulása azon időszakra esett, amikor a magyar királyi 2. honvédsereg alakulatai már a keleti hadműveleti területre készültek. A 2. hadsereg hadszíntérre küldését az általa kialakítandó új, erőtartalekölő, illetve -megőrző katonapolitika szempontjából az új kormány is elkerülhetetlennek és kényszerű lépésnek tartotta, de ennél több magyar kontingenst semmiképpen sem kívánt feláldozni a német szövetség céljaira. Remélte, hogy a kiszállítandó alakulatok hadirészvétele nem húzódik el és az 1941 végén hazatért Gyorshadtesthez hasonlóan hamarosan visszatérhetnek.

A ROMÁN VESZÉLY ELHÁRÍTÁSA

A német-szovjet arcvonal déli szakasza 1942. szeptember végére megmegevedett. A német csapatok a létfonosságú bakui olajmezőig nem jutottak el, és a kezdeményezés kicsúszott a kezükből. A magyar politikai és katonai vezetésnek, bár ismerte a 2. hadseregnek a nyári hídfőharcok során elszenvedett súlyos veszteségeit, nem volt távlati terve a kialakult helyzet megoldására. A németektől várta a segítséget, és a csapatok minimális mértékű fegyverzeti kiegészítésére, illetve az állomány novembertől kezdődő, fokozatos felváltására hajlott.

A 2. hadsereg súlyos helyzete iránti látszólagos érzéketlenség nem a magyar politikai és katonai vezetés részvétlenségéből fakadt. A Kállay-kormány új bel- és külpolitikai célkitűzései gátolták a Don mentén helytálló magyar csapatok megsegítését. A magyar kormány legfőbb célja ugyanis az volt, hogy az egyre feszültebbé váló magyar-román viszonyra és a bizonytalan külpolitikai helyzetre tekintettel az országot kivezesse a háborúból. Óriási teherként nehezedett rá a román vezetés Észak-Erdély és a Székelyföld visszaszerzésére irányuló, egyre nyíltabban hangoztatott szándéka. A magyar honvédelmi vezetést mindez arra készítette, hogy erőforrásai nagy részét a háború befejeztével elkerülhetetlennek látszó magyar-román fegyveres konfliktusra tartalékolja. Lényeges elhatározása volt, hogy a honvédséget fejleszti és az ország határainak védelmére összpontosítja.

A Don menti tragédia, valamint a német haderő sztálingrádi és észak-af-

rikai vereségei a már amúgy is a német szövetségből való kiválás gondolatával foglalkozó Kállay Miklós miniszterelnököt és a németellenes, Nyugat-barát köröket végleg megerősítették abban, hogy Németország feltehetőleg elveszti a háborút, ezért folytatni kell az angolszász szövetséges hatalmakkal való kapcsolatkeresést, és mielőbb tudomásukra kell hozni a magyar szándékot. Egyetértett ezzel a Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke és Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredes, honvédelmi miniszter irányította magyar katonai vezetés is.

Ők is úgy vélték, hogy a német győzelembe vetett hit már irreális, a további magyar áldozatvállalás hiábavaló, s egyelőre a német szövetségen belül, de keresni kell azokat a lehetőségeket, amelyekre a magyar katonapolitikai elképzeléseket építeni lehet.

A háborús kudarcokat követő első német-magyar tárgyalásra 1943. február 1-jén került sor. A Honvéd Vezér-

Kállay Miklós és Nagy Vilmos
honvédelmi miniszter, 1942

kar főnökének azzal a kormány megbízatással kellett Hitler elé állnia, hogy kísérelje meg elérni a 2. hadsereg megmaradt részének hazahozatalát, és semmiképpen se járuljon hozzá újabb seregtettek kiszállításához. E célokból a tárgyaláson egyet sem sikerült elérnie. Hitler a 2. hadsereg további frontszolgálatára és átszervezésére tett javaslatot, sőt a német csapatok leterheltségére tekintettel a Balkánra is kért magyar megszálló kontingenst. Szombathelyi úgy vélte, hogy következmények nélkül ezen újabb német kívánások elől sem lehet kitérni, legfeljebb mérsékelni vagy elodázní lehet azokat, ezért hagyta magát meggyőzni. 1943. február 12-ei memoranduma szerint elsősorban az alábbiak miatt tartotta kívánatosnak a magyar csapatok balkáni jelenlétét: *„Egy balkáni partraszállás következménye kétségtelenül Románia átpartolása lesz az angolszász hatalmak oldalára [...] Ez az átpartolás a románok részéről azonban nemcsak passzív magatartásban fog megnyilvánulni, hanem számítani kell aktív fellépésükkel, és pedig ellenünk. Meg fognak támadni minket, hogy ezzel az angolszászoknál jó érdemeket szerezzenek [...] Egy balkáni háború keretében tehát Románia elleni beavatkozás lenne az első lépés, amelyre nekünk készülni kell és amely által a közös háború mellett sajátlagos magyar céljainkat is, Erdély teljes megszállását és biztosítását is megvalósíthatnánk.”*

A BALKÁNI KATONAI SZEREPVÁLLALÁS ELUTASÍTÁSA

A Honvéd Vezérkar főnökének Hitlerrel történt megállapodása nagy visszatekintést váltott ki a kormányban, nem támogatta, sőt elítélte azt a honvédelmi miniszter is. A miniszterelnök Szombathelyi vezérezredes érveit elutasítva főleg azt kifogásolta, hogy az ő és Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredes tudta nélkül ilyen értelemben tárgyalt és ígéretet tett a németeknek, február 12-ei előterjesztésében pedig egyenesen a kormányzót igyekezett meggyőzni cselekedete helyességéről.

A balkáni katonai jelenlét gondolatát mint a magyar érdekekkel össze nem egyeztethető március 10-ei, majd 30-ai ülésén a minisztertanács végül elvetette. Elhibázott lépésnek tartotta, mert realizálása jócskán ronthatta vol-

na a kormány kialakuló kapcsolatát az angolszászokkal és a jugoszláv emigráns kormánnyal. A másik jelentős döntés az volt, hogy a minisztertanács a 2. hadsereg hazahozatala mellett foglalt állást. El akarta érni – akár újabb magyar megszálló hadosztályok kiküldése árán is – a Donnál súlyos veszteségeket szenvedett csapatok visszatértét. Horthy ezúttal mindenben támogatta kormánya álláspontját a Honvéd Vezérkar főnökével szemben.

Szerbia megszállásában a magyar részvétel kérdése – Hitler indítványára – a későbbi honvédelmi miniszter, Csataj Lajos vezérezredes 1943. augusztusi németországi bemutatkozó látogatásakor is szóba került. A katonai vezetés azonban ezúttal sem tudta Kállayt és Horthyt meggyőzni ennek szükségességéről és esetleges előnyeiről. Közrejátszott ebben az a nyugati szövetségesektől származó s a katonai vezetés elől eltitkolt információ is, hogy az angolszászok és a jugoszláv emigráns kormány már teljesen elvetették a balkáni partraszállás esetén történő kapcsolatfelvételt az oda kiküldendő magyar erőkkel.

Ezt követően Szombathelyi vezérezredes viszonya megromlott a miniszterelnök mögött álló, a háborúból való kiválás gondolatával foglalkozó s ehhez a kormányzót is megnyerni igyekvő körökkel. Kállay miniszterelnök tisztában volt azzal, hogy a katonai vezetés támogatása nélkül nem tudja az országot kivezetni a háborúból. Régebbiről datálható előítéletei és kételyei voltak azonban a hadsereg, illetve a monarchiabeli megbízható szellemiségtől szrinte eltávolodott, német befolyás alá került honvédtisztai kar magatartását illetően. Az is irritálta őt, hogy a haderőnek megengedhetetlenül nagy súlya volt a politika irányításában. Az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvételen munkálkodó politikusok ezért a Honvéd Vezérkar főnökét nem avaták be a kormány béketapogatózáiba. Szombathelyi Ferenc vezérezredes csak közvetve értesülhetett az angolszász diplomáciával történő – gyakorta igen alacsony szintű – kapcsolatfelvételekről, és meglehetősen aggodalommal kísérte azokat. Attól tartott, hogy az esetleges felelőtlen és alaptalan magyar ígéretések lehetetlen helyzetbe hozhatják a honvédséget.

Az 1943. július 10-ei szicíliai angolszász partraszállást, majd Mussolini július 25-ei megbuktatását követően a magyar politikai és katonai vezetés

számára elérkezett a szövetségeseknek ígért cselekvés ideje. A nyugati szövetséges hatalmak olasz kiugrás esetén Magyarországtól is hasonló lépést vártak, akár a német megszállás kockázatának vállalásával is. Azonban sem a kormánynak, sem a magyar hadvezetésnek nem volt elképzelése a várható hadi helyzet megoldására, illetve a szükséges katonai előkészületek megtételére. Az események – a várt olasz fegyverszüneti bejelentés késésével s a német hadsereg nagyobb szabású olaszországi megjelenésével – azonban másképp alakultak.

A KIUGRÁSÁÉRT CSERÉBE NEM ÍGÉRTEK SEMMIT

A módosult helyzetben a szembe fordulást a németekkel mind a politikai, mind a katonai vezetés csak abban az esetben vélte megvalósíthatónak, ha a szövetséges csapatok a magyar határ közelébe kerülnének. Ezt az álláspontot erősítette később az olasz fegyverszünet végrehajtásának katonai kudarcra, amely az olasz hadsereg lefegyverzését, az ország német megszállását és hadszíntérré válását eredményezte.

A Honvéd Vezérkar főnöke a saját elképzelését látta beigazolódni: meghúzódní a németek árnyékában, amíg csak lehetséges. Remélte, hogy ha az angolszászok nem is, a német hadsereg talán távol tarthatja határainktól a Vörös Hadsereget, vagy legalábbis elodázhajta az ország szovjet megszállását. Azt sem látta elképzelhetetlennek, hogy ez a mindennél rosszabb megszállás egy német–szovjet különbékével elkerülhető. A magyar katonai vezetés által kifelé képviselt politikai irányvonalat – a Kállay-kormányéval ellentétben – német részről nem is érte kritika.

Azt, hogy a háború szovjetek viselte terhét a nyugati szövetségesek nem fogják magukra vállalni, a magyar politikai vezetés nemcsak a remélt balkáni partraszállás késéséből, illetve elmaradásából tudhatta. Követi jelentések révén – köztük Wodianer Andor lisszaboni követ 1943. december 27-ei jelentése alapján – tudomást szerezhetett a szövetséges nagyhatalmak teheráni konferenciáján elhangzottokról, nevezetesen arról, hogy a háború után Magyarország valószínűleg a szovjet megszállási zónába kerül. Ismertté válhatott a kormány előtt az is, hogy a szövetségesek a német hadsereg mielőbbi végleges fegyverletételre kény-

szerítése érdekében a nyugat-európai partraszállás mellett döntöttek.

1943 decemberében kiderült – s erről a magyar Külügyminisztérium is tudott –, hogy az angolszások nem akarják a Duna-medencét megszállni, és Magyarország háborúból való kiugrásáért cserébe nem ígértek semmit. Magyarország kilépése az USA-nak és Nagy-Britanniának csupán a második front megnyitása szempontjából volt fontos. Az ország német megszállása ugyanis jól jöhetett számukra, hiszen a németek emiatt kevesebb erőt csoportosíthattak a nyugati hadszíntérre.

Borhy László kutatásai alapján ismertté vált, hogy a magyar vezetés kész lett volna magát teljes mértékben megadni az angolszásoknak, nem volt szó taktikázásról. A Kállay-kormány a kiválás politikáját az angolszás megszállásra alapozta, hogy elkerülhető legyen a német és a szovjet megszállás is. Megalapozott volt a féltelme, hogy az angolszásokkal kötött esetleges különbéke német megszálláshoz vezethet, hiszen a balkáni partraszállásnak nem volt reális esélye, ezt csupán Churchill és a brit katonai ve-

zetés szorgalmazta. E terv több szövetségi konferencián napirendre került, de a Szovjetunió az USA támogatásával minden esetben el tudta halasztani.

A Honvéd Vezérkar főnöke – a Teherán utáni katonai helyzetet (a balkáni partraszállás tervének elvetése és az olaszországi hadműveletek lelassulása) és a várható fejleményeket elemezve – feladta a német kívánságok kényszerű támogatójának szerepét. A Kárpátvonalon magyar csapatokkal történő védelméről – a Kállay-kormánnyal közösen – azt remélte, hogy a szovjet hadsereg nem tartja majd szükségesnek a magas hegység megerősített védővonalának áttörését.

A vezérkar főnöke 1. (hadműveleti) osztály 1944. január 10-ei „helyzetmértelgelése” a remény mellett aggodalmát is megfogalmazza, hogy az ország hadszíntérre válhat. *„Az orosz támadás végcéljai a Balkán és Berlin. A legrövidebb és földrajzilag legelőnyösebb támadási irány egyik cél felé sem vezet a Kárpátokon át, hanem a Kárpátok mellett. A magyar határt tehát valószínűleg nem az orosz zömök, hanem csak biztosító erők lekötő támadása fogja érni. [...] A*

Kállay Miklós és Csataj Lajos honvédelmi miniszter, 1943. június 12.

teljesség kedvéért reá kell mutatnunk arra is, hogy a további orosz térnyerés, még mielőtt a magyar határokat elérné, esetleg olyan változást idézhet elő Románia politikai helyzetében, ami a mi számunkra sem maradhat közömbös” – olvasható a korabeli iratban.

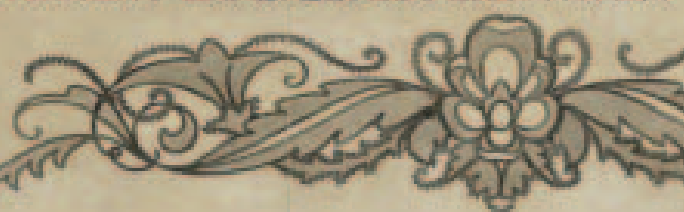
A hadi helyzet alakulása és a Kállay-kormány ismertté vált béketapogatózási kísérletei cselekvésre késztették a német politikai és katonai vezetést. Az egyre rosszabbodó hadi helyzetben teljesen megbízható magyar kormányra, illetve a német hadicélok érdekében korlátlanul rendelkezésre álló magyar haderőre, hadiiparra és mezőgazdaságra volt szüksége. Ezeket az addigi alkudozások helyett az ország katonai megszállásával kívánta biztosítani. ♦

A SZERZŐ TUDOMÁNYOS
FŐMUNKATÁRS, HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS MÚZEUM (DSC)

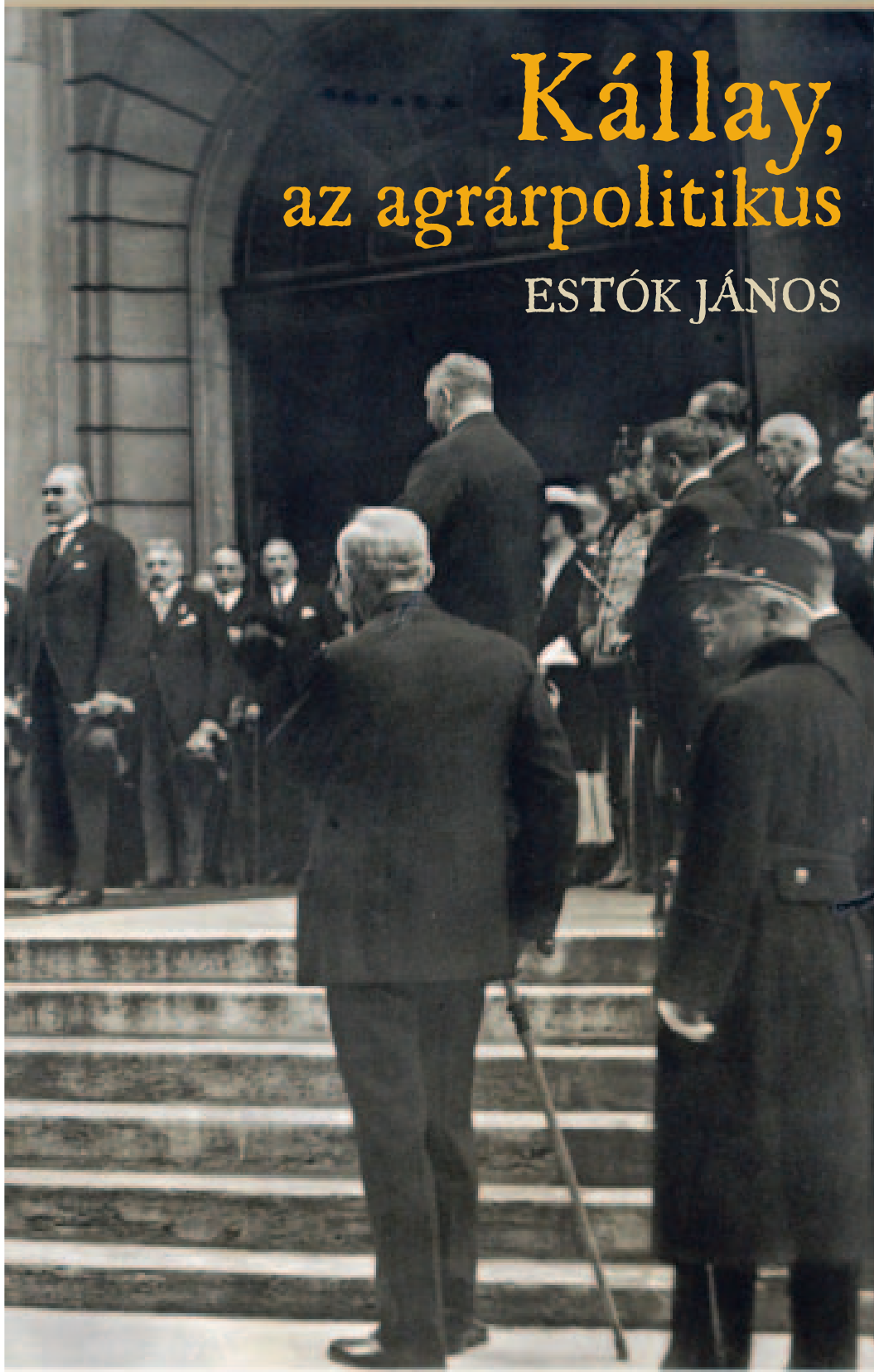
Á MEZŐGAZDASÁGI RÉSZÉBEN MEGÚJÍTOTT M-KIR-MEZŐGAZDASÁGI MUZEUMNAK
ÁLTAL TÖRTÉNT ÜNNEPÉLYES MEGNYITÁSA

INAUGURATION SOLENNELLE DE LA SECTION AGRICOLE
RENOUVÉE DU MUSÉE ROY-MONG D'AGRICULTURE,
PAR SON ALTESSE SÉRÉNISSIME NICOLAS HORTHY DE
NAGYBÁNYA, PRÉLUX, GOUVERNEUR DE LA HONGRIE LE
14 JUIN 1934

Kállay, az agrárpolitikus

ESTÓK JÁNOS

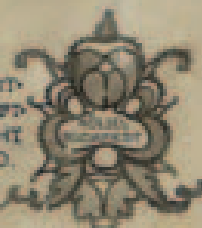

Egy fénykép apropóján

Miért éppen a város-
ligeti Vajdahunyadvár
főlépcsőjén fogadja
Kállay Miklós Magyar-
ország kormányzóját,
Horthy Miklóst?
Hogyan került az olda-
lakra Dollfuss osztrák
kancellár, és mit keres
ott a pápai nuncius?
A rejtélyre akkor derül-
het fény, ha a háborús
miniszterelnökként jól
vagy rosszul, de közis-
mert Kállay pályáját
alaposabban szemügyre
vesszük. Kiderül, hogy
közéleti, politikai
tevékenysége sokkal
többértébb volt, mint
gondolnánk.

VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ UR ÖPÓMÉLTÓSÁGA.
1934. JÚNIUS HÓ 14.-ÉN.

FEIERLICHE ERÖFFNUNG DER NEUGEBILDETEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN ABTEILUNG DES HÖL- UND LANDWIRTSCHAFTLICHEN MUSEUMS AM 14. JUNI 1934 DURCH SEINE DURCHLADUNG DES HERREN NICOLAIUS HORTHY VON NAGYBÁNYA, HEID-
GOUVERNEUR VON UNGARN

Kállay Miklós földművelésügyi
miniszter a Mezőgazdasági
Múzeum kiállításának
megnyitóján fogadja
Horthy Miklós kormányzót,
1934. június 14.

Kállay Miklós külföldi egyetemeket is megjárta, jogvégzett ember volt. A köznemesi eredetű fölbirtokos családok férfi tagjaihoz hasonlóan a vármegyénél kezdte hivatali, közigazgatási pályáját: a kiskvárdai járás szolgabírája, majd a nagykállói járás főszolgabírája lett az 1910-es években. Hivatali tevékenysége akkor kapcsolódott össze először mezőgazdasági szakkérdésekkel, amikor a Bethlen-kormány által kinevezett főispánként dolgozott Szabolcs és Ung egyesített megyében 1922 és 1929 között. Újabb kormány megbízatása – kereskedelemügyi minisztériumi államtitkár – lehetőséget adott arra, hogy immár országos ügyekben is eljárhasson, például a magyar agrárexport fellendítése érdekében. Kállaynak 1932 októberétől nyílt esélye arra, hogy Magyarország agrárpolitikájának formálója legyen: elvállalta a földművelésügyi tárca irányítását Gömbös Gyula kormányában. Bethlen István ugyan nem rokonszenvezett a kemény kéz politikáját hirdető, sokat ígérő új miniszterelnökkel, de támogatta Kállay döntését. Éppen azért, hogy bizalmasa ellensúly lehessen a kabinetben.

A GAZDAADÓSSÁGOK TENGERI KÍGYÓJA

Kállay a helyi közigazgatásban és az államigazgatásban szerzett gyakorlata mellett földbirtokosként is ismerte a trianoni országhatárok közé szorított magyar mezőgazdaság bajait. 1922-től a megörökölt birtokon rá hárult a gazdálkodás irányítása, amelyhez önképzéssel, magyar és idegen nyelvű szakönyvek olvasásával igyekezett ismereteket gyűjteni. A mintegy 1200 hektáros Szabolcs megyei, Kállósemjén központú birtoktól gyakran távol lévő Kállay helyett intézői látták el a napi irányítási és ellenőrzési feladatokat. A vele rendszeresen egyeztető Kölygyessy László főintéző tette eredményessé gazdálkodását. Gyümölcsöst és szőlőt telepítettek, a gabonafélék és a kukorica mellett takarmánynövények, burgonya, cukorrépa és dohány termesztésével is foglalkoztak. Szarvasmarhát és sertést tartottak. A marhák hizlalására felhasználták a birtokon lévő szeszgyár melléktermékeit. Kállay földbirtokosi tapasztalatait később szakpolitikusként is kamatoztatni tudta.

Az agrártárca történetében az 1932-es esztendő igencsak mozgalmas volt, hiszen három miniszter váltotta egymást. Januárban még a széles körű agrárszakmai és államigazgatási gyakorlattal rendelkező Ivády Béla vezette a minisztériumot, utána a hírneves óvári gazdasági akadémián tanult Purgly Emil (a kormányzó feleségének unokatestvére) vette azt át, majd október 1-jétől a Gömbös-kormány felállításával Kállay Miklós folytatta a sort.

Kállay nem volt irigylésre méltó helyzetben, hiszen a földművelésügyi tárca átvételekor az 1929-ben kezdődött és évekre elhúzódó világgazdasági válság súlyos gazdasági-társadalmi következményeivel kellett szembenéznie. Kulcskérdés volt, hogy sikerül-e a magyar mezőgazdasági termelést újraindítani és az agrártermékek számára piacot találni.

A termelés fellendítése, valamint a társadalmi és szociális feszültségek oldása érdekében halaszthatatlanná vált a birtokos parasztságot a válság éveiben a tönk szélére juttató adósságok rendezése. A gazdatartozások kezelése már évekkorábban megkezdődött, de nem fejeződött be. Az első ún. gazdavé-

← Kállay Miklós földművelésügyi miniszteri kinevezése után, 1932 (bal oldalon)

→ Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi miniszter és Kállay Miklós földművelésügyi miniszter a Szeretfalva–Déda vasútvonal építésén mérnökökkel (fent)

delmi rendelkezések Magyarországon 1931-ben születtek meg. A szabályozás értelmében ha az adósság a föld éves kataszteri tiszta jövedelmének meghatározott többszörösét tette ki, a tulajdonos kérhette a birtok védetté nyilvánítását. A rendelkezések átmenetileg moratóriumot léptettek életbe a követelések behajtására, haladékot biztosítottak a tőketartozás visszafizetésére, és maximálták a kamatfizetési kötelezettséget. Kállay minisztersége idején az országgyűlés újabb törvényt fogadott el a gazdaadósságok visszafizetésének könnyítése érdekében, *A gazd tartozások rendezésével kapcsolatos hitelműveletekről, valamint egyes közmunkák költségeinek fedezéséről* címmel

(1933. évi XXVII. tc.). Kormányrendeletben (14 000/1933. M. E. sz.) szabályozták az eladósodott, de a tönkremeneteltől még megmenthető birtokosok esetében a kedvezményes kamat mértékét és a részleges adósságátvállalás feltételeit. A gazd tartozások lezárása áthúzódott a következő évekre.

ELKESEREDETT KÜZDELEM AZ EXPORTPIACOKÉRT

Magyarország számára az agrárexport kiemelkedő jelentőséggel bírt: nem csupán az agrártársadalomnak volt fontos, hanem – kissé egyszerűsítve – az abból befolyt bevétel tette lehetővé az ipari nyersanyagok, illetve az iparcikkek behozatalát. A világgazdasági válság idején a felvevőpiacok összeomlottak, az országok saját termelőiket védve bezárkóztak. A válság elmúltával azonban csak Ausztria, Németország és Olaszország mutatott hajlandóságot arra, hogy nagyobb mennyiségű gabonát, húst és egyéb mezőgazdasági terméket vegyen át Magyarországtól.

A felvevőpiacok újrainyitásában Kállaynak és minisztériumának fontos sze-

repe volt 1933–1934-ben. Még akkor is eredmény volt ez, ha a Németországgal és Ausztriával kötött megállapodások, kereskedelmi pótegyezmények alapján az elszámolás ún. klíringrendszerben történt, azaz árut cseréltek áruért, és csupán az értékkülönbséget fizették ki. A többi nyugat-európai ország továbbra is elzárta piacát. A szomszédos, jellemzően önellátásra törekvő országok közül kétoldalú megállapodások alapján Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia, illetve Lengyelország csak kisebb mennyiségű mezőgazdasági terméket fogadott.

Az írás elején említett fénykép a Horthy a városligeti Vajdahunyadvárnál fogadó Kállay Miklós földművelésügyi miniszterrel egy további piacnyitásra esélyt teremtő próbálkozás alkalmával készült.

NEMZETKÖZI MEZŐGAZDASÁGI KONGRESSZUS BUDAPESTEN

A kormány még 1932-ben vállalkozott arra, hogy megrendezi a Nemzetközi Mezőgazdasági Bizottság (Commission

Internationale d'Agriculture) 1934-ben sorra kerülő kongresszusát Budapesten. A nagyszabású tanácskozással járó nemzetközi figyelmet akarták Magyarországra, a hazai mezőgazdaságra irányítani. A kormányzati döntésben szerepet játszott az a megfontolás is, hogy a megelőző kongresszusokat a szomszédos országokban, Bukarestben és Prágában tartották. Érdemes ugyanakkor tudni, hogy az 1880-as években Párizsban alapított nemzetközi szervezetnek nem ez volt az első kongresszusa a magyar fővárosban: a milleniumi ünnepségek idején, 1896-ban már tartottak kongresszust Budapesten, a boldog békeévek Magyarországn.

A kongresszus előkészületei a Földművelésügyi Minisztérium irányításával zajlottak, a végrehajtó bizottságot a minisztérium épületében állították fel, és Kállay lett a szervezőbizottság tiszteletbeli elnöke. Az 1934. június 5. és 20. között megrendezett XVI. Nemzetközi Mezőgazdasági Kongresszusra elsősorban az európai országokból érkezett több száz politikus, diplomata és gazdasági szakember. A kongresszusnak mellékprogramjai is voltak: Budapesten ülésezett a Cukorrépa-ter-

melők Nemzetközi Szövetsége, a Gazdatisztek Nemzetközi Szövetsége, a Mezőgazdasági Hitelügyi IV. Nemzetközi Értekezlet és a Gazdasági Szakoktatás Nemzetközi Intézete.

A budapesti kongresszus fő témája a mezőgazdasági válság leküzdése, illetve a termelés talpra állítása volt. A politikusokkal övezett tudományos tanácskozás elvben lehetőséget nyújtott az agráriumot érintő termelési, értékesítési és egyéb problémák nemzetközi kezelésére. A nagy befolyású agrár-érdekképviselői szervezet, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) hivatalos lapja, a *Köztelek* összegző cikkében így írt erről: „A Nemzetközi Gazdakongresszus nagyon gazdag és változatos programja is mutatja, milyen sokoldalú és alapos munkát végzett a világ gazdáinak Budapesten megtartott gyűlése. Kívánatos volna, hogy a kongresszus határozatai ne maradjanak a pusztába kiáltó szó, hanem azokból minden egyes állam siessen átvenni mindazt, ami a saját viszonyai között alkalmazhatónak látszik és azzal biztat, hogy hozzájárul a mezőgazdasági helyzet megjavításához.”

Az agrárválság megoldása terén ugyan sem a budapesti kongresszuson, sem azt követően nem történt áttörés, ám Magyarország egy időre valóban az európai agrárdiplomácia és a sajtó figyelmének középpontjába került.

A MAGYAR GAZDA LEGMODERNEBB ISKOLÁJA

A kormány a városligeti Vajdahunyadvárban 1896-os alapítása óta működő Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum sajátos adottságait is felhasználta az agrárkivitel előmozdítására. A Nemzetközi Mezőgazdasági Kongresszus programsorozatának fontos eleme volt a múzeum új állandó kiállításának megnyitása 1934. június 14-én. Az esemény egyszerre volt szakmai és protokolláris. A megnyitóra Horthy Miklóst kérték fel. Kállay Miklós földművelésügyi miniszter fogadta a kormányzót és a nemzetközi kongresszusra érkezett Dollfuss osztrák kancellárt, valamint a diplomáciai testületek tagjait, köztük Angelo Rotta pápai nunciust. *Újjászületett a Mezőgazdasági Múzeum. A magyar gazda legmodernebb iskoláját nyitja meg holnap a kormányzó* címmel harangozta be az eseményt a *8 Órai Újság*.

A kiállítást megtekintő, gondosan válogatott vendégeket két volt földművelésügyi miniszter, Mayer János és

A Mezőgazdasági Múzeumban megnyílt kiállításon külön teremben mutatták be a korszerű erőgépeket és munkagépeket. Többségük hazai gyártmány volt.

Ivány Béla kalauzolta. A rendezők – a kormányzati gazdasági célkitűzésnek és a földművelésügyi tárca rendelkezésében megfogalmazott szakmai irányelveinek megfelelően – nem az agrár- és művelődéstörténeti megközelítést tekintették vezérfonalnak, hanem a magyar mezőgazdaság aktuális állapotának, az agrártudomány eredményeinek, a korszerű gazdálkodás és élelmiszer-feldolgozás helyzetének és lehetőségeinek bemutatását. Hatalmas mennyiségű, tudományos megalapozottságú ismerethalmazt kínáltak a látogatóknak. Mindezt térképre vetített, táblázatokba és grafikonokba foglalt adatok sokaságával, eredeti tárgyakkal, makettekkel, modellekkel és fényképekkel tették szemléletessé. A témák között szerepelt a mezőgazdasági tudományos kísérleti állomások tevékenysége, a talajviszonyok és az öntözés ügye, a meteorológiai észlelés és a növényvédelem.

A mezőgazdaság gépesítése terén – a nemzetközi kongresszus tematikájához is igazodva – teret kaptak a mező-

gazdasági erőgépek, a betakarítógépek és a vetőmagtisztító gépek is. Felvonultatták a magyarországi traktorgyártás vezető márkáit, a kispesti HSCS gépgyár, a Weiss Manfréd Művek, a MÁVAG és a győri Magyar Vagon- és Gépgyár erőgépeit. A győri gépgyár termékei közül a kisüzemek számára kifejlesztett „Rába” kistraktort állították ki. Látható volt az Európa-szerte ismert HSCS gépgyár „Selektor Minor” fantázianevű vetőmagtisztító gépe is, amellyel az exportképes növénytermesztés érdekében kiváló minőségű vetőmagot lehetett előállítani.

A magyar agrárkivitel szempontjából meghatározó fontosságú gabona és liszt témaköre kiemelt helyet kapott. A kormányzó és kísérete nem mulasztotta el az erdészetet és a vadászatot bemutató kiállítások megismerését sem. Külön teremben volt látható az a kiállítás, amely az 1933-ban alapított, a miniszterelnökséghez tartozó Külkereskedelmi Hivatal és a múzeum szervezé-

sében a Magyarországon előállított mezőgazdasági exporttermékeket és a mezőgazdasági árucikkek eredményes kivitelének gyakorlati elvárásait (minőség, kezelés, csomagolás) sorakoztatta fel. Új, korszerű elemként a kiviteli lehetőségekről tanácsadó- és propaganda- – ma azt mondanánk, marketing – szolgálatot létesítettek.

AZ AGRÁRIUM SZOLGÁLATA

A ritka ünnepi alkalmakat követő hétköznapi Kállay hivatali feladata volt a mezőgazdaság minden területén az elődeitől örökölt vagy éppen újonnan keletkezett ügyekben eljárni. A minisztérium és a háttérintézményekben dolgozó szakemberek segítették a munkáját a döntések előkészítésekor, a törvényjavaslatok és a rendeletek megalkotásakor. 1933 elején nyújtotta be a Tisztelt Házban *A gazdasági munkaszerveződések alapuló követelések védelméről* szóló törvényjavaslatot, amelyet az országgyűlés kisebb módosításokkal elfogadott. A jogszabály le-

hetővé tette a gazdatisztek, gazdasági cselédek, napszámosok stb. követeléseinek behajtását a földtulajdonostól vagy földbérlőtől.

Kállay számos intézkedést hozott a tejgazdaság terén, ahol a kétféle tej, az ún. ipari és a fogyasztói tej árkülönbsége okozott elégedetlenséget. A tárca 1934-ről szóló jelentése önkritikusan így fogalmazott: *„A tejforgalom szabályozása tárgyában az előző évben kiadott rendelkezések a kérdést nem juttatták nyugvópontra.”* Felkarolta azokat a vízügyi terveket, amelyek a mezőgazdasági termények szállítását könnyítenék meg a hajózhatóvá teendő Körösökön vagy a Dunát és a Tiszát összekötő csatornán.

Mivel korábbi erdőterületének mindössze 14,5%-a maradt a trianoni országhatárok között, Magyarország Európa egyik erdőben legszegényebb országa lett. Ennek következtében faimportra szorult, amely súlyos teherként jelentett a költségvetésnek, és folyamatosan rontotta a külkereskedelmi mérleg egyensúlyát. Így különösen fontos volt a meglévő faállomány

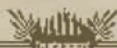
védelme, illetve az új erdők telepítése. Az alföldi erdők telepítésének és fásításának tizenöt éves programját már 1923-ban megindították, azonban a tervezettnél jóval kevesebb, mintegy negyvenezer katasztrális hold erdő telepítése valósult meg.

Az erdősisítés és az erdőgazdálkodás racionalizálása az 1930-as években is fontos feladat maradt. Ráadásul a világgazdasági válság idején a fa behozatalának csökkentését erőltetett ütemű fakitermeléssel ellensúlyozták, ami nagy kárt okozott az erdőállományban. Ezek után nem meglepő, hogy Kállay földművelésügyi miniszterségének egyik utolsó tevékenysége éppen *Az erdőkről és a természetvédelemről* című törvényjavaslat benyújtása volt 1934 októberében. Tette ezt annak ellenére, hogy a magánerdők tulajdonosai és érdekképviseletük hangosan tiltakozott a közérdeket a magánérdek fölé helyező állami beavatkozás ellen.

Az ún. erdőtvény, az 1935. évi IV. tc. a magánerdő-tulajdonosok számára is előírta az erdőfenntartási kötelezettséget és az erdészeti üzemterv szerinti

KOSZTOLNYIK KRISZTIÁN

KÁLLAY MIKLÓS ÉS AZ ÖNTÖZÉSÜGY

Kállay Miklós – agrárminiszterként és az Öntözésügyi Hivatal elnökeként – egy olyan időszakban (1932–1942) került közelebbi kapcsolatba a magyar vízgazdálkodási feladatokkal, amelyet a hazai öntözéstörténetben felívelő korszaknak tekintünk.

A trianoni békediktátum következtében Magyarország vízrajzi helyzete is megváltozott, területe nagy része síkság lett, melyet az utódállamok magasabb fekvésű területei öveztek, ezért hazánkban már nemcsak a sokszor kiszámíthatatlan természeti erővel kell(ett) megküzdenie, hanem a szomszédos országok vízügyi politikájával is.

A két világháború közötti vízügyi szolgálat kiemelkedő vezetője, Sajó Elemér 1930 tavaszára elkészített *Emlékirat vizeink fokozottabb kihasználása és újabb vízügyi politikánk megállapítása tárgyában* címet viselő munkájának kezdőmondata a következőképpen szól: „Sík fekvésű országok boldogulása már a régi időkben is jelen-

hatékonyabbá tételének szükségességét támasztotta alá az is, hogy miközben a termőterületek mennyisége 1919 és 1935 között alig változott, a lakosság száma egymillió fővel nőtt. 1932-ben a Földművelésügyi Minisztérium kezdeményezésére Hármas Öntözési Bizottság (kultúrmérnök, gazdálkodással foglalkozó szakember és egy geológus részvételével) alakult azzal a céllal, hogy felmérje a helyzetet és meghatározza a feladatokat.

A bizottság javaslata nyomán született meg az 1937. évi XX. törvénycikk az öntözőgazdálkodás előmozdításához szükséges intézkedésekről, amit az Öntözésügyi Hivatal megalakulása és Kállay Miklós elnöki kinevezése követett. Elnöki megbízatása idején (1937–1942) épült a békésszentandrás vízlépcső, valamint a tiszafüredi szivattyútelep és öntözőcsatorna. Elkezdtek tervezni a tiszalöki vízlépcsőt és a Keleti-főcsatornát is, melyek azonban csak 1945 után valósultak meg.

A tiszafüredi öntözőrendszer öntözőcsatornájának építése

tény részben attól függött, hogy egyrészt miképpen védekeztek a síkságokat elárasztó, elmosásosító vizek kártételei ellen, másrészt pedig miképpen tudták a vizekben rejlő hatalmas erőket hasznukra fordítani...

Az új országhatárok megváltozott gazdasági lehetőségeket is jelentettek. Míg a történelmi Magyarország több területe is alkalmas volt a mezőgazdasági termelés igényeinek kielégítésére, addig ez a szerep 1920 után főleg az Alföldre hárult. A termelés

Kállay kormányfővé kinevezésekor távozott az Öntözésügyi Hivatal éléről, de továbbra is szem előtt tartotta a vízügyi feladatokat. 1942. március 19-én képviselőházi programbeszédében röviden bár, de szólt a kérdés fontosságáról, az Alföld problémáiról is. Nem sokkal később személyesen tájékozódott a Dél-Alföld belvíz sújtotta területein. Ekkor még úgy gondolta, hogy nem zárja le végérvényesen az Öntözésügyi Hivatal élén töltött közel öt évét, de a történelem és az élet másfelé sodorta.

gazdálkodást. Az erdőrendészeti hatóság közérdekű erdőtelepítést rendelhetett el az ország egész területén. Az erdőtörvény korszerűségét jelzi, hogy kiemelten foglalkozott a természetvédelemmel. Rendelkezett arról, hogy óvni kell a kipusztulás veszélyének kitett, hasznos növény- és állatfajokat, biztosítani szükséges azok zavartalan tenyésztését. Gondoltak a források, a patakok és a barlangok védelmére is. A többéves szakmai munkával előkészített erdőtörvény kiállta az idő próbáját, hiszen egészen 1961-ig érvényben maradt.

FÖLDREFORM, DE HOGYAN?

Kállay – Bethlenhez hasonlóan és Gömbös ellenében – ellenezte a radikális földreformot. Maga is igenelte a földrendezés ügyét, de úgy, hogy az lehetőleg ne sértse a földmagántulajdont. Elképzelése szerint az állami földalapot úgy egészítenék ki, hogy kényszerbér-

leti szerződést kötnének a bankok kezében lévő földekre, a holtkézi birtokokra, illetve megállapodnának az adósságukat a föld egy részének átengedése fejében rendezni kívánó birtokosokkal. Az így nyert földterület szolgálná a kormány által meghirdetett telepítést.

A miniszterelnök másként gondolkodott, mégsem a földreform eltérő megközelítése vezetett a szakításhoz, hanem Gömbösnek az a szándéka, hogy saját híveit előtérbe állítva megszabadul a Bethlen köréhez tartozóktól. A nézeteltérés jó indokot szolgáltatott Kállaynak arra, hogy 1935. január 9-én lemondjon miniszteri megbízatásáról. (Az általa képviselt mérsékelt földreform megvalósulása esetén sem elégitette volna ki a parasztság földigényét.) Miniszterségét követően is tovább tevékenykedett a mezőgazdasáért: 1937-től – Bethlen és a kormányzó bizalmát élvezve – az akkor életre hívott Országos Öntözésügyi Hivatal elnökeként folytatta a munkáját.

Amikor 1942 márciusában Horthy magához hívatta, visszaemlékezése

Szemrevételezés a tiszafüredi öntözőrendszer munkálatainál 1939-ben.
Balról jobbra: Lampl Hugó, Horthy Miklós,
Kállay Miklós, Borbély György

szert így gondolkodott: „*megfordult a fejemben, hogy talán szívesen látna a kormányban, akár a földművelési tárca élén, akár mint tárca nélküli minisztert. Az előbbi azért merült föl bennem, mert a kormányzó egyszer felszólította Bárdossyt – elégedetlen lévén az agrárpolitikájával –, hogy hívjon meg engem egy minisztertanácsra, ahol aztán alkalmam volt kifejtetni a földművelésügyről és általában a gazdasági irányításról vallott nézeteimet.*”

Tudjuk, másként történt: a kormányzó a miniszterelnöki feladat vállalására kérte fel Kállay Miklóst. ♦

A SZERZŐ A MAGYAR
MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM
FŐIGAZGATÓJA

Szinyei Merse Jenő,
a Kállay-kormány
vallás- és közoktatásügyi minisztere
(1942. július 3.-1944. március 22.)

Mivel a világháború kellős közepén kockázatos lett volna a gyors átalakítás, s a kormányfő kül- és belpolitikai mozgástere is rendkívül szűk volt, Kállay változtatás nélkül átvette elődje, Bárdossy László kabinetjét. Kállay azonban – Horthy Miklós államfő jóváhagyásával és feltétlen bizalmasaként – komoly módosításokra készült, s igyekezett letéríteni Magyarországot arról a kényszerpályáról, amelyre elsősorban geopolitikai okokból került. A részbeni irányváltás a kultúrpolitikában viszonylag zökkenőmentesen történt, hiszen az 1940 vége óta a lemondását fontolgató Hóman csak néhány hónapra vállalta a kultuszárca vezetését. Annál is inkább, mert mindenki tudott a Kállay és közte feszülő politikai ellentétről. Míg Hóman a külpolitikai alapokon nyugvó németbarát irányvonal egyik vezetője volt, addig Kállay éppen ennek a csoportnak a kormánypárton belüli visszaszorításáért küzdött. Az már más kérdés, hogy – ha más-más úton is, de – mindkettejük célja hasonló volt: szeretnék volna elérni, hogy Magyarország minél teljesebben őrizze meg függetlenségét és haderejét a világháborúban.

Az önként – de bizonyára Kállay meglepedésére – távozó Hómant a kultuszminiszteri székben Szinyei Merse Jenő követte. Helyzetét könnyítette, hogy Hómannal együtt mondott le a minisztérium ugyancsak németbarátként számon tartott államtitkára, az elsősorban felsőoktatási és tudományos ügyekkel foglalkozó Szily Kálmán is. Ugyanakkor Szinyeinek figyelembe kellett vennie, hogy a politikától részben visszavonuló – országgyűlési mandátumát viszont megtartó – Hóman változatlanul a tudománypolitika kulcs szereplője. Nemcsak az 1941 végén alakult, a béke-előkészítés tudományos megalapozását szolgáló Teleki Pál Tudományos Intézet, hanem az akkor a nagy országos közgyűjteményeket tömörítő, 1934-ben az Országos Magyar Gyűjteményegyetem örökébe lépett Magyar Nemzeti Múzeum elnökeként is. Utóbbi funkció ugyan hivatalból Szinyeit illette volna, Hómannak azonban sikerült megőriznie e tisztséget. Mindez persze annyiban nem okozott gondot, hogy Hómant a korszak egyik legfelkészültebb közgyűjteményi szakemberének tartották.

A minisztersége előtt már kiváló történészként és tudományszervezőként is ismert Hómannál Szinyei jóval szürkébb egyéniségnek, Hómannal szem-

UJVÁRY GÁBOR

Szinyei Merse Jenő és a Kállay-kormány kultúrpolitikája

A revíziós törekvések részbeni sikerei következtében Magyarország területe 1938 novemberére és 1941 áprilisa között 90%-kal, lakosságának lélekszáma pedig 70%-kal gyarapodott. Az 1939 szeptemberétől több mint másfél esztendőn át a fegyveres semlegesség elvét követő állam 1941 júniusában a Német Birodalom oldalán bekapcsolódott a második világháborúba. E két meghatározó – és egymással összefüggő – tényező nemcsak a nagypolitikában, de a kultúrpolitika alakításában is fontos, mégsem alapvető módosításokat eredményezett. Magyarország ugyanis ismét soknemzetiségű országgá vált, a háborúban való részvétel pedig – legalábbis elvileg – a kultúrpolitika addigi szerepét gyengítette.

A két világháború között az egyik legsikeresebb magyar szakpolitikai ágazatot két kiemelkedő személyiség, Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint irányította. Mindketten kilenc esztendőn át töltötték be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tiszteket, így koncepciójuk és tevékenységük az egész korszakra rányomta bélyegét. A Kállay-kormány 1942. március 9-i megalakulása azonban nemcsak a nagypolitikában, de a kultúrpolitikában is éreztette a hatását.

ben viszont Kállay hívének, politikája hű követőjének számított. Elődjéhez hasonlóan barátságos, a hangot mindenki megtalálható személyiség volt, de Hómannál kevésbé tűnt megosztó politikusnak, s ezért ellenfelei is kedvelték. Jellemző esetként a független kisgazdapárt katolikus plébános képviselőjének, Varga Bélának az 1943-as költségvetés vitájában mondott szavait idézem: „Kevés minisztert fogadott – én mint ellenzéki magyar ember mondom – pártkülönbség nélkül olyan meleg együttérzéssel ez az ország, mint a jelenlegi kultuszminiszter urat, Szinyei Merse Jenőt. [...] A magyarság tisztele és szeretete kíséri a kultuszminiszter urat akkor, amikor benyújtja első költségvetését.” Varga a pártja nevében jelezte: „nem szerencsét kívánok neki, amint az szokásos, hanem Isten áldását kérem munkásságára.” Majd rögtön hozzátette: mivel „a kormány általános

politikájával nem értünk egyet”, nem fogadja el a költségvetést. Ezután sokan üdvözölték a szónokot, köztük Szinyei Merse is. Mindez érthető derűltséget váltott ki a képviselőházban.

Szinyei Merse jól ismerte a kulturális közigazgatást, hiszen 1911 és 1926 között a kultuszminisztériumban dolgozott, rövid ideig Klebelsberg személyi titkáráként is tevékenykedett. Ezután Hatvan országgyűlési képviselőjeként elsősorban kultúrpolitikai kérdésekben nyilvánított véleményt, s 1935-től 1938-ig négy alkalommal a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének előadója volt. 1936-ban a kormánypárt ügyvezető alelnöke – ezzel adminisztrációjának vezetője – lett, majd 1938 decemberétől miniszteri kinevezéséig a képviselőház egyik alelnökéként tevékenykedett.

Már a minisztérium tisztviselői előtt mondott 1942. július 6-i üdvözlésében

KÁLLAY ÉS HÓMAN

Az újdonsült miniszterelnök és a korábbi kormányból megörökölt tárcavezető sajátos viszonyáról árulkodik az ún. Hóman-napló 1942. március 9-i bejegyzése:

„Kállay Miklós dezinált miniszterelnök felkért a vallás- és közoktatásügyi tárca további vállalására. Kifejtette, hogy bár tudomása van arról, hogy az ő megbízását nem helyeslem s vele szemben igen éles megjegyzéseket tettem, mégis arra kér, hogy tekintettel »a személyemben rejlő kiváló értékekre« s a fennálló nehéz helyzetre, továbbá a »Gömbös-kormányban folytatott harmonikus együttműködésünkre«, vállaljam a tárcát. Én hivatkoztam arra [a] körülményre, hogy már december 16-án mint megmáshíthatatlan elhatározásomat jelentettem be lemondásomat Bárdossynak, akivel szemben a legteljesebb bizalommal viseltem, tekintettel továbbá arra, hogy Kállay vállalkozását politikai szempontból szerencsétlenné tartom, amint hogy a közvélemény is e megbízás nyomán liberális és zsidóbarát irányba való balra hajlástól és tengelyellenes vagy legalábbis kevésbé tengelybarát irányba való eltolódástól tart, hivatkozva végül a pártvezetőség passzív magatartására az ellenem intrikáló képviselőkkel szemben, valamint a Kormányzó bizalmának megrendülésére, a tárcavállalást elhárítottam magamtól.”

Hóman végül a kormányzó kifejezett kérésére maradt még három hónapig miniszter.

költségvetés elfogadása. A háború alatt mindenütt jelentősen növekedett az állami büdzsé összege, így volt ez Magyarországon is. Ezzel párhuzamosan – ha nem is teljesen, de legalább részben arányosan, sőt, 1944-ben az átlagnál nagyobb mértékben – emelkedett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatása. A gazdasági tárcákat követően a kultusztárca már 1926-tól a legjobban dotált minisztérium volt. Ezt a pozícióját a világháború esztendeiben is sikerült megőriznie, s ebben a főszerepet Szinyei Merse Jenő ügyes politikálása, konszenzusteremtő képessége játszotta. Akaratát annak ellenére is keresztül tudta vinni, hogy Klebelsberghez és Hómanhoz képest sokkal in-

kább a háttérben maradt, nem számított a kormány erős emberének. Mégis megakadályozta, hogy Magyarországon az az általános alapelv érvényesüljön, mely szerint a világégés idején – főleg arányában – mindenütt csökken a kulturális célok finanszírozása.

Az előző esztendei költségvetési többlet nagy részét 1943-ban és 1944-ben is szociális jellegű kiadásokra, a tárca intézményeiben dolgozók – közülük is a leginkább rászoruló – intézményeinek emelésére, illetve előmenetelük könnyítésére fordították. „Ez a gondoskodás – állapította meg 1942 novemberében Szinyei – elsősorban kiterjed egyfelől a lelkészkedő papságra, másfelől az állami és nem állami tanári és tanítói rendre.”

Emellett az iskolaorvosi hálózatot, az egyetemi klinikákat – itt az ápolók bérrendezésére is sor került –, a társadalmi és az iskolai sportot, a sportorvosi intézményt is fejlesztették. Lépéseket tettek a falusi és a tanyai osztatlan vagy részben osztott iskolák túlzásfoltosságának, a tanítói lakások hiányának mérséklésére, pótlékok juttattak a tanyai tanítóknak. Megvizsgálták a tankönyveket, valamint a tanítókat segítő „vezérkönyveket”, az alsó- és középfokon a „hungarológiai oktatás és nevelés” (a magyarságismeret) oktatásának elmélyítéséről határoztak. Az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács átszervezését és új műemlékvédelmi, illetve levéltári törvényt készítettek elő, valamint a művészeti oktatás reformját – ennek kapcsán művésztelepek létesítését – is elhatározták.

S mivel a név kötelezett, Szinyei Merse a művészeti ösztöndíjak emelését, illetve a művészek állami vásárlásokkal történő támogatását, ezenkívül magyar klasszikusok olcsó kiadását, történelmi témájú filmforgatókönyvek megírását is szorgalmazta. Szerette volna bővíteni a Néprajzi Múzeum épületét, Nagyváradon – a várossal egyetértésben – a jogakadémia helyett kétéves műszaki főiskola létesítését javasolta. Mivel sokallta a gimnáziumok számát, egy részüket fokozatosan szakirányú középiskolává kívánta átalakítani, és új polgári iskolák nyitását sürgette. Péccsett létrehozta az 1943-tól működő Dunántúlkutató Intézetet, ugyancsak 1943-ban rendeletben valósította meg az egyetemi és főiskolai diákegyesületek reformját, és – Hómannal is konzultálva – átszervezte minisztériumát. Folytatta a szegény sorsú, eszes és jól tanuló falusi diákok közép- és felső-

is hangsúlyozta, hogy elődei, Klebelsberg Kuno, Teleki Pál és Hóman Bálint nyomdokain kíván haladni, és nem híve a feltétlen újításnak. Szavait a sorok között is olvasó magyar értelmiségi közvélemény egy része – minden bizonnyal Szinyei szándékának megfelelően – nagyra értékelt, hiszen jó néhányan azt gondolták, hogy amikor számosan a korszellemről, a hagyományokkal szakító, gyökeres újítások szükségességéről beszélnek, a megfontolt reformok elvének hirdetése önmagában is bátor cselekedet. Úgy látták, Szinyei nem hajlandó a modernizáció köntösében fellépő nemzetiszocialista vagy más szélsőjobbaldali eszméknek teret adni. Szinyei amúgy is gyakran hangoztatta, hogy a háborús időkben alig van lehetőség az irányváltásra, minden módosítást meg kell fontolni.

Szinyei nyilvános szereplései a későbbiekben is arról tanúskodtak, hogy az óvatos haladás híve. Nagyon gyakran hivatkozott Klebelsbergre, nála kicsit kevesebbszer Hómanra, s kedvenc jel-szavaikat, a kultúrfölényt és a nemzetnevelést is gyakran emlegette. Hangsúlyozta, hogy „a háborús idők megnehezítik a nagyobb szabású alkotások keresztülvitelét”, ugyanakkor a fontos intézkedések megtétele nem tűr halasztást. A feladatok számbavételére minisztersége első hónapjaiban sokfelé utazott az országban, számos település és rendezvény vendége volt. Látogatást tett Szegeden, megnyitotta a Debreceni Nyári Egyetemet. A magyar függetlenség gondolatát kiemelő – erről máskor is szívesen szólt – avatóbeszédet mondott Wesselényi Miklós zilahi szobrának visszaállításakor. Kassán a Berzeviczy Vince érdemeit megörökítő emléktáblát leplezte le és felavatta a Városháza és Igazságszolgáltatási Múzeumot, Kolozsvárott pedig tanügyi értekezleten vett részt. Egyetemi évnnyitót tartott Kolozsvárott, Szegeden és a Képzőművészeti Főiskolán, számos intézményt keresett fel, és apróbb falvakba is eljutott. Szinte mindenütt egyeztetett a különböző szakmai és érdekvédelmi szervezetekkel. Egy gömöri tanító egyenesen „falujáró miniszternek” nevezte, jelezve, hogy Szinyei – a nyári és a kora őszi uborkaszegen ellenére is – nagy lendülettel induló munkáját, sok mindenre irányuló érdeklődését általában szimpátiával fogadták.

Mint minden évben, 1942-ben és 1943-ban is döntő fontosságú volt a kultusztárca életében a következő évi

fokú tanulmányait segítő, Hóman indította programot. Ezzel minden évben 600 újabb fiatal kívántak támogatni, a középosztály „vérfrissítésének” szándékával. Ez fölöttébb indokolt volt, hiszen még a hivatalos számítások szerint is a kisebb mezőgazdasági egysztrenciák (kisbirtokosok, kisbérlők, gazdasági családok, földműves-napszámosok stb.) a kereső népesség 70%-át, a gimnáziumi tanulóknak azonban csak 10%-át tették ki. Ugyanakkor a paraszti tehetségek fel-emelésének szomorú előzménye volt, hogy a zsidótörvények miatt 1942-re a zsidó értelmiséget részben már megfosztották korábbi egysztrenciájától. Szinyei egyébként sokszor szólta a város és

a falu összefogásának szükségességéről, azzal is példálózva, hogy Kodály Zoltán és – az 1940-től már Amerikában élő – Bartók Béla zenéjét a népzene ihlette, s megállapította: „*Jobban be kell kapcsolni a falut a magyar életbe és hozzáférhetőbbé kell tenni a falu számára a magyar élet javait.*”

Mindezen túl 1944-ben az „iskolán kívüli népművelést” – beleértve a népfőiskola-hálózatot –, a tanítói tovább- és átképző tanfolyamokat, valamint a vallási célokat is erőteljesen támogatta, Balatonfüreden fel akarta újítani az írói Helikon-ünnepséget, és hét új egyetemi tanszéket is szervezett volna. A közép- és a felsőfokú oktatásban

mindenekelőtt a szakoktatást óhajtott erőteljesen fejleszteni – részben nyilván a háború igényei miatt, részben pedig azért, mert a zsidótörvények következtében jelentős szakemberhiány keletkezett a kereskedelmi, az orvosi és a műszaki területeken. Mindebből érzékelhető, hogy a komoly kulturális igazgatási tapasztalatokkal rendelkező Szinyei Merse Jenő elmélyülten és hozzáértéssel közeledett tárcája háború alatti problémáihoz, s igyekezett ezeket úgy kezelni, mintha békeidő lenne. Nem az ő hibája volt, hogy többnyire észszerű, a konzervatív reform szellemében született és szociális érzékenységről ta-

Szinyei Merse Jenő ars poeticája

KULTUSZMINISZTERIUMI KÖSZÖNTŐJÉBŐL

„Tartózkodni fogok a mindenáron való újjátástól. Mert bármennyi erőt és energiát érzek magamban, azért, hogy bizonyos újjátások és alkotások az én nevemhez fűződjenek, nem vagyok hajlandó újjátani. Természetesen az élet nem ismer megállást és mindig újabb és újabb feladatok elé állít bennünket. E feladatok megoldásánál a rendkívüli, háborús viszonyok engedte mértékben és a jobboldali keresztény magyar világnézet szellemében, de a nemes magyar hagyományoknak tiszteletben tartásával fogok eljárni. Történelmi múlttal bíró nemzetek életében a múlt értékeinek megbecsülése és tisztelete kötelesség.” (1942. július 6.)

BESZÉD WESSELÉNYI MIKLÓS ZILAHAI SZOBRÁNÁL

„[...] ez a férfiú száz évvel ezelőtt megyéről megyére járt és minde-
nütt az örök magyarság, a függet-
len és szabad magyar lélek ígét
hirdette. Úgy érzem, hogy a ma-
gyar kultuszminiszternek is ha-
sonló a feladata és a hivatása.
[...] Szembe mert szállni az ele-
mek haragjával, de dacolni mert
az önkény hatalmával is, egészen
a börtönig.” (1942. szeptember 8.)

A MAGYARSÁGTUDOMÁNY FONTOSSÁGÁRÓL

„Tudatos és eszmei alapon álló nemzetne-
velésre van szükség magyar életünk egész
vonalán. Nemzetnevelésünk azonban nem
képzelt el másként, csakis a magyarság-
tudomány alapján. Amint ugyanis a gazdá-
nak ismernie kell földje talajviszonyait és vi-
déke klímáját, ha sikeres munkát akar vé-
gezni, éppen úgy a nemzetnevelőnek is tisz-
tában kell lennie a magyarság lelki és testi
adottságaival, hogy hivatását eredmé-
nyesen végezhesse. [...] Ezért tettem művelő-
déspolitikai törekvésem programjává neve-
lési rendszerünknek a magyarságtudomány-
nyal való átítatását és ebben a szellemben
történő formálását. [...] A történelemköny-
vet pedig látni kívánom az elemiben is.
Hadd tanuljon alkotó nagyjaink és hőseink
példáján és hadd lásson bele a nehéz ma-
gyar sorsba a csupán elemi iskolát végző
magyar is.” (1943. december 15.)

A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEKRŐL

„Elvül állítottuk fel, hogy például a
visszatért területek nemzetiségi vi-
dékein fekvő népiskolák tanítási
nyelvének megállapításában a nem
magyar nemzetiségű szülők törvé-
nyes formában kinyilvánított sza-
bad akarata legyen a döntő té-
nyező. [...] Nemzetiségeink szabad
nyelvhasználatát nemcsak biztosít-
juk, hanem ahol szükséges [...] sa-
jatos nyelvüket egyenesen védel-
münkbe vesszük és szabadabb ki-
fejlődésre segítjük. Mai kényes és
nehéz helyzetünkben is létesítet-
tünk és egyre létesítünk nemzeti-
ségi tannyelvű népiskolákat, iskolai
tagozatokat, tanfolyamokat, kü-
lönböző nemzetiségi tanítá nyelvű
középfokú iskolákat is. [...] Előse-
gítjük nemzetiségi közművelődési

egyesületek alakulását és fejlődé-
sét és nemzetiségeink számára is
hatékonyabban kívánjuk megindí-
tani az erőteljes újjászervezés alatt
álló iskolán kívüli népművelés mun-
káját is. [...] Mit kívánunk mi, t.
Ház. mindezekért a szolgálatokért?
Semmi mást, csak azt, amit a
józan értelem, a történelem tanul-
sága, az emberi morál és igazság
íratlan és írott törvényei is tanácsol-
nak nemzetiségeink számára és
amit [...] joggal megkövetelhetünk
tőlük: lojalitást, hűséget, testvéri
összeműködést. Ebben az állam-
ban ezer év alatt minden nemzeti-
ségünk számbelileg szaporodott,
vallásában szabadon élt, nyelvben
és kultúrájában szabadon fejlődhe-
tett.” (1943. november 17.)

núskodó terveit – elsősorban az idő múlásával mindinkább érezhető háborús helyzet miatt – csak kis részben sikerült megvalósítania.

A költségvetés szerkezete az egyes területek tárcán belüli súlyát is tükrözte. A fontosabbakat kiemelve: az elemi szintű oktatás valamivel több mint 40, a középfokú csaknem 19, a felsőfokú pedig 14%-kal részesedett a büdzből, melynek összesen 80%-át tették ki a személyi kiadások. A vallási célok támogatásának aránya nem érte el a 10%-ot, a testnevelésre 3%, a művészetekre 2,5%, a tudományos feladatokra – melyek persze részben a felsőoktatáshoz kötődtek – 1,8% jutott.

A csaknem 12 000 elemi iskolában az 1940-ben törvényileg szabályozott nyolcosztályos alapfokú képzés – a korábbi hatosztályossal szemben – a háborús nehézségek miatt ugyan lassan, de fokozatosan teret nyert. A népiskolák között az állami és a községi fenntartásúak aránya majdnem elérte, a diákok számában pedig már meg is haladta az 50%-ot, így a korábban jellemző egyházi túlsúly – még akkor is, ha Szinyei gyakran hangoztatta az egyházak oktatásban betöltött szerepének nélkülözhetetlenségét – lassan megszűnt. A front Magyarország határaihoz közeledése következtében – mivel az épületek egy részét a honvédség foglalta le – 1943-ban számos iskolában bevezették a délelőtti és délutáni oktatás rendszerét. Rövidebb lett a tanév is, amely szeptember helyett csak november 3-án kezdődött. Mindezt egy érdekes kezdeménnyel, a szeptembertől novemberig napi másfél órában, dél-

előttönként sugárzott rádióiskolával kívánták ellensúlyozni. A rádió diákoknak szóló adásaiban kiváló tanítók és tanárok külön-külön oktatták a 6–10, a 10–14 és a 14–18 éves korosztályokat. Szinyei többször hangsúlyozta, hogy a közoktatásban kulcsszerepet szán a hungarológiának, és az elemi iskolában is szorgalmazta a történelem tanítását.

A nemzetiségi kultúra magyarországi helyzetét általában közoktatási pozíciói alapján ítélték meg. Szinyei Merse a türelmes nemzetiségi politikát, Teleki Pál és Hóman Bálint erre vonatkozó elképzeléseit képviselte. 1941-ben Magyarország 14 680 000 fős lakosságának egyötöde tartozott valamelyik nem magyar anyanyelvű közösséghez, népiskoláik száma ennek megfelelő, a középiskoláké viszonyt már valamivel alacsonyabb volt. Egyházi főiskolákon kívül felsőfokú oktatási intézményeik nem voltak (a tanítóképzés ekkor még középfokon folyt). Szinyei fontos gesztust gyakorolt, amikor 1942 őszén elrendelte, hogy a minisztérium hivatalos folyóirata, a kéthetente megjelenő *Néptanítók Lapja* német, szlovák, ruszin, román, szerb, horvát, muraközi, bunyevác, sokác és vend nyelven írt, pedagógiai vonatkozású cikkeket tartalmazó mellékletekkel jelenjen meg (erre 1944 elejétől került sor).

Polgári iskolából – ez nagyjából a mai általános iskola felső tagozatának felelt meg – 540, középfokú oktatási intézményből mintegy 450 működött Magyarországon. Utóbbiból a kb. 250 gimnázium soknak bizonyult, annál is inkább, mert a gyakorlati – ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi – képzést adó

középiskolákra nagyobb szükség lett volna, mint az általános értelmiségi nevelést nyújtó gimnáziumokra. Mindezt Szinyei is pontosan érezte, s ennek megfelelően igyekezett cselekedni. Egyébiránt középfokon is javasolta a magyarságtudományi órák számának emelését, egyben azt is, hogy egy nyugati nyelv mellett valamelyik hazai nemzetiség nyelvét is tanulják meg a diákok.

A felsőoktatás szerkezete – elsősorban az ipari termelés növekedésének és a világháború új elvárásainak megfelelően – az 1940-es évek elejére megváltozott: a 20 000 körüli hallgatóból 5500-5500 járt a József Nádor Műegyetemre, illetve valamelyik jogi karra vagy jogakadémiára. A jogi képzés korábbi, nyomasztó túlsúlya tehát mérséklődött, a műszaki terület szerepe viszont jelentősen növekedett. Szinyei is felismerte, hogy „*korunk élete a műszaki fejlődés törvényeinek parancsa alatt áll*”, ezért a háború után egy második műegyetem létesítését javasolta. A nehéz viszonyok ellenére néhány új – elsősorban műszaki és természettudományi – tanszék is alakult miniszterisége idején, az egyetemi Horthy Miklós-ösztöndíjak összegét pedig jelentősen fölemelték. Érdekességként jegyzem meg, hogy 1943 decemberében Szinyei a Zeneművészeti Főiskolán elrendelte a népzenei ismeretek kötelező tantárgyként való bevezetését.

Magyarország külföldi kulturális kapcsolatai 1942 nyarától elsősorban a semleges államokkal erősödtek, főleg ezekben folytattak jó értelemben vett kulturális propagandát. Bernben például 1943 februárjában mutatták be nagy sikerrel *Az ember tragédiáját*, 1944 januárjában pedig csaknem 400 alkotást felvonultató magyar képzőművészeti tárlatot nyitottak, s ehhez színvonalas katalógus is megjelent. Genfben 1943 tavaszától működött a Magyar Ház és annak részeként a Magyar Tájékoztató Könyvtár.

A kulturális élet pezsgő és Európa más országaihoz mérten viszonylag szabad volt, a cenzúra ellenére a sajtó vonatkozásában is. Néha úgy tűnt, mintha nem is zajlana gyilkos háború, amelyről a színházak, a filmgyártás, a könyvszakma szinte alig vettek tudomást. Az öt legnagyobb magyar kiadónál 1940 és 1943 között több mint háromszorosára (103-ról 350-re) nőtt a megjelent külföldi szépirodalmi művek száma, ezek 77%-át angolból, franciából és oroszról fordították, mindössze 16%-a volt német (de utóbbi esetben is

A KULTUSZTÁRCA 1943. ÉVI KÖLTSÉGVETÉSÉRŐL TÖMBÖLY DÉNES ELŐADÓI BESZÉDE A KULTUSZTÁRCA 1943. ÉVI KÖLTSÉGVETÉSÉNEK TÁRGYALÁSOKOR

„A kultusztárca költségvetési összege 277 968 000 pengő, vagyis 59 218 000 pengővel több, mint a múlt évi volt. Ebből a többletből 19 millió pengő a délvidéki területre esik, amely a múlt évi költségvetésben még nem szerepelt, és 40 millió pengő marad mint tényleges szaporodás. Ebből a 40 millió pengőből 26 millió pengő esik a folyó évben a költségvetési összegeknél a fizetésemelésekre és családi pótlék emelésekre, míg 14 millió pengő a többi emelkedésre, tehát dologi kiadásokra és beruházásokra esik. [...] A tárca költségvetési összegéből hiányoznak a nagy beruházási összegek, hiányoznak a nagyobb építkezések, mert egyrészt más helyeken van ezekre szükség, másrészt az anyagi helyzet sem enged meg nagyobb beruházásokat. Annál erőteljesebb és nagyobb mérvű szociális szellem vonul azonban végig az egész költségvetésen s annál nagyobb mértékű a minisztérium gondozása alatt álló tisztviselők szociális felkarolása, különösen az alacsonyabb fizetési osztályokban.” (1942. november 11.)

csaknem kivétel nélkül klasszikus német művekről volt szó).

Az 1942. novemberi lillafüredi írótalálkozón – melynek egyetlen szépség-hibája a zsidó származású írók hiánya volt – Kállay miniszterelnök és Szinyei Merse is megjelent, s a magyarországi írótszövetség nagy részével nyíltan diskuráltak az írók szerepéről. A tanulságokat Márai Sándor fogalmazta meg: „[...] a magyar nemzet veszélyben él, tehát szükség van arra, hogy anyagi és szellemi erőinket feltétel nélkül a magyarság önvédelmének és megmaradásának szolgálatába állítsuk.” 1943 augusztusában a népi írók szászói találkozójának két főszereplője, Németh László és Erdei Ferenc úgy vitatkozott egymással a magyarság sorskérdéseiről – a „harmadik utat” (Németh), illetve a szocializmust (Erdői) hirdelve megoldásként –, hogy bíztak benne: a háború elkerülheti Magyarországot, s még akár jól is ki lehet jönni belőle.

1943 szeptemberétől 1944 júniusáig tartott a Székelyföldi Művészeti Év, melynek keretében Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában és Sepsiszentgyörgyön kiállításokat, színház- és opera-előadásokat, felolvasásokat és más programok sokaságát szervezték – miközben a front már közeledett Székelyföld felé. A politikai üzenet itt sem hiányzott. Szinyei a rendezvénysorozat marosvásárhelyi megnyitóján kijelentette: „Mi, magyarok, hozzászoktunk a szabadságharchoz, ma is forgatjuk szabadságunk és függetlenségünk fegyvereit.” Ezt a szellemiséget képviselte az 1944 márciusának közepén a Nemzeti Múzeumban Kossuth halálának 50. évfordulója alkalmából megnyitott – a német megszállás után azonnal bezárt – emlékkiállítás is, melynek kurátora az egyik legkiválóbb esszéista, az 1945 márciusában a balfi táborban munkaszolgálatosként elhunyt Halász Gábor volt.

A magyarság szabadságvágyát és függetlenség iránti igényét bemutató tárlat idején az a Hóman Bálint volt a Nemzeti Múzeum elnöke, aki 1927-ben – még a múzeum főigazgatójaként – Halász Gábort a Széchényi Könyvtárba vette, és akinek jóváhagyása nélkül 1944 márciusában nem idézhatték volna fel Kossuth emlékét. Egyes források arra utalnak, hogy Hóman is részt vett annak a beszédnek a megfogalmazásában, amelyet Kállay Miklós 1944. március 20-án tervezett a Kossuth-évforduló kapcsán elmondani. Mint tud-

juk, erre már nem kerülhetett sor. Mindenesetre érdekes, hogy Kállay, valamint párttársa – egyben politikai ellene –, Hóman szándéka esetleg ismét találkozott a Kossuth-émlékezés kapcsán. Abban ugyanis bizonyosan egyetértettek, hogy Magyarország belső önállóságának megóvása az elsődleges feladat. 1944. március 19. azonban ezt a legkisebb közös politikai többszöröst is ellehetetlenítette. (Néhányan úgy tudták, hogy a megszállásban Kállay március 20-ára hirdetett szónoklatának vélt tartalma is szerepet játszott...)

A Kállay-kormányral együtt búcsúzott tárcájától Szinyei Merse Jenő is, aki szürke eminenciásként, de kiváló miniszterként nehéz időkben képviselte a magyar kulturális élet érdekeit. A németek az elődjét, Hóman Bálintot jelöl-

Kállay a debreceni nyári egyetem megnyitóján, 1942. augusztus 3.

ték utódjának, Hóman azonban határozottan visszautasította a felkérést, sőt – a szabadságban maradt politikusok közül egyedül – kemény hangú levélben tiltakozott a megszállás ellen. Képviselőségét azonban megtartotta, s ezzel óriásit hibázott. Hiszen 1944. március 19. után a 20. századi magyar történelem legsötétebb hónapjai következtek... ♦

A SZERZŐ KUTATÓCSOPORT-VEZETŐ,
VERITAS TÖRTÉNETKUTATÓ
INTÉZET (CSC)

A KÁLLAY-KORMÁNY

JOÓ ANDRÁS

OROSZ LÁSZLÓ

SÁRINGER JÁNOS

Horthy 1942. március 9-én kérte fel hivatalosan Kállayt az új kormány megalakítására. A miniszterelnök-jelölt 1942. március 12-én mutatkozott be a kormánypárt (MÉP) előtt, képviselőházi és felsőházi bemutató beszédére pedig – érdekes egybeesés a későbbi tragikus nappal – éppen 1942. március 19-én került sor. Az új miniszterelnök arra törekedett, hogy a kormányfőcsere a lehető legkisebb változásokkal járjon, így egyelőre a Bárdossy-kormány valamennyi minisztere a helyén maradt. Akikről tudta, hogy számára megbízhatóak, azoknak csupán üzent, míg a korábbi irányvonal és a szoros német elkötelezettség híveivel (pl. Reményi-Schneller Lajossal vagy Hóman Bálinttal) hosszabb személyes beszélgetést folytatott. Mindannyian meggyőzőhetőnek bizonyultak, jóllehet okkal lehetett ellenállásra számítani részükről.

A Kállay-kormány eskütétele után,
1942. március 9.

Ülő sor: Reményi-Schneller Lajos,
Keresztes-Fischer Ferenc, Kállay Miklós,
Hóman Bálint, Bartha Károly.

Állnak: Varga József, Radocsay László,
Gyórfy-Bengyel Sándor,
báró Bánffy Dániel, Bárczy István

KULCSSZEMÉLYISÉGEI

1942. március elején a kormányzó Kállayt azonnali bizalmas kihallgatásra hívta, amelynek során világossá tette, hogy Bárdossytól megválik, és – megígérve feltétlen támogatását – azonnal felajánlotta a miniszterelnöki széket Kállaynak. Kállay azonban ekkor még nemet mondott. Az államfő hosszas rábeszéléssel győzte csak meg. Miután többször is találkoztak, végül beadta a derekát. Döntését Horthytól távozóban először annak fiával, Horthy Istvánnal közölte, aki így kiáltott fel: „Most már minden rendben lesz, minden rendbe jön!”

Horthy sommás megállapítása szerint a Bárdossy-kormányból valójában három igazán megbízható, „rendes ember” volt kiemelhető: Bánffy Dániel, Varga József és Keresztes-Fischer Ferenc, akivel Kállay még kijelölt miniszterelnökként az első bizalmas megbeszélését folytatta a személyekről és az irányvonalról. A külügyi tárcát formálisan ugyan felajánlotta Bárdossynak, ő azonban nem kívánta folytatni a munkát, ami nagyon is megfelelő volt Kállay számára.

Kormányfői beiktatása előtt Kállay öt célkitűzésből álló programot nyújtott át Horthynak: 1. a megmaradt függetlenséget megővni, az elveszettekből a lehetséges mértékig visszaszerezni, 2. ellenállni a további német követelésekkel szemben, 3. a hadsereget épségben megőrizni, 4. az angolszászokkal eközben tárgyalni, ennek leplezésére németbarát propagandát folytatni, és végül: 5. elkerülni az ország német megszállását. Az első minisztertanácson bejelentette, hogy „óvatos politikát” óhajt folytatni, parlamenti beszédében pedig azt kérte, hogy három ügy, mégpedig a hadsereg, a nemzetiségpolitika és a közellátás „ne képezze pártpolitika tárgyát”. Az első hónapok nyugalomban teltek, minisztercserékre később került sor.

A hadviselés nehéz kérdései és a katonai elit politizáló magatartása kapcsán a honvédelmi tárca élén kétszer is történt változás politikai okokból. Horthy kezdeményezte Bartha Károly leváltását, akinek helyére 1942. november 24-én kinevezte Nagy Vilmost, akit a szélsőjobboldali támadások miatt bekövetkezett távozása után Csataj Lajos vezérezredes követett 1943. június 12-től a miniszteri székben, utóbbi a Sztójay-kormányban is megmaradt.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásiügyi miniszter nem támogatta Kállay politikáját, emiatt már 1942. július 3-án kivált a kormányból, utódja Szinyei

Gyórfy-Bengyel Sándor

Bánffy Dániel

Zsindely Ferenc

Merse Jenő lett. Gyórfy-Bengyel Sándor vezérezredes, közellátásügyi tárca nélküli miniszter 1942. június 14-én elhunyt, tárcáját – egy átmeneti periódus után rövidebb időre Lossonczy István, majd tartósabban (1942. október 19-től) Szász Lajos örökölte meg, aki a Sztójay-kormányban is tagja lett.

Varga József iparügyi miniszter helyét 1943. március 29-én Bornemisza Géza foglalta el. Varga egyben kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter is volt, ezen a poszton Zsindely Ferenc követte. Lukács Béla, a MÉP pártelnöke, akit Kállay „személyes barátja” és „híve” gyanánt definiált, 1942. április 17-től tárca nélküli hadigondozási miniszterként kapcsolódott be a kormány munkájába. (J. A.)

KÜLÜGYMINISZTER

GHYCZY JENŐ

1893–1982

1942 márciusától 1943 júliusáig maga a miniszterelnök állt a külügyi tárca élén. Kállay egy háború utáni levelében kifejtette, hogy a külügyek tekintetében kik voltak döntési pozícióban: ő maga, a kormányzó, Keresztes-Fischer belügyminiszter és a Külügyminisztérium politikai osztálya.

Az átfogó stratégiai döntéseket a Horthy elnöklete alatt ad hoc összeülő, Kállayból, Ghyczy Jenőből – akit 1943. július 24-ével neveztek ki –, Keresztes-Fischer belügyminiszterből, Eszterházy Móric és Károlyi Gyula volt miniszterelnökökből, valamint Kánya Kálmán korábbi külügyminiszterből álló informális testületben hozták, de ennek tagjai korántsem nyertek tájékoztatást minden titkos lépésről. Horthy lényegében szabad kezét adott a miniszterelnöknek a külügyekben, így Kállay játszotta a főszerepet a külpolitikai döntésekben és a konspirációs manővereket is ő igyekezett a kezében tartani, ilyen jellegű tevékenységet önállóan a minisztérium politikai osztálya nem is folytathatott.

A béketapogatózások elindításánál Kállay Ullein-Reviczky Antalra támaszkodott, aki egy személyben volt a külügyi sajtóosztály vezetője és a Miniszterelnökség sajtófőnöke, s a Revíziós Ligára, Teleki Pál egykori Tájékoztatási Osztályának munkatársaira, a követségi sajtóattaséokra, valamint részben az MTI kiküldött tudósítóira támaszkodva egy úgynevezett „második diplomáciai vonal” révén központi szerepet vitt. A kül-

ügyminiszter akkori állandó helyetteseként Ghyczy Jenő és a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjeként Szentmiklósy Andor sem nézte jó szemmel az Ullein-Reviczky irányítása alatt folyó (főképp törökországi) kísérleteket. 1943 nyarán a titkos manőverek felett a politikai osztály vette át az irányítást. Mussolini bukásával egyidejűleg a külügyi tárcát Kállay a nagy tapasztalattal bíró, rendkívül óvatos Ghyczynek engedte át, Ullein-Reviczkyt pedig Stockholmba küldték követnek.

Miniszterként Ghyczynek és helyettesének (Szentmiklósy Andornak) volt a legteljesebb rálátása a különböző tár-

gyalási színterekre (Isztambul, Bern, Lisszabon, Stockholm), hozzájuk és részben a politikai osztály élére 1943 augusztusában kinevezett Szegegy-Maszák Aladárhoz futottak be a rejtjeltáviratok és a futárposta. Ghyczy nagyobb fordulatokra számított a háború vége felé, támogatta, hogy Horthy 1944. március 18-án útnak induljon Hitlerhez Klessheimbe, attól tartva, hogy épp a Führer meghívásának visszautasítása provokálhatja ki a német megszállást. Ebben nézetkülönbség alakult ki közte és a miniszterelnök között, aki határozottan ellenezte az államfő kiutazását. 1944 márciusa után Ghyczy sem politi-

kai, sem egyéb hivatali szerepet nem játszott. 1951 nyarán kitelepítették, később Gödön, majd Budapesten élt visszavonultan. (J. A.)

PÉNZÜGYMINISZTER

REMÉNYI-SCHNELLER LAJOS
1892–1946

Pénzügyi szakember, 1923-tól a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank igazgatója, majd 1926-tól az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár vezetője. 1935-től a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének vezérigazgatója lett, és ebben a minőségében a Gömbös Gyula vezette kormány földbirtok-politikáját segítette. Vezetésével jött létre 1936-ban az Országos Földhitelintézet. Fabinyi Tihamér lemondása után, 1938. március 9-től a Darányi Kálmán vezette kormány pénzügyminisztere lett, és székét megtartotta az Imrédy-, a második Teleki-, a Bárdossy-, a Kállay-, a Sztójay-, a Lakatos- és a Szálasi-kormányban is. A Kállay Miklós vezette kormányban gazdasági csúcsmiszteri megbízatása is volt (korábban a Teleki- és a Bárdossy-kormányban is). Miniszterként segítette a tisztviselők helyzetének javítását, csökkentette a cukor árát és rendelkezett az álláshalmozás megtiltásáról.

Közismert volt a náci Németország iránti rokonszenve, Kállay emiatt bizalmatlan volt iránta. Ennek ellenére maga Kállay alapította meg vele kapcsolatban, hogy „*jobboldali felfogása és németbarátsága ellenére is erélyesen képviselte*” a Németországgal folytatott gazdasági tárgyalások alkalmával a kormányfő által „*megjelölt vonalat*”. Ugyanakkor a Nemzeti Bank elnöke, Baranyai Lipót és Reményi-Schneller közt éles ellentét bontakozott ki. Bár Kállay erősen rokonszenvezett Baranyaival, a bankelnök távozását vélte előnyösebbnek, aki következetes és nyílt ellenfele volt a náci Németországnak. Reményi-Schneller a felszínen hasznosabbnak tűnt. 1944 kora tavaszán a pénzügyminiszter tudomásával zajlott a kormány titkos svájci leltétének elhelyezése, követve a szabályos formákat.

Később a Lakatos-kormányban csak két tagját nem hívták meg arra a minisztertanácsra 1944. október 14-én,

Ghyczy Jenő

Reményi-Schneller Lajos

amelyen a Horthy által kezdeményezett fegyverszünet kérdéséről is tárgyaltak: Reményi-Schnellert és Jurcsék Bélát. A háború után Nyugatra menekült, de amerikai fogságba esett, s háborús főbűnösként kiadták Magyarországnak. A Népbíróság a Sztójay-perben halálra ítélte és golyó által kivégezték. (S. J.)

BELÜGYMINISZTER

KERESZTES-FISCHER FERENC 1881-1948

Pécsi jogászcsaládból származott, s maga is jogi diplomát szerezve az első világháborút megelőzően szülővárosában ügyvédként praktizált. Főhadnagyként végigharcolta a háborút, a szerb megszállást követően pedig – egyidejűleg küzdve a szerbek és a kommun hívei ellen – az ellenforradalmi erők helyi vezéralakja lett. 1921-től Baranya (1925-től párhuzamosan Somogy) keménykezűségéről ismert főispánja, 1929-től (német családnevét anyai nagyanijáéval kiegészítve) a vitézi rend tagja volt.

1931-1935 között Károlyi Gyula, majd Gömbös Gyula kormányának belügyminisztere. Nevéhez fűződik a kommunistaellenes élel 1932 júliusában – három hónapra – kihirdetett statárium és gyülekezési tilalom. (1945 utáni megítélését alapvetően meghatározta az antikommunista attitűdje miatti elutasítottság, s csak utóbb kezdték hangoztatni a politikai szélsőségek minden válfaja, köztük a nemzetiszocializmus iránti általános ellenérzését.) Első miniszteri időszakában – a Nemzeti Egység Pártja színeiben – a rétsági kerület parlamenti képviselője. 1936-tól felsőházi tag, a Pénzüntézeti Központ elnöke.

1938 májusától újból belügyminiszter. E tisztséget folyamatosan viselte az Imrédy-, Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányok idején, egészen az 1944. tavaszi német megszállásig. 1939-től – a Magyar Élet Pártja programjával – Kaposvár parlamenti képviselője volt. Teleki öngyilkosságát és Bárdossy lemondását követően néhány napig az ideiglenes miniszterelnöki teendőket is ellátta. A belpolitikai stabilitás fenntartását tekintette tárcája legfőbb feladatának. Rendelettel szabályozta a köztisztviselők pártsemleges magatartását, kimondta az összeférhetetlenséget a nemzetellenes

Keresztes-Fischer Ferenc

(szocialista, kommunista, hungarista) mozgalmakban való részvétellel: ennek jegyében tiltotta be 1939. február 24-én a hungarista mozgalmat. Ugyanakkor – Kállay egyik háború utáni magánlevele szerint – a külpolitika alakítójaként 1942-ben részt vett azon a bizalmas tanácskozáson, mely a béketapogatózásokon követendő stratégiát lefektette, az év októberében pedig a németek megérkezésére a Parlamentben kijelentette, hogy „*egyetlen felelős tényező sem tudhatja*” és nem is „*állíthatja teljes határozottsággal*”, hogy ki fog győzni. A megszállásakor a Gestapo hivatalban lévő miniszterként tartóztatta le s hurcolta Mauthausenbe.

Keresztes-Fischer a mindenkori kormányok „erős embere” és a fokozódó német veszéllyel szemben az angolszász orientáció híve, Horthy mellett Telekinék és Kállaynak is belső bizalmasa volt. Tagja a nagyobb horderejű döntéseket meghozó szűkebb, ún. Horthy-kamaril-

lának. Sokak szemében ő volt a keresztény-konzervatív politikai attitűd kontinuitásának igazi megtestesítője a Horthy-rendszer összeomlásáig. (O. L.)

IGAZSÁGÜGY-MINISZTER

RADOCSAY LÁSZLÓ

1878–1968

A délvideki származású jogász 1914-től Temesvár főjegyzője. Az összeomlást követően Budapesten a Közélelmezési Minisztérium tisztviselője (1918–1924), majd pedig az Országos Központi Hitelszövetkezet kecskeméti székhelyű Duna-Tisza közti körzeti hitelszövetkezetének vezetője (1924–1934) volt. 1934 júniusától főispánja – a közigazgatásilag ideiglenesen egyesített – Komárom-Esztergom vármegyének (sőt 1935 szeptembere és 1936 novembere közt a szintén ideiglenesen egyesített Győr, Moson és Pozsony vármegyének is), mely tisztelet a Felvidék visszacsatolásáig viselte. Ezt követően egy évig még Esztergom vármegye főispánja. 1939 no-

Radocsay László

vemberében igazságügy-miniszterré nevezték ki. Az igazságügyi tárca élén az 1944-es német megszállásig a folyamatosságot képviselte a kormányon belül.

A kassai bombázást követően a hadba lépésről döntő 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésen Radocsay Keresztes-Fischer belügyminiszterhez csatlakozva a hadiállapot bejelentését elutasító (kisebbségi) álláspontot osztotta. 1942 januárjában részt vett a Horthy István kormányzóhelyettesé választását elhatározó – szűk körű – értekezleten is, majd István tragikus repülőgépbalesetét követően a vasúton hazaszállított holttestet a kormány képviselőjében ő vette át Kassán. Emlékiratai tanúsága szerint Kállay Miklós kormányfő mindössze négy miniszterében bízott meg maradéktalanul, s ezek egyike épp ő volt. Ott találjuk az 1944. márciusi klessheimi látogatás résztvevői között is. A német megszállás után a kormány többi tagjával együtt ő is távozott posztjáról. (O. L.) ♦

A Volksbund vezérkara a népcsoportegyezmény aláírását követően szembesült azzal, hogy nem a veszélyeztetett német népiség diadalútja veszi majd kezdetét a magyar kormány gáncsoskodásai ellenében. Azt, hogy Berlin célja nem az aktív kisebbségvédelem a térség németisége érdekében, már előre jelezte Hitlernek a Reichstagban elmondott 1939. októberi beszéde az életképtelen német népforgácsok kapcsán. Ezek összegyűjtése és áttelepítése ekkor már javában folyt a balti államokból, a szovjet területekről, Romániából, Dél-Tirolból: 1940 végére háromnegyed milliónyi német kényszerült szülőföldje elhagyására.

A népcsoportegyezmény sikerének zajos propagandáját a szülőföldvédelem éles kontrasztjaként árnyalták az országban átvonuló dobrudzsai és besszarábiai németek szekérkaravánjai. Baschék érdemi meghallgatás nélkül ostromolták tiltakozásukkal a birodalmi vezetést, saját híveiket pedig vajmi kevéssé tudták megnyugtatni azzal, hogy a Duna-medence németjeinek sorsát majd csak a háború után tervezik rendezni. Ők igazán tudhatták, hogy a döntés akkor is a fejük fölött fog megtörténni.

Ahogy a megkérdezésük nélkül került sor a háború véráldozataiban való szerepvállalásuk kikényszerítésére is. Gottlob Berger, az SS-Hauptamt vezetője már 1940-ben előterjesztette javaslatát Himmlernek, hogy a Waffen-SS állományának feltöltésére mozgósítsák Délkelet-Európa népi németjeit. Az – 1940. tavaszi és 1941. nyári – illegális és titkos toborzások sikertelensége nyomán államközi szerződések révén rendezték az akciókat (az elsőt Horvátországgal kötötték 1941 szeptemberében), melyek kapcsán épp a szuverenitása látszatát féltékenyen óvó Budapest pozitív hozzáállásában bíztak a legkevésbé.

Maguk is meglepődtek, hogy a Bár dossy-, majd a Kállay-kormány milyen könnyen ráállt a toborzási egyezmények megkötésére. Az pedig nem különösebben frusztrálta Berlint, hogy a magyar kormányt mennyire átlátszó motiváció vezérelte: ezáltal is kímélni a magyar haderőt, másfelől a nemzetiségpolitikai keménykezűség ódiuma nélkül megszabadulni a lakosság megbízhatatlan elemeitől. A mindenképp behajtásra kerülő szövetségi áldozatvállalás ily módon letudható a hazai németek vérével, akiket – ha máskor nem, hát a háború után – Hitler szándéka szerint amúgy is eltávolítanának az országból.

OROSZ LÁSZLÓ

Kényszerhelyzet, meghasonlottság

A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK A KÁLLAY-KORMÁNY IDEJÉN

1940 augusztusában a II. bécsi döntéshez csatolt kiegészítő jegyzék könyv – az ún. bécsi német népcsoportegyezmény – aláírása révén a hazai németiség látszólag privilegizált helyzetbe került a magyar államon belül. Az egyezményben Budapest elismerte a népcsoportot a hazai németiségre – melyet immár egyedül és kizárólagosan a Volksbund képviselt –, biztosítva számára az akadálytalan szervezkedési szabadságot, a saját elkülönült intézményrendszer kiépítését és a nemzetiszocialista világnézet egyeduralmát. Ezzel az érintett lakosság preferenciáitól függetlenül érvényre jutott Rudolf Hess tézise: „*Németnek lenni annyi, mint nemzetiszocialistának lenni.*” Rögzítették Berlin védhatalmi szerepét is, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a birodalom a magyar kormánnyal közvetlenül – az érintett népcsoport feje fölött – folytathat tárgyalásokat a német kisebbség ügyeiről, s a Volksbund csupán tárgya, nem pedig alanya, részese a róla szóló döntéseknek. E csapdahelyzetben mozgott a Volksbund a világháború hátralevő időszakájában, s a kényszerhelyzetéből fakadó belső meghasonlottságát látta meg és próbálta saját javára fordítani Kállay Miklós kormánya.

Az 1942. februári és az 1943. májusi egyezmények értelmében nagyjából 20-20 ezer önkéntesen jelentkező – ezzel magyar állampolgárságát elvesztítő – népi németet sikerült verbuválni, döntően a visszacsatolt országrészek erősebb népi öntudatú németjeiből, kevésbé a csonka országterületről. Szervezett kiszállításukra Kállay miniszterelnöksége idején került sor, aki Hitlerrel tett 1942. júniusi látogatásakor – valós politikai programját imígyen leplezve – Magyarország lojalitását kommunikálta, melynek jegyében további népi németek toborzásának lehetőségét is megelőlegezte.

Mindeközben a Volksbund-sajtó harsony propagandája sem tudta leplezni azt a tényt, hogy az SS-toborzásnak – melyet a két szerződő kormány saját érdekeitől vezérelve nyereségként könyvelt el – van vesztese is: ez pedig a Volksbund, illetve az általa képviselt hazai németiség. Nem véletlen, hogy Basch – szemben a romániai népcsoportvezetővel – kereken megtagadta a közreműködést a legelső (még illegális) toborzásban, az immár államközi szerződésen nyugvó, legális akció után pedig nem vállalta – hanem helyettesére, Goldschmidt Györgyre bízta – a sikeres lebonyo-

lítását ünneplő rádióbeszéd elmondását. Valódi arculcsapás lehetett, hogy – a magyar kormány kérésére – a toborzás propagandamunkáját a Volksbund nyakába varrták. Pedig épp a Volksbund volt abban ellenérdekelt, s épp a Volksbund szenvedett el jövőtétlen presztízsvesztéséget saját tömegbázisa előtt. Taglétszámának emelkedése 1942 nyarán meg is állt, a vele szemben szerveződő Hűségmozgalom pedig épp a toborzás elutasításával mozgósított.

A hazai németeket aggasztotta a toborzással összekötött állampolgárságvesztés. Az önkéntesek hozzátartozóiról beígért gondoskodás elmaradása a Volksbund hitelét, az eltávozott aktív férfikorosztály pedig a szervezet vidéki csoportjainak hatékonyságát csökkentette, nem is beszélve a földekről kieső munkáskezek okozta veszteségről. A legsúlyosabb kárt azonban a bizalmi deficit jelentette: nemcsak ellenfelei, de hívei is úgy érezték, hogy a Volksbund a hazai németiség érdekvédelmi szervezetéből pusztán a hitleri hatalmi politika kinyújtott keze lett.

Ugyanakkor Berlin is mindinkább expanziós politikája megbízhatatlan eszközeként tekintett a Volksbundra, és Basch elmozdítását csupán annak vitat-

hatatlan személyes népszerűsége miatt nem forszírozta, ehelyett inkább – a harmincas évek közepi bebörtönzése nyomán kialakult mártírkultuszára építve – a lokális „Führer-kultusz” kellemékként kirakatba tolta, ám minden lényegi döntésből kikapcsolta és a visszatért területek valóban nemzetiszocialista kádereivel pótolta. A régi vágású, inkább népiségi motivációjú s ezért csak „konjunktúránáci” csonka országi németeket kiszorították a bácskai, szatmári és erdélyi szász településterületekkel visszatért „világnézeti nemzetiszocialisták”, akik Trianon után amúgy sem a magyar állam iránti lojalitás légkörében szocializálódtak. Baschnak kimondottan rossz volt a kapcsolata az SS-szel is, Himmler „puhány”-nak tartotta, Berger a toborzások szabotálásával vádolta. Amikor pedig a Gestapo 1943-ban felderítette a zsidó Spieler Klárával 1928 óta fenntartott szerelmi viszonyát, az SS-Hauptamt még lágerbe hurcolással is megfenyegette, s ettől kezdve – zsarolhatósága okán – sakkban tartotta.

Basch óvatosan közeledni kezdett Kállayhoz, pedig rá kezdettől fogva bizalmatlansággal tekintettek a Volksbundban. Noha Kállay a nagypolitika terén ügyelt a németbarátság látszatának fenntartására, a német kisebbséget érintő belpolitikai lépései – a Teleki-féle hagyomány szellemében – egyértelműen arra utaltak, hogy nem tűri meg a hazai németek faltörő kosként való megjelenését a magyar államgondolat ellenében. 1942. novemberi parlamenti beszédében jelezte, hogy *„tisztá szívvel és magyar szeretettel”* viszonyul a nemzetiségekhez, ám nem veszi jó néven, ha azok félreértik a nemzetiségi politika terén tanúsított *„magyar lovagiaságot”*, s esetleg presszionálni igyekeznek a kormányzatot *„odakint és itt bent is”*.

A diplomatikus intésen túlmenő, keményebb hangvételt ugyanakkor meghagyta politikustársainak, például a kisgazda Varga Bélának, aki a kultuszminisztérium 1942. őszi költségvetési vitájában választás elé állította a Volksbund tagjait: vagy alkalmazkodjanak a magyar levegőhöz, vagy pedig ahogyan jöttek, egyetlen batyuval távozzanak az országból. Kállay ugyan elhatárolódott e barátságtalan kijelentéstől, ám nem csinált titkot belőle, hogy csakis a hazai német-ség konfliktusgócként történő kiiktatása lehet a kormányzat törekvése, bármilyen módon is történjen ez. A Varga-féle botrány után a tiltakozó Jagow követnek például azt mondta, hogy hajlandó a hazai németekre akár állami vezető

pozíciókban is támaszkodni, de csak akkor, ha asszimilációjuk révén bizonyosságát adják hűségüknek. Ribbentrop külügyminiszternek pedig értésére adta, hogy a hazai „német kérdésnek” nem tulajdonít nagy jelentőséget, mert ő, Horthyval együtt, a Führer iniciatívája alapján kész ténynek tekinti a németek háború utáni kitelepítését. Csupán átmeneti időre kívánja – mégpedig a bolsevizmus elleni szövetségi együttműködés érdekében – a harmonikus együttélést fenntartani. Akár kölcsönös lemondások és gesztusok révén is. Ennek kapcsán ugyanakkor ő maga járt elől jó példával: a *Südosdeutsche Rundschau* című lapban *„a haza legértékesebb fia”*-nak nevezte a magyarországi németeket, 1942 nyarán pedig engedélyezte a népcsoport által régóta igényelt ifjúsági szervezet (Deutsche Jugend) megalakulását.

Cserébe viszont előzékenységet várt német részről, s tudatosan politikai tökévé kovácsolta az SS, illetve a népiségi kapcsolatokért felelős VOMI azon álláspontját, hogy Baschék a befogadó állam iránti lojalitásuk fenntartásával kapcsolják ki az államközi kapcsolatokban a lehetséges konfliktusokat. A VOMI helyettes vezetője, Hermann Behrends 1942. januári budapesti útján személyesen tiltotta meg Baschnak, hogy a jövőben folytassa a „népiségi harcot”, s nem sokkal később Himmler is kijelentette: mindent a közös harcnak kell alárendelni, és nem akar többé panaszt hallani a magyarországi népcsoportra. Mindez a Volksbundot egyfajta „kettős lojalítás” bénító szerepébe kényszerítette. Kállay ezt könnyedén kihasználhatta. Kifelé síránkozott, milyen mértékben hátráltatja Magyarország háborús szerepvállalását a hazai német mozgalom, így féken tartásukat voltaképp áthárította Berlinre, befelé ugyanakkor folyamatosan „aprította” őket, tudván, hogy sérelmeik felhánytorgatása süket fülekre talál Berlinben.

A Volksbund számára kiharcolt „állam az államban” pozíció dacára nemigen csökkent az asszimilációs nyomás, sőt Kállay idején kifejezetten erőre kapott a névmagyarosítási kampány, a hatósági túlkapásoknak nem parancsolt megálljt Berlin védőoszárnya. A Volksbund vezérkarát és helyi aktivistáit honvédségi behívókkal tartották sakkban, a népcsoport legfontosabb célkitűzését, az iskolakérdés megoldását pedig elszabotálta a kormányzat. A Hűségmozgalom leplezetlen támogatása révén ugyanakkor a német nemzetiség belső törésvonalait is sikerült tovább mélyíteni, így módon új-

jálesztve az 1940-ben likvidált állampatrióta sváb irányvonal pozícióit.

A népcsoportvezető 1944 tavaszára mindenhol defenzívába került, mindeki elégedetlen volt a tevékenységével. Basch felismerte, hogy Budapest, Berlin és saját belső ellenzéke szorításában még leginkább Kállay az, aki a helyén tarthatja őt. Kállaynak nem állhattott érdekében az ő bukása, mert a pozíciójára törő bácskai lobbival aligha lenne fenntartható az addig megóvott belső status quo. Jóllehet Kállay továbbra sem mutatott szimpátiát felé, sőt a hazai német-ség kérdését egészében véve periférikus problémahalmaznak tekintette, mégis törekedett arra, hogy a népcsoportvezető megbillent politikai egyensúlyát magyar oldalról kiegyensúlyozza. Így amikor személyes találkozásai alkalmával Basch saját, a szomszéd országok népcsoportjaihoz képest sikertelen érdekérvényesítéséről panaszkodott, s arról, hogy ügynökök hada tartja őt szemmel, és bármelyik nap sor kerülhet a letartóztatására, Kállay – a Basch-per tanúvallomásai alapján – így biztatta: *„hogya nehéz helyzetben vagy a németek felé, akkor hangoskodjál, de a tetteidben maradj szerény és megbízható.”* A Basch által állítólag kért védelmet azonban nem biztosíthatta számára.

Összességében azt állíthatjuk, a Volksbund mint népcsoportszervezet önérdékű politizálása kudarcot vallott. A Kállay-kormány nem tűrhette a hazai németek egészének náci szellemiségű „gleichschaltolását”. Gazdasági erőforrásaikat és véráldozatukat kíméletlenül kiaknáza a birodalom, ám a legtöbbeket megmozgató emancipációs törekvés és a politikai érdekérvényesítés Berlin és Budapest egymást erősítő ellenállásán elvérzett. Amint Magyarország háborús szerepvállalása veszélybe került, a birodalom közbeavatkozott ugyan, ám sem az 1944. márciusi megszállásnak, sem az októberi nyilas hatalomátvételnek nem volt célja a Volksbund „helyzetbe hozása”. Kállay bukása után is csak kiszolgáló feladatokra kárhoztatták a magyarországi népcsoportszervezetet, így Basch 1945 márciusában annak tudatában menekült át osztrák területre, hogy soha egyetlen pillanatra sem került az autonóm döntés pozíciójába a hazai németek ügyében. ♦

A SZERZŐ TUDOMÁNYOS
FŐMUNKATÁRS, VERITAS
TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET (PHD)

JOÓ ANDRÁS

REMÉNYEK, ILLÚZIÓK, MANŐVEREK

Kállay kormányfői időszaka alatt a háború legnagyobb szörnyűségei viszonylagos távolságban zajlottak, így a magyar társadalom többségének 1944 tavaszáig nem kellett közvetlenül megélnie a világháborút. A titkos erőfeszítések egyik eredményeként az angolszász bombázások elmaradtak. Kállaynak kétségtelenül szerepe volt abban, hogy a Duna mentén egyfajta – jóllehet vihar előtti – nyugalom honolt. Ebből is fakadt sok beteljesületlen várakozás. Tudni lehetett, hogy az európai népek sorsa – főleg a kis népeké – hosszú időre eldől, így az egyik leglényegesebb kérdés az volt, hogy lesznek-e létüknek kedvező keretei egy szabad és polgári berendezkedéssel bíró államban, vagy esetleg az elnyomás évtizedei következnek egy szovjet típusú rendszer keretei között.

Az sem volt közömbös, miként alakul a háborús végjáték, amely a területi viták tekintetében befolyásolhatta a győztes hatalmak döntéseit. A német oldalon korábban elköteleződött kisebb államok – Magyarország mellett Bulgária, Finnország, Románia, valamint Szlovákia – hasonló dilemmákkal küszködtek, utóbbi kettővel azonban Magyarországnak komoly területi vitái voltak. Míg a titkos diplomácia szinterein (elsősorban a semleges államokban, főképp Svájcban és Törökországban) Magyarország szinte versenyt futott Romániával, addig a német szövetség keretein belül egy új kisanant létrejötté fenyegetett, immár Berlin irányítása alatt.

Az angolszász hatalmak ugyanakkor számoltak a német szatellit államok egyidejű kiugrásával is. Elvi lehetőségként az is felmerülhetett, hogy a legitim kormányok képviselői külföldön emigráns kabineteket hozhatnak létre, amennyiben országuk német megszállása bekövetkezik. Az olaszországi fordulat – Mussolini bukása után – eleinte lelkesítőleg hatott, utóbb azonban kiderült, hogy a feltétel nélküli megadás következetes elvárás, amit nemigen lehetséges megkerülni, s döntő lesz az is, melyik szövetséges csapatai érkeznek előbb, az angol-amerikai vagy a – kevésbé várt – szovjet erők.

Magyarország 1943 szeptemberében ugyan jelentős részsikert könyvelhetett el diplomáciai fronton a titkos isztambuli fegyverszüneti egyezményrel, ezt azonban egyáltalán nem sikerült kamatoztatni. A későbbi titkos diplomáciai manőverek már a hírszerzési hálókkal, titkosszolgálati és megtévesztő manőverekkel fonódtak egybe, s végül szerencsétlen módon siettették is az ország német megszállását, sőt előrevetítették a majdani hidegháborús ellentétek árnyékát. A szomszédos államok felé tett magyar lépések sem jártak végül sikerrel, a területi kérdésben pedig, amiképp a kisállamok politikai berendezkedését illetően is, Moszkváé lett a végső szó.

HÍRSZERZŐK, DIPLOMATÁK PARADICSOMA

A semleges Svájc a Hitler uralta Európa kellős közepén viszonylag jó lehetőséget nyújtott a szemből álló országok diplomatáinak informális érintkezésére, egymás szándékainak kipuhítására, akkoriban elterjedt kifejezéssel „szondírozásra”. Bulgária, Románia és Magyarország is itt keresett először kapcsolatokat a nyugati szövetségesekhez. 1943 tavaszán és nyarán valamennyi, német szövetségben álló állam képviselői folytattak már megbeszélést Allen Dullesszel, az amerikai Stratégiai Hírszerző Szolgálat, az OSS svájci vezetőjével, a CIA későbbi hírnéves igazgatójával. Hasonlóan más semleges országokhoz, Svájc kiváltképp fontos kémközpont is volt, ahol sok információ és téves hír cserélt gazdát. A szovjet mesterkének és kontaktsaik ugyancsak élénk tevékenységet fejtettek ki. Moszkva megbízásából itt tevékenykedett s innen jelentett „Dóra” azaz Radó Sándor is.

Már 1942 őszén informális találkozóra került sor Svájcban a Népszövetség korábbi budapesti képviselője, az 1920-as évek magyar pénzügyi rekonstrukciójának ismert figurája, Royall Tyler és Ottlik György, a patinás budapesti német napilap, a *Pester Lloyd* főszerkesztője (korábbi népszövetségi diplomata) között. Tyler éveken át dolgozott a magyar kormány mellett pénzügyi tanácsadóként, s a politikai elit számos tagját jól ismerte. Még magyarul is megtanult. Kállay – a Nagy-Britannia felé tett isztambuli tapogatózó lépések mellett – már a kezdet kezdetén úgy látta, hogy az amerikaiak részéről sokkal nagyobb megértéssel találkozhat. Ezt a reményt több értesülés is táplálta, így az Ujszászy István tábornok és Allen Dulles egyik helyettese között 1943. március közepén lezajlott megbeszélés, amelynek során azt érzékeltették, hogy a továbbiakban Magyarországra – úgymond – még szükségük lehet. Tyler ideális tárgyalópartner volt, akinek személye – bár igyekezett reális képet festeni a magyarokról – a Washington felé táplált nagy illúziókat erősítette.

A svájci vonalat már a törökországival egyidejűleg elkezdtek építeni. Később a Vichyben követként működő neves diplomata, Bakach-Besseney György – közvetítón keresztül – 1943 áprilisában és májusában is ismertette Kállay álláspontját Svájcban. Rendsze-

Baranyai Lipót (1894-1970)

res tárgyalásokra végül augusztustól került sor, miután Bakach-Besseneyt ki-nevezték a korábbi követ, Wettstein János helyére. Az angolszászok túl németbarátnak ítélték Wettsteint; ez azonban felületes minősítés volt, ugyanis Kállay iránt lojális – ha éppen a németektől való távolodást erős szkepticizmussal is szemlélő –, igen tapasztalt diplomatáról volt szó, akiben a kormányfő megbízott, bár politikai tárgyalások folytatására ő sem tartotta igazán megfelelőnek.

Wettstein az angolszász irányban tett lépéseket rosszul leplezettnek és meglehetősen hiábavalónak ítélte. Követi székéből való leváltása – a Mussolini bukása utáni időszakban – aligha tekinthető jól időzített lépésnek, ami a németeknek is feltűnt. Berlinben a svájci vonal előkészületeit már ismerték. Az angolszász tárgyalópartnerek azonban igen határozottan megjelölték személy szerint is, kivel akarnak szóba állni, s nem kizárt, hogy Tyler vetette fel Bakach-Besseney nevét, akinek szilárd németellenességében nem kételkedett.

Az ugyancsak Svájcba kiküldött Barcza György korábbi londoni követnek Kállay nem adott politikai tárgyalásokra felhatalmazást, missziója főleg tájékoztató jellegű volt, a kormányon kívüli elitet kellett képviselnie, de Tyler-

Dr. Szentgyörgyvölgyi és Galánthai báró Bakach-Besseney György (1892-1959)

rel és Dullesszel ő is kapcsolatba lépett. A Svájcban román részről folyó béketapogatózások egyik koordinátora a magánemberként ott tartózkodó Grigore Gafencu (egykori román külügyminiszter) volt, akinek genfi működéséről Kállay tudott. Barcza az ő tevékenységét is ellensúlyozandó kapta informális megbízatását 1943 tavaszán.

A „BERNI VONAL” BUKTATÓI

Kállay az 1943. júliusi olaszországi szövetséges partraszállás után Baranyai Lipótot, a Nemzeti Bank volt elnökét küldte Svájcba, hogy Tylerrel és Dullesszel beszéljen. Utóbbiak azt tanácsolták, hogy az olaszok kiválásával egyidejűleg Magyarország szakítson a németekkel. A kiugrás ismételt sürgetésével szemben a svájci titkos tárgyalási csatornán Kállay a megszállás veszélyére hivatkozott, egy ideig nem is hatástalanul. A svájci szálon azonban egyre fokozódó pszichológiai nyomás érvényesült. A magyar kormány jó magatartása esetére kilátásba helyezték, hogy nem adnak „szabad kezet” az oroszoknak.

Átgondolt stratégia jutott érvényre: fokozták Magyarország félelmét a

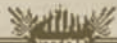
szovjetektől, hogy a hadviselést mihamarabb beszüntesse és Hitlernek nehézségeket okozzon. A magyar kormányfő azonban garanciákat kívánt, ennek jegyében vetődött fel egy ejtőernyővel érkező amerikai katonai küldöttség (későbbi kódnevén: Verébmiszió) fogadása is Budapesten. Kállay sajnos helyesen gyanította, hogy mindezekről értesüléseket szereznek a németek, akiknek a rádiófelderítése Svájcban nagyon hatékony volt. Baranyai bankelnök utazásáról, amelynek során az ottani tárgyalásokat készítette elő, Berlinben már 1943 júliusában tudtak.

A svájci szál megbízhatatlanságára az amerikai hírszerzés egyik lisszaboni képviselője is figyelmeztette a portugáliai magyar követet, kijelentve, hogy „a berni vonalon mondottakról” a németek „előbb értesülnek, mint ők maguk”. A Roosevelt környezetében folyamatosan informálódó Habsburg Ottó – Lisszabonon át Budapestre juttatott üzenetében – rámutatott, hogy Svájcban a pszichológiai háború szempontjai az elsődlegesek, és javasolta a tárgyalások leállítását. Elég egyértelműnek tűnik ma már, hogy e figyelmeztetések nem voltak alaptalanok, Washington a saját háborús erőfeszítéseit kívánta elő-

KÁLLAY MIKLÓS MINISZTERELNÖK LEVELE BAKACH-BESSENYEY GYÖRGYHÖZ, WETTSTEIN JÁNOSHOZ ÉS VLADÁR ERVINHEZ

1944. február 10.

KEDVES BARÁTOM!

A háború folyása és alakulása előre nem látható helyzetbe hozhatják az országot és a nemzetet. A kormány kötelessége, hogy a háború fejlődésének problémáját minden oldalról a legaprólékosabb vizsgálatnak vesse alá és minden lehetőséget számításba vegyen. Így nem hagyható figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy a Kormányzó Úr Ő Főméltóságát a körülmények akadályozni fogják abban, hogy kormányzói hatalmát és alkotmányos jogait az or-

szágban gyakorolja; hasonlóképpen a m. kir. kormány is kerülhet abba a helyzetbe, hogy alkotmányos feladatának nem fog eleget tehetni.

Az is lehetséges, hogy nemzeti magyar politikát – az országnak esetleges megszállása, illetőleg inkább nemzetközi alapon vagy, ha látszólag nem is, de lényegében idegen zsoldban álló kormány hatalomra jutása következtében – csakis oly magyar kormány folytathat, amely működését az országon kívüli területre helyezte át vagy a határokon túl alakult meg. A harctéri hely-

zet nyilvánvalóvá teheti egy ilyen fejlődés bekövetkezését.

Mindezen körülményeket latolgatva, be-következésükre elkészülve lenni kívánva, a magyar királyi kormány elhatározta, hogy a Kormányzó Úr külföldi kényszerszertartózkodásának, valamint egy külföldre menekült vagy ott megalakult nemzeti magyar kormány működésének és a mostani nemzeti magyar politikát tovább folytató magyar külképviseltek tevékenységének anyagi alapjait is megszervezi, illetőleg biztosítja. *(Részlet)*

mozdítani, a magyar érdekeknek megfelelő, valóban jól időzített kiugrás nem is volt igazán szempont az Atlanti-óceán túlsó partján.

EGY TITKOS PÉNZALAP LÉTREJÖTTE

A magyar kormányfő 1944 elején már súlyos lépéskényszerrel számolt, s az ország szuverenitását is veszélyben látta. Így 1944 februárjában a Magyar Nemzeti Bank aranykészletének terhére egy zürichi pénzügyintézetnél igen jelentős, több millió svájci frankot érő letétet helyezett el aranyrudakban. A Schweizerische Bankgesellschaft zürichi fiókjában hivatalosan létesített kormányletét kezelésére három személyt kért fel a miniszterelnök: Bakach-Bessenyeit, a hivatalban lévő svájci követet, Wettstein volt berni követet és Vladár Ervin genfi főkonzult.

Az alap feletti rendelkezés azonban már a kezdet kezdetén jogi, politikai és morális kérdéseket vetett fel. Wettstein – Kállay egykori iskolatársa – kényesen akkurátus természetű ember volt, aki kifinomult jogi és morális érzékkel bírt, míg Bakach-Bessenyei követ – érthetően – az amerikaiakkal folytatott tárgyalásainak politikai tétjét helyezte előtérbe. Emiatt az alap kijelölt kezelői között éles vita bontakozott ki. A formai

Wettstein János emigrációban (1887–1972)

kérdésekben egyetértettek, de Wettstein nem volt hajlandó arra, hogy majdan a tekintélyes anyagi forrásból összegeket utaljanak ki világos politikai egyetértés hiányában is, miközben ő csupán végrehajtként vehet részt.

A vita tisztázása érdekében levelezés indult Budapesttel. Az idő azonban sürgette az érintetteket, félő volt ugyanis – amint az események röviddel később igazolták –, hogy közben sor kerül az ország megszállására, s ez esetben egy bábkormány ráteheti a kezét a szabályosan kihelyezett letétre. Emiatt Wettstein ideiglenesen mégis vállalta az alapkezelői feladatot, hogy az állami pénzalap jogszerűen mehesen át a megbízottak magánjogi alapon nyugvó kezelésébe.

Március 19-én be is következett a német megszállás, így az alapelvek tisztázatlanságát erőlyesen kifogásoló Wettstein János már nem tudta kinek érvényesen benyújtani a lemondását, ugyanakkor Bernben maga is elfogadta és hitelesítette, hogy a miniszterelnök februári felkérő levelében definiált helyzet (amelyben az alap felhasználhatóvá válhatott) ténylegesen beállott. Az ügyek vitelében azonban a későbbiekben már nem vett részt, az alap további sorsának alakulásáról tudomással nem bírt, lemondását a letét másik két kezelője tudomásul vette, majd helyét Radvánszky Antal, az ügy banki részleteit intéző MNB-vezértitkár vette át. Ezután ennek a forrásnak a felhasználása a részleteket illetően nem igazán követhető. Bizonyos, hogy a Sztójay-kormányt el nem ismerő diplomaták, az ún. Követi Bizottság tagjai rendszeres – bár egymástól igen eltérő összegű – juttatásban részesültek, a sajtóra és a propagandára azonban keveset költöttek, az államfő pedig végül nem került külföldre, és emigráns kormány sem alakult.

EPILÓGUS A SVÁJCI TÖRTÉNETHEZ

A háború után az alap eredeti nagyságáról és felhasználásáról a legkülönfélébb, ellentmondásos vagy vádaskodó megállapítások láttak napvilágot a hazai és utóbb az emigráns sajtóban is. Itthon a kommunista *Szabad Nép* járt az élen. 1946-ban Nagy Ferenc mi-

niszterelnök az akkori pénzügyminiszter (1947-ben pedig berni követ), Gordon Ferenc útján tárgyalásokba kezdett az alap maradékának átadásáról.

A megmaradt arany és kisebb összegű készpénz visszaszolgáltatása ismét morális dilemmákat vetett fel, mivel az ország megszállása változatlanul fennállt, Nagy Ferencet azonban mégsem lehetett teljesen illegitimnek tekinteni. Végül a maradékot hosszasan egyeztetések után – Kállay hallgatólagos beleegyezésével – 1947. április 9-én Zürichben átadták Nagy Ferenc képviselőjének, Gordon Ferencnek. Az aranyrudak és a készpénz értéke ekkor mintegy 1,2 millió svájci frank volt (feltehetően jelentősen kevesebb az 1944-ben elhelyezett összegnél).

Az alap maradékát a Crédit Suisse (Schweizerische Kreditanstalt) széfjében helyezték el. Nagy Ferenc emigrációba kényszerítése után azonban a hozzáféréshez szükséges széfkulcsok egyikét birtokló Gordon Ferenc berni követ azonnal lemondott, az összeg kiszolgáltatásához pedig – érthető okok-

ból – nem járult hozzá 1947 júniusa után. A magyar állam így pert indított Svájcban Gordon ellen. Hosszadalmas eljárás után, 1949 márciusára született meg a bírói döntés, amely alapján az összeget ki kellett szolgáltatni az akkori magyar kormány képviselőinek.

A döntés jogerőre emelkedése után a Kreditanstalt vonakodott átadni a letétet. A pénzintézet csak 1949. augusztus végén – jelentős és ismételt politikai nyomás után – tett eleget kötelezettségének. Ezzel azonban még nem került pont a történet végére, mivel 1956-ban a magyar emigráció képviselőjében Varga Béla páter egy amerikai bíróságon perelte be az alapot utoljára kezelő pénzintézetet. Ennek a végül eredménytelen, ám szimbolikusan mégis igen fontos aktusnak a felelevenítésével zárhatjuk le a svájci színtér eseményeinek bonyolult történetét, de közben néhány igen markáns kérdőjelet kell írunk e történet margójára ma is, akár a tárgyalásokról és titkoszolgálati relációkról, akár az alap sorsáról ejtünk szót. ♦

KILÉPNI NEHÉZ

Kiugrások, kapitulációk, 1943-1944

A Kállay-kormány a Szovjetunió ellen harcoló államok közül elsőként jutott el a szövetségesek fegyverszüneti előfeltételének elfogadásáig. 1943. szeptember 8-án – az olasz katonai kapitulációval egy időben – Veress László a „kapitulációs csoport” (Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc, Szegedy-Maszák Aladár és Szombathelyi Ferenc) nevében Sir Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövet jelenlétében aláírta a feltétel nélküli megadás elvének elfogadását, amit a magyar kormány megfelelő időben be fog jelenteni. Veress Isztambulban 1944. március elején javasolta az SOE (Special Operations Executive) megbízottjának, hogy kormánya a megadási ajánlat realizálására – angol közvetítéssel – elintézné *„nébány, még mindig a keleti fronton álló és visszavonulni képtelen magyar hadosztály fegyverletételét az oroszok előtt”*. Kállay Miklós utasította

Veress Lászlót, hogy a katonai kapituláció tervéről tárgyaljon az oroszokkal.

Ajánlatával a magyar kormány megpróbálta megelőzni a Vörös Hadsereg betörését a Kárpát-medencébe, illetve elteríteni a támadás irányát. A szövetséges hadseregek még messze jártak Magyarország határaitól, Kállay mégis vállalta a kapcsolatfelvétel kockázatát a szovjet kormánnyal. Az 1944. március 19-ei német megszállás azonban megghiúsította a megadási kísérletet. A magyar nemzeti tragédia a háború döntő szakaszában hosszú hónapokra elretentette Finnországot, Romániát és Bulgáriát az átállástól. A „kapitulációs csoport” merész próbálkozását akkor tehetjük mérlegre, ha az olasz, a finn, a román és a bolgár kiugrási kísérletek, fegyverszüneti tárgyalások összefüggéseibe helyezzük.

A Berlin-Róma-tengely összeomlását követően a szövetségesek előbb Olaszország, majd – szovjet kezdeményezésre – Finnország, Románia, Bulgária és Magyarország esetében is feladták a feltétel nélküli megadás elvének alkalmazását. A casablancái elv (*unconditional surrender*) csak abban az értelemben érvényesült, hogy a győztes nagyhatalmak, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió egymás között tárgyalták meg a fegyverszüneti (és később béke-) feltételeket, a legyőzött államoknak a három nagy diktátumát vita nélkül el kellett fogadniuk.

Mi volt a céljuk a szövetségeseknek a kapituláció kikényszerítésével? Hol és hogyan tárgyalták meg a fegyverszüneti feltételeit? Miért került a finn, a román, a bolgár és a magyar fegyverszünet szovjet ellenőrzés alá? Mit tudtak a németek a szövetségesek terveiről és a „csatlósok” kilépési szándékáról, mit tettek a kiugrások megelőzésére? Milyen irányban keresték a kiutat a finn, a román, a magyar és a bolgár kormány, valamint ellenzék képviselői? Mit várhattak a szovjetektől a katonai megadásra készülő országok? Milyen esélyük volt a Szovjetunió és a náci Németország közé szorult államoknak a sikeres kiugrásra, a háborús katasztrófa elkerülésére?

AZ OLASZ PRECEDENS

Az angol-amerikai csapatok 1943. július 10-én partra szálltak Szicíliában. Muscolini július 25-ei bukását hamarosan követte a Badoglio-kormány fegyverszünetkérdése. Az angol Foreign Office már 1943. július 1-jén olyan fegyverszüneti irányelveket kívánt elfogadtatni, hogy függetlenül attól, melyik szövetséges hadsereg győzi le és szállja meg valamely ellenséges állam területét, fegyverszünetét a három nagy együttesen határozza meg, és háromoldalú, angol-amerikai-szovjet ellenőrzést vezetnek be. Az angol diplomácia azt tervezte, hogy az Egyesült Nemzetek Európai Bizottsága intézményesítésével megvalósítja a három nagy európai direktóriumát. A Foreign Office ezt tartotta a „lehető legjobb megoldásnak” Európa keleti (szovjet) és nyugati (angol-amerikai) szférára osztásának megakadályozására.

Az első legyőzött állammal, Olaszországgal kötendő fegyverszünet kidolgozása és ellenőrzése lett a „főpróbája” az angol-amerikai-szovjet együttműködésnek, ám a „főpróbán” a háromoldalú együttműködés elbukott. Az olasz fegyverszüneti feltételeket az angol Foreign Office és az amerikai State Department diplomatái kovácsolták ki. Az angol-amerikai alku kettős fegyverszünet megkötéséhez vezetett. Badoglio 1943. szeptember 8-án írta alá az amerikai „rövid” katonai megadási okmányt, szeptember 29-én pedig ezt követte a súlyos politikai és gazdasági feltételeket tartalmazó angol „hosszú” fegyverszünet elfogadása.

A kapitulációs feltételek meghatározásából, mi több, az aláírásából kimaradt a Szovjetunió, amely csak később csatlakozott az olasz fegyverszüneti egyezményekhez. Az Eisenhower tábornok főparancsnoksága alatt működő kétoldalú, angol-amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett a háború végéig elhúzódó olasz hadműveletek során a szovjet katonatisztek csak megfigyelői szerepet tölthettek be. Az olasz fegyverszünetek feltételeinek meghatározása és az olaszországi szövetséges ellenőrzés angol-amerikai kizárólagossága szovjet szempontból precedenst teremtett. Molotov külügyi népbiztos 1944 őszén lépten-nyomon hivatkozott az angolok és az amerikaiak által megvalósított olaszországi gyakorlatra, amikor a szovjet kizárólagosságot kívánta igazolni a román, a finn, a bolgár és a magyar fegyverszünet feltételeinek és ellenőrzésének tárgyalásánál.

Az olasz „átállás” következményei a kiugrásra készülő államok kormányainak és ellenzéküknek elrettentő példát jelentettek. A szövetséges haderők ugyan partra szálltak Rómától délre, ám

az olasz fővárost nem sikerült felszabadítaniuk (1944. június 4-ig). Badoglio kormánya és a király Brindisibe menekült. A német haderő benyomult Észak-Olaszországba, a Balkánon és a görög szigeteken százezerszámra ejtette foglyul az olasz katonákat, Mussolinit kiszabadították és a salói fasiszta köztársaság élére állították. A fegyverszünetek nem a háború végét hozták el, hanem annak kezdetét jelentették – nemzeti katasztrófát okozva az olasz területen. A német megszállás, annak összes borzalmával, a hadműveletek, a partizánháború 1945. május elejéig tartottak.

Magyarország és Románia kiugrásának megakadályozására Hitler elrendelte a Margarethe I. és II. terv előkészítését, s a német csapatok elfoglalták az addig az olasz hadsereg által tartott albániai, jugoszláviai és görögországi hadállásokat. A szövetségesek 1943. május elején Washingtonban határozták el a normandiai partraszállás egy éven belüli végrehajtását. Az angol–amerikai közös vezérkar csak annyi haderőt biztosított az olasz hadszíntérnek, hogy Olaszországot leválásszák Németországról, s a második front sikeres megvalósítása érdekében minél több német erőt kössenek le az olasz hadszíntéren és a Földközi-tenger keleti medencéjében, a Balkán-félszigeten. Ezért biztatták Magyarországot, Romániát és Bulgáriát azonnali, feltétel nélküli fegyverletételre, még országaik német megszállása árán is.

Eden angol külügyminiszter az 1943. októberi moszkvai szovjet–angol–amerikai külügyminiszteri értekezleten az Európai Tanácsadó Bizottság létrehozásával még egy kísérletet tett a háromoldalú együttműködés helyreállítására az olasz kapitulációhoz hasonló, két (angol–amerikai) vagy később kizárólag egy (a szovjet) hatalom által diktált fegyverszünet megismétlésének kizárására. A londoni székhelyű bizottság feladata a német és a „balkáni” – a román, a bolgár és a magyar – megadási okmányok, a fegyverszünet-ellenőrzési rendszerek, valamint a megszállási övezetekre osztás kidolgozása lett.

Eden Moszkvában szembesült Európa háromoldalú, paritásos irányításának kudarcával: a finn, a román és a magyar béketapogatózások a szovjet kormány hatáskörébe kerültek; az angol kelet- és délkelet-európai konföderációs terveket a szovjetek elvetették; s legfőképpen – Eden addigi ellenkezése dacára – a londoni csehszlovák emigráns kormány feje 1943. decemberében Moszkvába utazhatott. Magyar szempontból ez különösen végzetesnek bizonyult: Sztálin közölte Benese kormányfővel, hogy „Magyarországot le kell törölni a térképről”,

s beleegyezett a felvidéki magyarok kiűzésébe. Az Európai Tanácsadó Bizottság is megegyezésre jutott a német-osztrák kérdésben.

A Vörös Hadsereg előretörése már 1944 kora tavaszán bizonyossá tette, hogy Németország „csatlósai” egyedül a Szovjetunióknak adhatják meg magukat. Bekövetkezett az, amit az angol diplomaták előre láttak és aminek elkerülése érdekében mindent megpróbáltak megtenni. A három nagy a moszkvai külügyminiszteri értekezletet követően nem együttesen dolgozta ki a finn, a román, a bolgár és a magyar fegyverszüneti egyezményeket, ahogy a Foreign Office az Európai Tanácsadó Bizottság megalapításakor tervezte, hanem a szovjet kormány egyoldalúan határozta meg a megadási okmányok szövegét. A finn, a román, a bolgár és a magyar fegyverszüneteket Moszkvában kötötték meg. A Szovjetunió szabad kezet kapott az ellenséges államok megbüntetésére (Molotov 1943. június 7-i levelében ezt a „magyar népre” is kiterjesztette). Az angol háromoldalú Európa-politika kártyavárként omlott össze.

A FINN KIVÉTEL

Sztálin, Roosevelt és Churchill teheráni találkozásán (1943. november 28.–december 1.) megállapodtak arról, hogy a németek figyelmének elterelésére a normandiai partraszállás (Overlord) helyéről és idejéről északon és délen közös hadműveletet indítanak Bodyguard fedőnévvel (ennek balkáni változata a Zeppelin). Sztálin támogatásával Roosevelt az angol miniszterelnökkel szemben elérte, hogy a második front megnyitásának rendeljék alá Svédország és Törökország hadba léptetését a szövetségesek oldalán, valamint a „csatlós” államok „kiütését” a háborúból.

A Németország legyőzésére kialakított szovjet–angol–amerikai stratégia keretében a három nagy az utolsó napon tárgyalta meg a finn fegyverszünet feltételeit. Moszkva kivételesen fontosnak tartotta Finnországot „kiütését” a háborúból. Sztálin különleges jelentőséget tulajdonított annak, hogy elérje Finnország leválasztását Németországról, semlegességének helyreállítását. Sztálin teheráni békefeltételei az 1940-es finn békeszerződés helyreállítására, a jóvátételre, a Németországgal való szakításra, a németek Finnországból történő kiűzésére, a finn hadsereg újjászervezésére vonatkoztak. Churchill és Roosevelt Finnország függetlenségét kívánta megőrizni, amire a szovjet diktátor ígéretet tett, „*hacsak a finnek magatartásukkal nem kényszerítik ki annak elvételét*”.

Az angol miniszterelnök elismerte a Szovjetunió vezető szerepét a Balti-ten-

ger térségében, különösen a tengeren és a levegőben. Azt szorgalmazta, hogy a normandiai partraszállás (Overlord) kezdetére Finnország váljon ki a háborúból, Svédország pedig a szövetségesek oldalán avatkozzon be. Roosevelt meg sem említette a feltétel nélküli megadás elvét, területi engedményekre akarta rábírnai a szovjet kormányfőt. Sztálin tartós különbéke kötésére és Finnország megbüntetésére törekedett. A magát megadó ellenségtől megkövetelte katonai, területi és jóvátételi feltételeinek vita nélküli elfogadását. A szovjet diktátor hajlandó volt bárkit elfogadni, aki a finn hadsereg átállítását biztosítani tudja, még Mannerheim marsallt is.

Juho Kusti Paasikivi 1944. február 12-én tárgyalásokat kezdett Kollontaj asszonnyal, s 21-én Stockholmban átvette a fegyverszüneti feltételeket. A szovjet kormány a feltételeket nyilvánosságra hozta. Veress László február közepén közölte az SOE kapcsolatával, hogy „*Budapesten rendkívül gondosan figyelik Finnország ügyét, és Kállay minden tizenöt percben hírt kér Finnországról*”. Ullein-Reviczky Antal stockholmi jelentései kulcsszerepet játszottak a magyar kormány tájékoztatásában. A kapitulációs csoport a finn példán bátorodott fel, amikor elhatározta az oroszokkal való közvetlen kapcsolatba lépést. Köztes-Európában a bukaresti, a budapesti és a szófiai kormány, valamint az ellenzéki csoportok Paasikivi tárgyalásain keresztül próbálták felmérni, hogy mire számíthatnak a győztes Szovjetunió részéről. A szövetségesek oldalára átállni szándékozó kormányok a kiugrás és a kapituláció esélyeinek mérlegelésénél egyszerre kerültek szembe a német megszállás rémével és a balti államok sorsára jutás, vagyis a Szovjetunióba való beolvasztás és Katyn megismétlődésének fenyegető árnyékával. Sehol nem jelentkezett ez a kettős szorítás annyira kiélezetten, mint a téli háborút megvívó Finnország esetében.

A finn kormány Magyarország német megszállása után, 1944. március 26-án Paasikivit és Carl Enckell Moszkvába küldte, ahol Molotov szovjet külügyi népbiztos a németekkel való szakításra és szigorú fegyverszüneti feltételek (1940-es határok, 600 millió dollár jóvátétel) elfogadására akarta rábírnai a finn küldötteket. Ezek elfogadása esetén keresztülvihetőnek látta a szovjet–finn (külön)béke megkötését. Molotov Finnország pusztá létezését, függetlenségét a Szovjetunió nagylelkű ajándékának tekintette, ám a fegyverszüneti feltételek elutasítása esetére kiállításba helyezte a finn kormány népprontos „átszervezését”, városaik meg-

szállását, a feltétel nélküli megadás elvének alkalmazását.

A finn kormány 1944. április 2-án, a kétszáz tagú parlament 12-én vitatta meg a fegyverszüneti feltételeket, és Paasikivi javaslata ellenére azokat nyíltan és egységesen elutasította. 1944 tavaszán, amikor a finn átállás a német figyelem elterelésével az antifasiszta koalíciót hadászati előnyhöz juttatta volna, a finn kormány nem merete elszánni magát a béke vagy fegyverszünet megkötésére. Egyszerre riasztotta Magyarország megszállásának példája és a szovjet területi és jóvátételi követelések nagysága.

Hitler 1944. június 22-én Helsinkibe küldte Ribbentropot, hogy a finneket el-tántorítsa a szovjet különbékétől. A náci külügyminiszter a finn fővárosban „nem talált még ezer embert sem”, aki kész lett volna a finn Quisling-kormány megalkotását támogatni. Mannerheim 1944. augusztus 25-én Kollontaj asszonyon keresztül kért békét a Szovjetuniótól. A szeptember 19-én Moszkvában aláírt fegyverszünet a román, bolgár és magyar kapitulációs okmánnyal összehasonlítva Finnországot kivételesen helyzetét rögzíti: Finnországot nem kötelezte hadüzenetre Németország ellen és részvételre a háborúban; Finnországot nem szállták meg szovjet csapatok, vagyis „az orosz medve soha nem jött be”; a finn hadifoglyok hazatérhettek; a fegyverszünet feltételeit beemelték a finn békeszerződésbe.

A ROMÁN FORDULAT

A román, a magyar és a bolgár kormány és ellenzékük 1943. nyárutótól 1944 kora őszeig a balkáni angol-amerikai partraszállás vagy légideszant-akció káprázatában élt. Mindent megtettek azért, hogy elkerüljék a Vörös Hadsereg betörését országaikba. Kun Béla-féle forradalmaktól rettegtek. Az olasz átállás kudarcra viszont azt mutatta, hogy közvetlen veszély a német megszállás. A szövetségesek 1944 elején a balkáni partraszállás ötletét, amelyre a román és a magyar kiugrási tervek épültek, a szovjet-angol-amerikai elterelő hadművelet (Bodyguard/Zeppelin) részévé tették, hogy Romániában, Bulgáriában, Görögországban, Krétán, Rodosz szigetén és a Krím félszigeten minél több német csapatot kössenek le. Churchill Teheránt követően Kairóban Roosevelttel együtt azon fáradozott, hogy Inönü elnököt meggyőzze Törökország 1944. január 20. előtti hadba lépésének szükségességéről a szövetségesek oldalán. Az angol miniszterelnök úgy vélte, hogy Törökországnak a szövetségesek oldalára állása megnyitja Bulgária, Románia, majd Magyarország kiválásának sorát,

és mindez német összeomláshoz vezet, éppúgy, mint az első világháború végén.

Csak hogy Hitler nyitott könyveiben olvasott a szövetségesek terveiben. Tudta, hogy a török hadba lépésre, a balkáni partraszállásra 1944 tavaszán nem kerül sor. Sir Knatchbull-Hugessen albán lakája, Elyesa Bazna 1943. októbere és 1944. április 1. között az angol nagykövethoz érkezett, szigorúan titkosnak minősített iratokat – a moszkvai külügyminiszteri értekezlet és a teheráni találkozó jegyzőkönyveit, a Foreign Office és Ankara közötti rejtjeltávirat-váltásokat lefényképezte és eladta Ludwig Moyzitschnak, az SD emberének. A németek a szövetségesek stratégiai terveinek, valamint a törökországi csatornákon keresztül kitudódott román és magyar béketapogatózások ismeretében készültek fel a kiugrási kísérletek megakadályozására.

A román béketapogatózások 1944 tavaszán részét képezték annak a magyar-román versenyfutásnak, amely Erdély háború utáni megtartásáért, megszerzéséért folyt. Maniu 1944. március 2-án az ellenzék nevében küldte Țirbey herceget Ankarába Alexandru Creșianu követhoz a szövetségesek szándékainak kipuhatolására. Misszióját azonban Mihály király jóváhagyta, Ion és Mihai Antonescu pedig tudott róla. A herceg török fővárosba érkezésének híre azonnal napvilágra került, ezért továbbutazott Kairóba, a szövetségesek közel-keleti főhadiszállására. Țirbey március 17-i kairói tárgyalásai a szovjet-angol-amerikai elterelő művelet részévé váltak, és közrejátszhattak abban, hogy Hitler március elején előre hozta Magyarország megszállásának időpontját. A herceg elismerte Románia vereségét. Az Antonescu-kormány megdöntését szerinte Maniu akkor vállalta volna, ha a szövetségesek kötelezik magukat Románia függetlenségének, területi jogainak (Erdély) tiszteletben tartására. Angol sugallatra felvetette Románia, Bulgária és Magyarország együttes kiugrásának lehetőségét. Molotov a kairói tárgyalásokat kilátástalannak minősítette, mert nem hitt abban, hogy Antonescu marsall érdekelt lenne Románia háborúból való kiugrásában, a németekkel történő szembefordulásban, a szövetségesek oldalára állásban.

A román helyzet szovjet megítélésének helyességét a marsall Magyarország német megszállására adott válasza igazolta. Antonescu – valamint Tiso és Ante Pavelić – is felajánlotta segítségét szövetségjének lerohanására, ám a klessheimi találkozó eredménye ezt feleslegessé tette. Wilson angol tábornok, a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok 1944. március 22-én azonnali fegyverletételt

követelt Romániától, még az ország német megszállása árán is. Megpróbálta visszatartani Antonescut attól, hogy Klessheimbe utazzon, a marsall mégis engedelmessékedett Hitler hívó szavának. Antonescu meghátrált, a harc folytatása mellett döntött, attól tartva, hogy Románia is Magyarország sorsára juthat.

A román átállás megíiusulása következtében Románia esetében a Szovjetunió vette át a kezdeményezést. A szovjet kormány 1944. április 2-án kinyilvánította, hogy nem kíván román területet bekebelezni, és semmilyen módon nem óhajtja megváltoztatni a Romániában fennálló társadalmi rendet. Novikov szovjet nagykövet 1944. április 8-án Kairóban nyújtotta át a szövetségeseknek a külügyi népbiztosságban kidolgozott román előzetes fegyverszüneti feltételeket, ezeket 12-én Kairóban Țirbey hercegnek, Stockholmban Frederic Nanu román követnek adták át. Az áprilisi feltételek alapján hajtotta végre Mihály király 1944. augusztus 23-án a román fordulatot Antonescu marsall tartóztatásával.

A román fordulat teljesen váratlanul érte a román társadalmat, a szövetségeseket és természetesen Hitlert is. Az következett be, amire senki sem számított. Az ifjú uralkodó egyedül, az ellenzék nélkül szállt szembe Ion Antonescuval. A király a fordulat végrehajtását követően a palotába hívatta a politikai pártok vezetőit, ám egyikük sem került elő másnap hajnalig. A kommunisták arra készültek, hogy a Vörös Hadsereget bevárva maguk veszik át a hatalmat, valahogy úgy, ahogy két héttel később Szófiában bekövetkezett. Az uralkodó Maniut kérte fel kormányalkotásra, de a parasztpárti vezér ezt megtagadta, így esett a választás Sănătescu tábornokra. A román hadsereg és az államapparátus egy emberként állt a király mögött. A román átállás legfőbb mozgatórugója Észak-Erdély „visszaszerzése” volt. Ez mozgósította a hadsereget a fordulat végrehajtására, s kovácsolta nemzeti egységbe az egész román társadalmat. Hitler azonnal elrendelte, hogy „*taposás el a puccsot!*” A német légierő bombázta a királyi palotát, a kormány a román nemzeti bank alagsorába, a király és családja vidékre menekült. Ezzel egy időben a szovjet vezérkar tábornokai (Antonov, Styemenko) is le akartak sújtani a monarchiára, de Sztálin türelme intette őket: „*Idegen király, nem a mi dolgunk. A vele szembeni türelem kedvező hatásának tetszik a szövetségesekkel való kapcsolatainkban is.*”

A király 1944. augusztus 23-án este kiadott proklamációjában jelentette be, hogy elfogadta a Szovjetunióval, Nagy-

Britanniával és az Egyesült Államokkal kötött fegyverszünetet, beszüntette az ellenségeskedéseket a szovjet hadsereggel szemben, megszüntette a hadállapotot Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal. A szövetségesek garantálták Románia függetlenségét és azt, hogy nem avatkoznak a belügyeibe, ezért az új nemzeti egységkormány békét köt velük. A szövetséges hadseregek segítségével „a nemzet összes erőit mozgósítva átlépjük az igazságtalan bécsi döntéssel ránk erőszakolt határokat, hogy felszabadítsuk Erdély földjét az idegen megszállás alól”.

A proklamációban a legmeglepőbb az, hogy kiadásának időpontjában egyetlen állítása sem volt már igaz. Az áprilisi feltételeken túlhaladt az idő. A fegyverszüneti tárgyalások 1944. augusztus 29. és szeptember 12. között zajlottak Moszkvában. Aláírásáig 166 000 román katona esett szovjet hadifogságba, több, mint Sztálingrádnál és a Krím félszigeten együttvéve. A párizsi román békeszerződést több mint két és fél év múlva, 1947. február 10-én írták alá. Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes a Szovjetunió mint megszálló és a fegyverszünet ellenőrző hatalom nevében 1944 novemberében és 1945 márciusa között erőszakkal kényszerítette ki a Sănătescu, majd a Rădescu-kormány leváltását és a szovjetbarát Petru Groza kormányfői kinevezését. Mihály király mindhiába hivatkozott a felszabadított Európáról szóló jaltai nyilatkozatra, Visinszki kijelentette: „Jalta én vagyok!” Románia a sikeres kiugrás ellenére betagozódott a szovjet befolyási övezetbe, osztozott Köztes-Európa többi államának sorsában. Azt kapta jutalomként, amit a többiek büntetésésként.

A BOLGÁR KAPITULÁCIÓ

A szövetségesek által diktált fegyverszüneti és békefeltételek teljesen figyelmen hagyták a „volt ellenséges” államok háborús cselekedeteit. Bulgária a második világháború utolsó szakaszáig érvényesíteni tudta azt a koncepciót, amelyet Teleki Pál Magyarország számára kívánatosnak tartott: a fegyveres semlegességet. Bulgária volt az egyetlen német „csatlós” állam, amely csak az angol-amerikai szövetségesekkel állt hadban, a Szovjetunió ellen nem harcolt. 1943 őszén, az olasz kapitulációt követően az addig jugoszláv (Macedónia) és görög (Trákia) területet megszálló bolgár hadsereg elfoglalta Szalonikit, amely az angol elterelő hadműveletben a – színlelt – balkáni partraszállás célpontja lett volna. Teheránban Sztálin kilátásba helyezte, hogy ha a bolgár kormány megtámadja Törökországot, a Szovjetunió hadat üzen Bulgáriának. Az angol-ame-

rikai légierő 1944 elejétől Szófia, Várna és Burgasz elleni támadásokkal próbálta Bulgáriát „kibombázni” a német szövetségből.

A bolgár kormány – éppúgy, mint a török – Magyarország német megszállását követően egyszerre rettegett a Wehrmachttól és a Vörös Hadsereg balkáni előrenyomulásától. 1944 tavaszán angol-szovjet versenyfutás kezdődött a Bulgária feletti ellenőrzés megszerzéséért. Churchill szövetségesét, Görögországot támogatva meg akarta büntetni Bulgáriát. Ez azt jelentette, hogy amennyiben Bulgária angol-amerikai oldalra áll, ki kell ürítenie a „visszatért területeket”, Macedóniát és Trákiát. A szövetségesek oldalára történő átállást tehát súlyos feltételek vállalásával követelték, anélkül hogy a Nyugat-barát bolgár elit pusztá létét angol-amerikai részről a Szovjetunióval és a bolgár kommunistákkal szemben biztosították volna.

1944. augusztus 25-én a Bagrianov-kormány fegyverszünetet kért. Mosanov volt nemzetgyűlési elnök Kairóba utazott, hogy az angol-amerikai szövetségesek fegyverszüneti feltételeit átvegye. Bulgária nem akarta átállásával megkockáztatni, hogy egyszerre keveredjen harcba Németországgal és a Szovjetunióval. Mosanov az angol diplomatáknak azt bizonygatta, hogy „a bolgár kormány el akarja kerülni azt, ami Magyarországon történt, ahol az elit jelentős részét börtönbe zárták, a zsidók a legbrutálisabb bánásmódban részesültek”.

A Szovjetunió 1944. szeptember 5-én hadat üzent Bulgáriának, s a Vörös Hadsereg elfoglalta az országot. A szeptember 9-én hatalomra juttatott szovjetbarát Kimon Georgiev-kormány a Szovjetunióhoz fordult fegyverszünetért. Churchill október 9. és 18. közötti moszkvai tárgyalásain a hírhedt százalékos megállapodás keretei között megegyezett Sztálinnal a bolgár fegyverszüneti feltételekről. Az angol miniszterelnök 75%, majd külügyminisztere, Eden 80% befolyást engedett a Szovjetunióknak Bulgária esetében, s ezzel elérte, hogy szovjet nyomásra visszavonják a bolgár hadsereget Nagy-Britannia szövetségese, Görögország (Trákia) területéről. Az 1944. október 28-án aláírt moszkvai bolgár fegyverszünet szovjet protektorátus alá vonta a legyőzött államot.

A kapituláció a bolgár társadalom számára nem a háború végét, hanem a kezdetét jelentette. A bolgár hadsereg szerbiai és magyarországi harcmezőkön vérzett el. A fegyverszünet háborús bünyességi cikkelye alapján a cári rendszert valósággal lefejezték: a régenstanács tagjait, a kormányok minisztereit, a Nemzetgyűlés képviselőit kivégezték.

Forradalmi, rögtönítélő bíraskodással kétezer halálos ítéletet hoztak, többet, mint egész Európában. Húszezer embert ért utol a „népítélet”. Bulgáriát a szovjet „protektor” manőverezte bele a „visszaszerzett” területek átengedésébe. A békeszerződés életbe lépéséig, 1947 végéig az ország a Vörös Hadsereg megszállása alá került. Bulgária Görögországgal és Törökországgal szemben szovjet előretolt támaszponttá, hidegháborús frontországá vált.

Ha összehasonlítjuk a Németországgal szövetséges államok háborúból kiválási próbálkozásait, a Kállay-kormány megadási kísérlete bizonyult a legvakmerőbbnek. A „kapitulációs csoport” 1943 őszén kezdetben úgy vélte, hogy a feltétel nélküli megadás elvének elfogadásával nem lesz más teendője, mint bevárni a szövetséges (angol-amerikai) csapatok magyar határhoz érkezését. Kállay Miklós viszont – noha Olaszország példáján megtanulhatta, hogy mi következhet – a finn fegyverszüneti tárgyalások hatására elszánta magát a „halálugrásra”: a magyar csapatok lengyelországi fegyverletételével közvetlen kapcsolatot akart felvenni a Szovjetunió képviselőivel. Magyarország német megszállását közvetlenül ez váltotta ki. Hitler nem tévesztette meg az angol-amerikai „balkáni partraszállás terve”, pontosan tudta, hogy a szövetségesek nem sietnek a magyarok segítségére, kockázat nélkül statuálhat példát a többi csatlós állam számára.

A „kapitulációs csoport” nem túl későn és túl keveset tett a háborúból kiválás, a szövetségesek oldalára átállás érdekében, hanem éppen ellenkezőleg, akkor és úgy próbálta azt megvalósítani, amikor a hitleri Németország a katonai megszállással magával ránthatta Magyarországot a teljes háborús katasztrófába. Ma már azt is láthatjuk, hogy még sikeres kiugrás esetén sem volt remény arra, hogy a legyőzött államok enyhítsék a fegyverszüneti feltételeket. A szövetséges nagyhatalmak a német csatlós államokkal szemben egységes politikát alakítottak ki, ami a békekötés pillanatáig fennmaradt. Olaszország, Románia, Bulgária, Magyarország és Finnország társadalma súlyos tragédia árán tanulhatta meg, hogy – Machiavelli után szabadon – a háborúba akkor lépünk be, amikor akarunk, de kilépni csak akkor tudunk, amikor az lehetségesé válik. ♦

A SZERZŐ KANDIDÁTUS, EGYETEMI TANÁR, NEMZETI KOZSZOLGÁLATI EGYETEM

Szöktetés a szerájból?

A BRIT TITKOS HÍRSZERZŐ SZOLGÁLAT ÉS KÁLLAY MIKLÓS

Egy ország miniszterelnökét egy vele hadiállapotban lévő másik ország titkosszolgálatára próbálja megmenteni attól, hogy egy harmadik, vele szövetségi viszonyban lévő ország elhurcolja egy negyedik ország neki menedéket nyújtó követségéről. Ez nem egy kémregény vagy egy akciófilm túlgondolt története, hanem Kállay Miklós miniszterelnöké. Az epizóddal – amelyről Kállay hosszan és részletesen ír visszaemlékezéseiben – a történettudomány eddig nem foglalkozott, valószínűleg azért, mert a rendelkezésre álló források sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudták a leírtakat, melyek szerint a brit titkosszolgálat megbízottja felkereste a török követségen menedéket leelő Kállayt, mondván, „*arra kapott utasítást, hogy kiszöktesse az országból*”.

A terv az volt, hogy a török követ kocsiával leviszi Kállayt a Balatonhoz, ahol „*egy meghatározott helyen egy motorcsónak és két angol hidroplán*” várja. Az időpontról – amelyet egy holdfény nélküli éjszákára, egy Budapest elleni légítámadás idejére kellene kitűzni – úgy fogják Kállayt értesíteni, hogy előző nap a BBC mindhárom magyar nyelvű adásában elhangzik „*március 19-e éjszakája, mégpedig annak az órának a bemonddásával*”, amelyben el kell indulniuk. Vajon az említett megbízott, a visszaemlékezés magyar kiadásában már Harasztinak nevezett fiatalember valóban az „Intelligence Service”-nek dolgozott? Ha igen, mi volt a brit titkosszolgálat szándéka Kállayval, és miért nem valósult meg a terv?

A KÉMHISTÓRIA MESTERDALNOKAI

A brit Titkos Hírszerző Szolgálat (Secret Intelligence Service – SIS) a világ legrégebbi szervezete, amely titkait féltve őrzi. Archívuma nem kutatható; a levéltár anyagára támaszkodó, 2010-ben megjelent hivatalos történet – amelyet Keith Jeffery ír történéssz az SIS igen szigorú, a szolgálat „módszereit és forrásait” védő feltételei alapján írt meg – csupán súlypontjait és körvonalait tárta fel a szolgálat operatív tevékenységének. Az SIS második világháború alatti magyarországi tevékenységével kapcsolatban például mindössze

„hivatalos” budapesti kirendeltségének, a brit követség mellett működő, úgynevezett Útlevel Ellenőrző Hivatalnak (Passport Control Office – PCO) a tevékenységét említi a szerző, s ebből úgy tűnhet, hogy a követség távozása után az SIS is kiszorult az országból, és nem végzett Magyarországgal kapcsolatos tevékenységet.

Az SIS megrendelőinek – a három brit haderőnem szervei, a Külügyminisztérium és a brit–amerikai közös parancsnokságok – dokumentumai, valamint szemtanúk visszaemlékezései azonban egészen más képet mutatnak. Eszerint a második világháború alatt nem kevesebb, mint öt szövetségi – a háborút az Egyesült Nemzetek tagjaként befejező – állam tucatnyinál több szerve végzett titkosszolgálati tevékenységet Magyarországon. Közülük éppen az SIS, pontosabban annak a Földközi-tenger térségében tevékenykedő fedőszerve, az úgynevezett Szolgálatok Közötti Összekötő Osztály (Interservice Liaison Department – ISLD) volt a legeredményesebb. Ráadásul az SIS/ISLD magyarországi hálózata volt az egyetlen, amely ellen 1943 és 1945 között a német és a magyar biztonsági szervek nem tudtak eredményesen fellépni.

A „BOLYGÓ HOLLANDI” FELTŰNÉSE

Az SIS/ISLD magyarországi hálózatának alapjait Lolle Smit holland mérnök-üzletember rakta le. Smit az úgy-

nevezett SIS Z szervezetének veteránja volt, amelyet 1936 és 1938 között abból célból hozott létre, hogy szükség esetén átvegye a gyenge fedésben dolgozó és ezért könnyen sebezhető PCO-hálózat tevékenységét. A korábban Berlinben, majd Bukarestben tevékenykedő Smit 1941-ben érkezett Budapestre, hogy átvegye – a német fennhatóság alatt működő – Philips konzern közép- és délkelet-európai vezetését és ezzel párhuzamosan a Magyar Philips Művek Rt. irányítását.

Smitnek semmilyen szűken vett magyar vonatkozású feladata nem volt; Magyarország a németekkel való politikai, katonai, gazdasági együttműködés tekintetében érdekelte az SIS/ISLD-t. Pozíciója és egész Európára kiterjedő kapcsolatrendszere miatt gazdasági téren Smit kiemelkedő munkát végzett. A „civil munkájával” járó feladatok és az állandó Gestapo-megfigyelés miatt azonban 1942 nyarán az operatív feladatok irányítását átadta a francia Pierre Guiraud-nak. A Budapesten francianyelv-tanárként dolgozó, nyelvészprofesszor Guiraud teljesen ismeretlen volt mind a németek, mind a magyar szolgálatok előtt, ugyanis az SIS romániai hálózatának vezetője Magyarországra indulása előtt szervezte be Bukarestben. A Smittől átvett kapcsolatok mellett Guiraud elsősorban a Vichy-Franciaország követségének németellenes tagjaira, illetve lengyel és magyar kapcsolataira támaszkodott.

A katonai hírszerző tevékenységét (például a Magyarországon áthaladó és állomásozó német egységek, illetve a dunai német hajózás megfigyelését) Alfred Krieger, a Vichy-Franciaország légügyi attaséjának titkára, a francia légierő hírszerző szolgálatának tagja irányította, és olyan, később ismertté vált személyek vettek benne részt, mint Kruchina Viktor vagy Dezsényi Miklós folyamórtisztek. Miután egyik francia informátorát, a magyar kémelhárítást, a 2. vkf. Def. „beugratta” és le tartóztatta, 1943 novemberében Guiraud biztonsági okokból visszatért Romániába. Helyét a hálózat egyik segítője, Jerzy Waciorski vette át.

POLONÉZRA HANGOLVA

A jómódú varsói családból származó, Franciaországban jogi doktorátust szerző és *Politikai terrorizmus* című könyvével gyorsan nemzetközi hírnévre szert tevő Waciorski 1939 őszén a lengyel hadsereg tisztjeként menekült Magyarországra. Vízicserkészként

megismert magyar barátai – a Magyar Kegyes Tanítórend Budapesti Gimnáziuma, azaz a Piarista Gimnázium öregdiákjai – azonnal a segítségére szettek. Először munkát kapott az amerikai követségen, majd id. Szladits Károly óraadó tanárként alkalmazta a Pázmány Péter Tudományegyetemen. A németül, oroszul és franciául, majd hamarosan magyarul is folyékonyan beszélő Waciorski először Guiraud segítőtje lett, majd Smit javaslatára ő vette át tőle a hálózat irányítását. Waciorski teljesen újjászervezte és kibővítette a hálózatot, amely laza, egymás tevékenységéről nem tudó csoportok együtteseként működött tovább.

Bár a franciák és a lengyelek végig fontos szerepet tölthettek be az információszerző tevékenységben, a német megszállást követően a magyarok váltak meghatározóvá. Hives Henrik magán- és Csejdy András segédtitkár révén például a Miniszterelnökség tevékenységéről ugyanúgy tudott az SIS/ISLD-hálózat, mint a hadiipari gyárak működéséről, többek között Stein Andor, a Ganz és Társa Villamossági Gép-, Vagon- és Hajógyár Rt., illetve Egry-Ehrmann Kornél, a Magyar Ruggyanta-árugyár Rt. vezetője közreműködésével. Ez utóbbiak információszerző tevékenysége különösen a Magyarország-ellenes légi háború alatt vált kulcsfontosságúvá. A hálózat ugyanis komoly szerepet játszott a célpontok kijelölésében, a támadások eredményeinek és a helyreállítási munkálatok állapotának értékelésében.

Waciorski legfontosabb ügynöke dr. Szelevényi Haraszti Gábor volt, akit Waciorski az 1932. évi garczyni nemzetközi vízicserkész-jamboree-n ismert meg. Nevelőapja – dr. Erődi-Harrach Tihamér országgyűlési képviselő – és tanulmányai révén jól ismerte a fiatal magyar politikai és gazdasági elit konzervatív meggyőződésű, náciellenes tagjait. Kállay Kristóffal való ismeretsége is egy évtizedre nyújt vissza; önkéntesként együtt szolgáltak az 1. lovas tüzér osztálynál. Mindketten hadnagyi rangban szereltek le, majd ezt követően a Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán folytatták tanulmányaikat.

ÁLARCOSBÁL A KÖVETSÉGEN

Valamikor az 1944. március 20. utáni napokban, amikor Kállay Miklós már a török követségen, Kállay Kristóf viszont még a Kormányzóságon tartózkodott, utóbbit felhívta testvére, a kor-

mányzó testőrségében szolgáló Kállay András, hogy Haraszti Gábor szeretne vele találkozni. Horthy engedélyével András bevitte Harasztit a Kormányzóságra, ahol Haraszti felfedte Kristófnak, hogy a brit titkosszolgálatnak dolgozik, és ki akarja szöktetni a miniszterelnököt az országból. Kristóf írt egy kétsoros levelet a szoros őrizet alatt álló édesapjának, hogy fogadja Harasztit. A követséget körbezáró német Biztonsági Rendőrség, valamint a török követ gyanújának elaltatása érdekében a levélben Kállay Kristóf Harasztira mint a miniszterelnök unokatestvérére, Kállay Istvánra hivatkozott, aki Kállay Miklós birtokáról utazott Budapestre, hogy beszámoljon a gazdasággal kapcsolatos ügyekről.

Hamis személyazonosságának segítségével Haraszti átjutott a „*német őrségen és a török követen is*”, a csel azonban túl jól sikerült. A látogatót bejelentő inas – aki, mint később kiderült, a Gestapo alkalmazásában állt – ugyanis szemtanúja volt Kállay Miklós megrökönyödésének, amikor meglátta, hogy az unokatestvére helyett egy vadidegen ember érkezett. Miután az inas elhagyta a szobát, Haraszti közölte a döbbsent Kállay Miklóssal, hogy brit titkosszolgálat tagja, és ismertette tervét. Kállay Miklós hezitált; nem tudhatta, hogy a férfi valóban az-e, akinek kiadta magát, vagy pedig a náci próbálják kicsalogatni ezzel a mesével a török követségről, egyúttal kompromittálva Kecsi török követet is. Végül arra jutott, hogy megbízhat benne, ha másért nem, hát azért, mert „*igen megfontolt*” fia, Kristóf is így tett.

Kállay tájékoztatta a török missióvezetőt a brit titkosszolgálat ajánlatáról, illetve rendszeresen hallgatta a BBC rádióadását. De hiába. Mivel a németek folyamatosan zavarták a BBC adását, soha nem lehetett biztos abban, hogy az SIS valóban megpróbál-e üzenetet eljuttatni hozzá. „*Még ha el is hangzott a műsorban a megbeszél jelszó, március 19-én, nem tudhattam, később megismételték-e*” – elevenítette fel őrldését emlékirataiban Kállay. Sem Haraszti, sem más brit titkos ügynök ezután nem kereste és nem hagyott neki üzenetet.

FINÁLÉ

A hivatalos brit politika ismeretében nem valószínű, hogy Londonnak érdeke fűződött volna Kállay vagy bármelyik másik Nyugat-barát, demokratikus elkötelezettségű magyar politikus kime-

nekítéséhez. Erre sem előtte, sem utána nem került sor. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a megszállást követő órákban, esetleg napokban, amikor bizonytalan volt a megszállás politikai kimenetele, felmerülhetett, hogy Kállay kiemenekítése esetleg hasznos lehet, akár csak propagandacélokra is. Mivel a hálózat állandó rádiókapcsolatban állt Káiróval, az ezzel kapcsolatos utasítás kiadásának technikai akadályai nem voltak (a hálózat rádiója, Hubert Sauer Haraszti nevelőapjának budapesti Krecsányi utcai házában, illetve kocsjában működött). Sztójay hatalmának megszilárdulásával azonban Kállay politikai jelentősége minimálisra csökkent.

A képet tovább árnyalja, hogy Haraszti 1944. áprilisában elhagyta az országot. Egy menekülő csoporttal együtt először titokban Horvátországba utazott, ahová a britek 1944. május végén futárgépet küldtek érte, és Bariba, az SIS/ISLD kirendeltségére vitték. Olaszországi tartózkodásával kapcsolatos levéltári dokumentumok és visszaemlékezések egyöntetűen és egymástól függetlenül azt mutatják, hogy érkezése összefüggésben volt a Kállayval történt találkozásával. Egyesek szerint Haraszti Kállay „*üzenetét*” hozta, mások szerint „*titkos iratokat*” Magyarország miniszterelnökétől, „*akinek a német megszállás után nyoma veszett*”. Sőt egy forrás szerint Kállay arra is megkérte, hogy beszéljen a nevében Churchill-lel.

Az biztos, hogy Haraszti visszatért Budapestre. Ejtőernyős-kiképzést kapott, és 1944. szeptember 11-én sikeresen leszállt családi birtoka, Tiszainoka mellett. A következő fél évben aktív tevékenységet folytatott az SIS/ISLD hálózatának tagjaként. Kállayval azonban többet nem lépett kapcsolatba, sem a török követségen, sem Sopronköhidán, ahol nevelőapját és az SIS/ISLD hálózatában szintén aktív szerepet játszó Zerkowitz testvéreket, Oszkárt és Péter is fogva tartották.

Haraszti sorsa – csakúgy, mint a hálózat számos tagjéé – tragikusan alakult. Waciorskival ellentétben követte az SIS/ISLD utasítását, és 1945 márciusában rangjának és tisztségének közlésével jelentkezett a szovjeteknél, akik mint „angol kém” letartóztatták, majd Románián keresztül Moszkvába szállították. Halálának helye és körülményei máig tisztázatlanok. ♦

A SZERZŐ TÖRTÉNÉSZE

Kállay Miklós 1942. március 9-én alakított kormányt. Elsődleges célja az volt, hogy az országot a németektől való lassú eltávolodással fokozatosan kivezesse a második világháborúból. Kállay azzal a feltétellel vállalta el a kormányalakítást, ha Horthy Miklós megengedi, hogy – bár színleg a tengelyhatalmakkal való szolidaritást hangoztatja – bizalmas módon és titkos csatornákon keresztül keresse az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvétel lehetőségét. Tekintettel kellett azonban lennie ország földrajzi helyzetére, s el kellett kerülnie a németekkel való nyílt szembeállást.

Kállay ráébredt, hogy nagyobb esélye lenne a sikerre, megkönnyítené a háborúból való kiválást, ha szomszédai közül néhányal együttműködne, vagy legalábbis elérné, hogy nem avatkoznak bele az esetleges magyar tervekbe. Így került a képbe Szlovákia. Kállay többször is hangoztatta, hogy támogatja Szlovákia államiságát, és a magyar politika nem kívánja azt veszélyeztetni.

1943-ban még nagyon feszült volt a viszony a két ország között. Kállay Miklós szeretett volna a határkérdés és a kisebbségi problematika háttérbe szorításával kapcsolatot teremteni a szlovák kormánnyal, hiszen mindkét állam hosszú távú érdekei megkövetelték a tengellyel való szakítást és a tárgyalások felvételét a szövetségesekkel. Kállay feltételezte, hogy Tiso megnyerhető az együttműködésre, s tapogatózó látogatásra Szlovákiába küldte megbízottait. 1943 februárjától hivatalos és félhivatalos magyar magánszemélyek kezdeményeztek eszmecsereket a pozsonyi vezetőkkel.

Kállay maga is tájékozódni kívánt, ezért 1943. március 19-én találkozott Ján Spišiák budapesti szlovák követtel, s közölte vele, hogy a szlovák kormánynak a magyar kisebbséggel szemben folytatott politikája érthetetlen számára. „*Nem látom okát, miért igyekeznek mindig belénk kötni és ezzel a marakodással megnehezíteni minden komolyabb és nagyvonalú közeledést, amely mindkét államnak csak közös érdeke lehet.*” Spišiák felvetette, hogy Szlovákia visszakaphatná Kassa városát a jó viszony rendezése érdekében, de ezt Kállay nem tartotta elfogadhatónak. Kállay ezután Ronkay Ferenc volt magyar országgyűlési képviselőt küldte Jozef Tisóhoz. A megbeszélésre 1943. március 20-án került sor Tisó báni plébániáján. Ronkay korábról is-

Janek István

EGY ELVETÉLT ELKÉPZELÉS

Kísérletek a közös kiugrás megszervezésére Szlovákia vezetőivel 1943-44-ben

Hitler és Tiso kézfogása, 1943

merte Tisót, mivel az 1938-as budapesti Eucharisztikus Kongresszus idején ő mutatta be Kánya Kálmán magyar külügyminiszternek.

A magyar képviselő a közös gazdasági problémákkal indította mondanóját, melyben a német gazdasági előretörés veszélyét ecsetelte. Felvázolta az ezeréves együttélés előnyeit és hatásait. Ronkay mint magyar politikus aggodalmát fejezte ki a szlovák belpolitikai helyzet miatt. Megdicsérte Tiso kormányát a Németországhoz fűződő korrekt szövetséges viszonyáért, ugyanakkor fenntartásait fejezte ki amiatt, hogy a szlovákság egyes rétegei a beneši eszmék és más szláv nacionalista irányzatok felé húznak. Ronkay ezt a következőképpen fogalmazta meg: „*En el tudom képzelni [...], hogy ezen elégedetlen erők fölboríthatják a belső rendet, vagy annyira szabotálják a gazdasági életet, mely a háború visélése szempontjából a németek szemében elviselhetetlennek fog látszani és akkor beleavatkoznak, és rendet teremtenek, ami pedig egyértelmű a Protektorátussal. Nekünk nagyon kellemetlen*

volna, ha ez a protektorátus Prágától Zemplén megyéig terjedne.”

Tiso kizártnak tartotta a protektorátus létrehozásának lehetőségét Szlovákiában, mivel erre ők nem adtak okot. Ezután Tiso rákérdezett a megegyezés mikéntjére, mire Ronkay kifejtette, hogy Kállay realpolitikus, akivel a tárgyalások előbb-utóbb megegyezéshez vezetnének. Ronkay a jövőt illetően megemlítette, hogy ha Szlovákia orosz érdekszférába kerülne, hamar eloroszosodna, ha a csehek uralma alá kerülne, akkor az elcsehesedés veszélye lépne fel, míg a teljesen más nyelvcsoporthoz tartozó magyarság részéről ilyesminek soha nem lenne kitéve. Ronkay a két állam közti megegyezés első lépéseként azt ajánlotta Tisónak, hogy írja fel elgondolásait „egy fehér lapra”, hogy megindulhasson a vita.

A két állam közti puhatolozások folytatódtak. Ennek keretében Ján Spišiák budapesti szlovák követ 1943. április elején József Ágost Habsburg főherceggel is megbeszélést folytatott. A találkozó egy nappal azt követően jött létre, hogy József főherceg találko-

zott Horthyval, és a szlovák kérdést is megvitatták. József főherceg azt vetette Spišiák követ szemére, hogy Szlovákia a tengelyen belül a „kisantant” megújítását kívánja. Kifejtette saját nézetét, mely szerint a bécsi döntés után Magyarországhoz került, túlnyomórészt szlovákok lakta területeket a magyaroknak vissza kell adniuk Szlovákiának, de ez csak akkor lehetséges, ha Szlovákia elfogadja az együttműködést Magyarországgal, vagy esetleg konföderációra lépnek. Megemlítette, hogy Horthy véleménye szerint a Balkánon angolszász partraszállás lesz, és emiatt fontos lenne, hogy Szlovákia hangsúlyozza szuverenitását, illetve önállóságát. A magyar politika a beneši politika elleni védekezést gondolta így kivitelezhetőnek.

Tiso államelnök a Ronkayval folytatott megbeszélés tanulságait figyelmen kívül hagyva nem Budapestre utazott, hanem Németországba, ahol Hitlernek mondta el fenntartásait a magyar sajtó hangnemével és a Szent István-i állameszmével kapcsolatosan. Kállay béketapogatózási kísérletei azt a benyomást keltették a szlovák vezetésben, hogy a magyar kormány mindenáron be akarja biztosítani a német védnökség alatti területi gyarapodást. Hitler tudta, hogy Tisoékat úgy nyerheti meg, ha Németország garantálja Szlovákia területi integritását és államiságának fenntartását, a Szent István-i eszmét pedig elítéli. Ezt meg is tette. Kijelentette: „Németország sohasem tűrné, hogy Magyarországon esetleg Szlovákia ellen forduljon”, mivel Németország korábban területi biztosítékot adott Szlovákiának.

A két hadsereg között is létrejött a kapcsolatfelvétel. A találkozóra 1944 elején Pozsonyban került sor, Kádár Gyula, a magyar Vezérkari Főnökség 2. hírszerző és kémelhárító osztályának vezetője és Ferdinánd Čatloš szlovák hadügyminiszter részvételével. Čatloš nagy örömmel fogadta Kádárt, elmondása szerint korábban még nem tárgyalt hivatalosan Magyarországról érkező katonatiszttel. Beszélgetésük során mindketten arra a következtetésre jutottak, hogy a háború a németek számára elveszett, ami Magyarországnak és Szlovákiának sem jelent semmi jót.

A front közeledtével a helyzet romlását jóskolták egymásnak. Egyetértettek abban, hogy nem ellenségesen kellene egymáshoz viszonyulniuk, hanem „üdvös volna a magyarok és szlovákok

között valamiféle kapcsolatot teremteni és ennek alapján adott időpontban közösen cselekedni” – mondta Kádár. Čatloš viszont úgy vélte, erre kevés a remény: „A politikusok vakok, nem lehet velük beszélni, mereven elzárkóznak minden közeledéstől a magyarok felé.” Kádár szerint a katonák jobban megérthetnék egymást, és egy katonai együttműködést a politikusok is kénytelenek lennének elfogadni.

A közeledés konkrét módját is megbeszéltek. Kádár feladata lett volna elintézni négy-öt szlovák tiszt magyarországi látogatását kölcsönös helyzetértékelés címén, és ugyanígy tettek volna a szlovákok is a magyar tisztekkel kapcsolatban. Ezt követően Szombathelyi Ferenc magyar vezérkari tábornok és Čatloš is találkozhatott volna, és megbeszélhetnék volna a közös teendőket. Čatloš kivitelezhetőnek vélte a tervet.

Hazatérte után Kádár Budapesten beszámolt Ghyczy Jenő külügyminiszternek és Szombathelyinek is a történetekről, akik mindketten támogatták a kapcsolatfelvételi tervet. Hamarosan négy szlovák tiszt érkezett Budapestre, velük azonban konkrét megállapodás nem született, s a hamarosan bekövetkező politikai és személyi változások miatt folytatásra nem kerülhetett sor. A későbbiekben a németek vád alá helyezték Kádárt, de a Čatlošsal folytatott beszélgetés részleteit nem ismerték, így csak feltételezni tudták, hogy egy ellenük irányuló akciót vitattak meg.

Čatloš a tárgyalások alatt már tervezte a szlovák hadsereg kiugrási kísérletét, melyről memorandum formában 1944 júliusában tájékoztatta is a moszkvai katonai vezetést. Čatloš arra készült, hogy egy alkalmas pillanatban elfogja a szlovák vezetés náci barát tagjait, és államcsínyt hajt végre. Katonai diktatúrát vezetett volna be, és a Vörös Hadsereg szövetségeseként megnyitotta volna az északra jövő szovjetek előtt a frontot. A szlovák hadseregnek akkor kellett volna akcióra lépnie, amikor a Vörös Hadsereg eléri Krakkó térségét. Čatloš terve szerint a Szlovákia keleti részén tartózkodó német erőket megkerülték és a szovjetekkel közösen bekerítették volna, majd a magyar egységek ellen vonultak volna Kassa környékén.

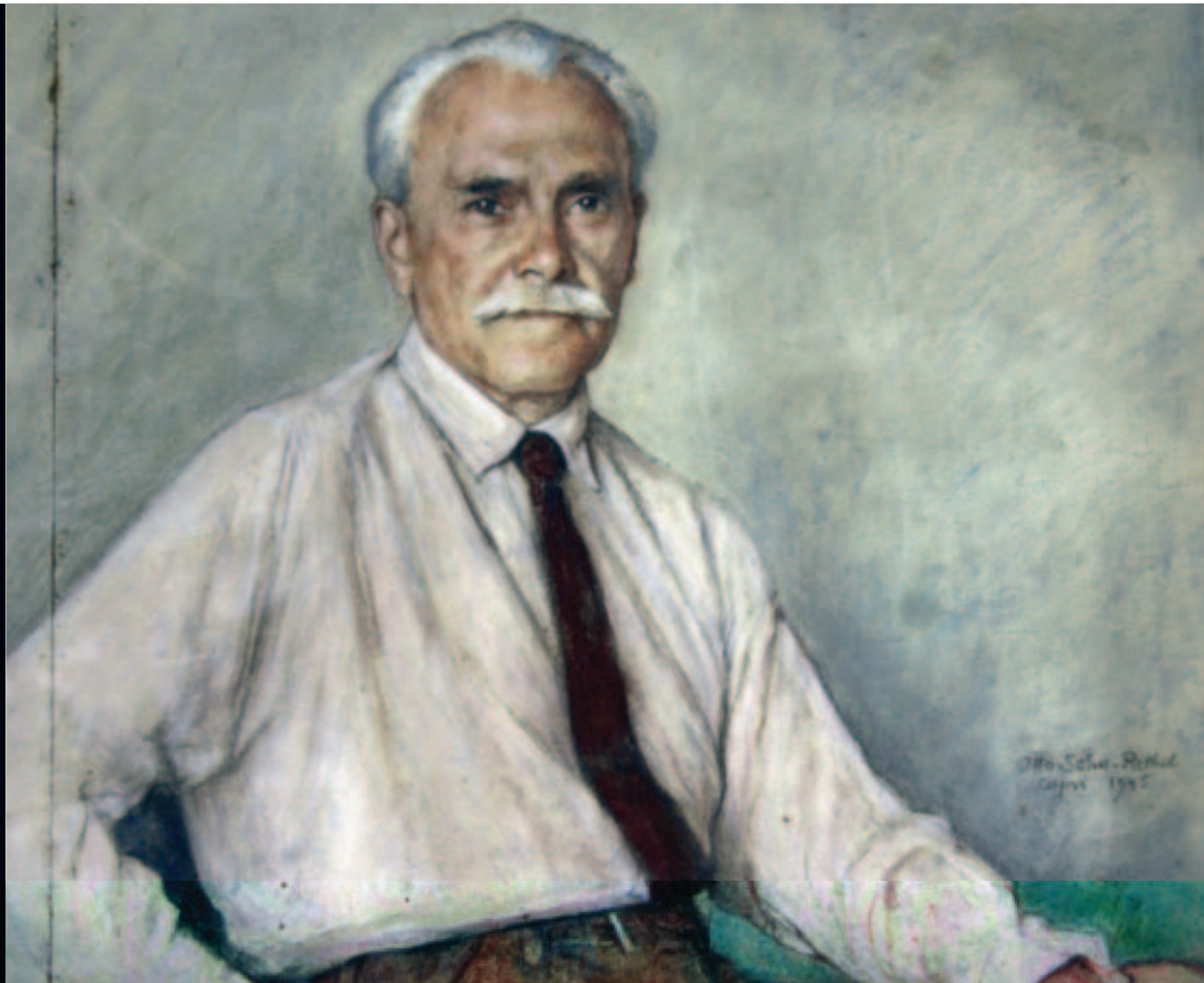
Čatloš azt is tervezte, hogy amikor Szlovákia átáll a Szovjetunió oldalára, azonnal hadba lép Magyarország ellen. Ettől a tettől óriási népszerűséget re-

mélt, amelynek következtében újabb korosztályokat mozgósíthat és így visszaszerezheti a korábban elvesztett területeket. Čatloš terve azonban nem valósult meg, mivel időközben kitört a szlovák nemzeti felkelés. Később eljutott a felkelők területére, de ott letartóztatták és fogolyként Moszkvába szállították. Čatloš terve túlságosan merész volt, nem vette figyelembe az aktuálpolitikai helyzetet, ezenfelül a Vörös Hadsereg vezetése és a Edvard Beneš vezette emigráns kormány sem bízott benne.

1944-ben, Magyarország március 19-i megszállásakor Horthy kilátásba helyezte lemondását. A németeknek azonban még szükségük volt rá, ezért egyértelműen megfenyegették, hogy ez esetben a szlovákoknak, a horvátoknak és a románoknak szabad kezet adnak Magyarországgal szemben, ami megpecsételné a békés revízió során visszaszerzett területek sorsát. Horthy – a tények és a német nyomás hatására, illetve hitvallása miatt, mely szerint a kapitány nem hagyja el a süllyedő hajót – arra kényszerült, hogy továbbra is megmaradjon államfői tisztében, azt a benyomást keltve, hogy kényszerűségről egyetért Magyarország megszállásával. Horthy meghunyászkodása után a pozsonyi német követ közölte a szlovák vezetéssel, hogy területi igényeik csak a háború után lehetnek, és nincs szükség a részvételükre Magyarország megszállásában.

A Kállay-kormány tevékenységét végül nem koronázta siker, ami részben annak a következménye, hogy nem tudott együttműködést kialakítani a környező államokkal. Szlovákia és Románia egyaránt a bécsi döntéseket akarta felülbírálni, a magyar politikai vezetés azonban ragaszkodott az új status quo-hoz. Tiso a korábbi magyar területi követelések miatt, illetve saját területi gyarapodásának megvalósítása érdekében mindenképpen Németországot tekintette legfőbb szövetségesének. A magyar–szlovák tárgyalások mindvégig egyoldalúak voltak. Tiso nem kívánt együttműködni Kállayval, bízott a németekben, és soha nem érezte úgy, hogy a németekkel való viszonya kiigazításra szorulna. Megegyezésre a korábbi sérelmek miatt nem volt esély. ♦

A SZERZŐ AZ MTA BTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA (PHD)

JOÓ ANDRÁS

Kállay Miklós emigrációban

1945-ben nagyot fordult a történelem kereke, a világégés következményei mellett az ország rövidesen bekövetkező szovjetizálása nem csupán a hagyományos történelmi osztályokat emésztette fel, hanem a régi Magyarországgal együtt annak úgyszólván valamennyi polgári, alkotmányos és jogállami intézményét is. Kállay a magyar állam utolsó legitim és alkotmányos miniszterelnökének tekintette önmagát. A német megszállás következményeit nem egyszerűen mint politikája kudarcát élte meg, hanem az általa védett és képviselt történelmi vezető elit elleni belső lázadásnak is minősítette. Ekképpen a német megszállást rövidesen követő szovjet megszállás Kállay szemléletében betetőzte a már korábban elindult folyamatokat, a szuverenitás így szerinte egy pillanatra sem állt helyre 1944 márciusa után.

A háború utáni évek azonban, mivel az új körülmények egyre jobban megkövetelték, hogy a politikai emigráció egymást követő hullámaiban Nyugatra menekült, külön-

böző felfogású és mentalitású politikusok együttműködjenek, szükségessé vált az ellentétek tompítása. Kállay jó ideig passzív maradt, nem hallatta véleményét, sokan azonban, akik korábban ismerték s vele együtt munkálkodtak mint politikusok és diplomaták, vezető szerepre tettek szert az amerikaiak által is támogatott emigrációs szervezetekben, így a Magyar Nemzeti Bizottmányban is. Többen egyengethették így Kállay útját a magyar emigráns politikában betöltendő új szerepe felé vezető ösvényen. Sokat változott, finomodott a véleménye is, lassanként kritikusabban viszonyult már az 1945 előtti világ jelenségeihez. Diplomata, joviális alkata révén egyre elfogadottabbá vált, így még néhány aktív és tevékeny évet töltött a magyar politikai emigráció egyik felelős vezetőjeként. Egyre többen keresték meg leveleikkel, olyanok is, akik meglehetősen eltérő nézeteket vallottak korábban. Megszólítása már inkább „Kedves Miklós bátyám” volt, bár sokak számára még mindig „Kegyelmes Uram” maradt.

1944. március 19-én, a német megszálló csapatok megérkezése után Kállay Miklósnak menekülnie kellett. A kormányzó hazatérését követően az államfő részvételével tartott minisztertanácsi ülésen, vagyis a Koronatanácson a miniszterelnök még részt vett. Hamarosan azonban már kalandos körülmények között – némi ügyességgel, az őt kereső német katonákat épphogy kijátszva – sikerült autón a török követségre jutnia és így elkerülnie a letartóztatást. Azonban csak 1944 novemberéig élvezhette a törökök nyújtotta menedékjogot. Időközben Törökország megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a náci Németországgal, az október közepe után regnáló nyilas kormány pedig hamarosan tudtára adta a török követnek, hogy akár erőszakkal is kihozhatják Kállayt a képviselő épületéből.

FOGSÁG ÉS SZABADULÁS

Kállay – a menedéket nyújtó követ iránti háláját is kifejezve – úgy döntött, önként távozik. November 19-én feleségétől elbúcsúzva egyszerűen kilépett a követségről. Azonnal letartóztatták. Előbb a Gyűjtőfogházba vitték, majd Sopronkőhidára szállították, onnan 1945 februárjában a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták, ahol egyébként fia, Kállay András és ifjabb Horthy Miklós is raboskodott. Szűkös, de még éppen elviselhető körülmények közt, mindemellett a legteljesebb létbizonytalanságban várta a háború végét, miközben időnként szembesült a tábor borzalmaival is. Április elején átszállították Dachaubá, ahol már valamivel jobb körülmények közt tartották rabságban a Harmadik Birodalom prominens foglyait, így például Schuschnigg volt osztrák kancellárt vagy Léon Blumot, a francia népfrentkormány elnökét. Április végén mindenkit olasz területre, Dél-Tirolba vittek SS-őrizet mellett, egy teherautóból kialakított mozgó gázkamra kíséretében.

A háború utolsó napjainak zűrzavarában átkerültek egy Wehrmacht-alakulat őrzete alá, melynek parancsnoka – társaival együtt – egy magashegyi szállodában helyezte el Kállayt, ahol azután

az amerikai csapatok szabadították fel. Itt értesült a fegyverszünetről is. Szelemélyes szabadságát azonban még nem nyerhette vissza. Az amerikaiak repülőgépen Nápolyba szállították, onnan pedig másokkal együtt Capri szigetére vitték, ahogy később írta: „fogságot cseréltünk”. Többször érkeztek brit és amerikai tisztek, akik az internált magyar politikusokat kikérdezték. 1945 augusztusában azután egyszerűen közölték, hogy immár szabadok. A visszanyert szabadság örömehez keserű bánat társult. Kállay értesült róla, hogy feleségét Budapest ostroma során egy gránátszilánk halálosan megsebesítette, Miklós fia pedig orosz hadifogságba került.

BIZONYTALANSÁG ÉS ÚJRAKEZDÉS

„Olyan érzés volt, mintha valamiképpen megállt volna az idő, és valami nagy-nagy üresség venne körül” – írta Kállay a háború végével kapcsolatosan memoárja utolsó lapjain. Az egykor oly aktív politikus a háború „lázás izgalmanak” éveit után azt érezhette, hogy a múlt „örökre elsüllyedt”. Magyarország politikai elitjének nagy része szétszóródott a világban. Látszott, hogy Magyarország sorsa hosszú időre eldőlt, s változást immár csak a világpo-

litika nagyobb erejű hullámzásai hozhatnak. De vajon ki értheti meg és karolhatja fel a magyar ügyet a megváltozott körülmények között?

A világpolitika dimenziói is mássá váltak, az amerikaiak Caprin leginkább közönyt és értetlenséget mutattak a közép-európai kérdésekkel kapcsolatban. Ez a közöny „már valósággal fáj” – írta utóbb Kállay, de hamar belátta, hogy a nyugati győzteseknek valóban túl nehéz lehet megérteni a magyar problémák jelentőségét és okát.

A háború alatt, a béketapogatózások során sok magyar diplomata és küldött került – a hivatalos és félhivatalos Magyarország képviselőjeként – kapcsolatba az amerikai és a brit diplomácia reprezentánsaival, de éppen ennyire az angolszász hatalmak titkosszolgálati szerveivel is. A világháborús hálók, az egykori politikusok kapcsolati szálai, ismeretei, az általuk kifejtett hasznos propaganda – a magyar sors sajátosságai iránt mutatott érzéketlenség ellenére – már nagyobb jelentőséggel bírtak a hidegháború kezdeti küzdelmeiben az amerikaiak számára.

Hasznossá válhattak az egykori magyar hírszerzők, diplomaták és politikusok is, de természetesen csak úgy, ha egységben, minél szorosabb amerikai irányítás mellett szerveződnek. A talajt vesztett magyar emigránsoknak

A Kállay család az olaszországi Castelgandolfóban, 1950-es évek

—
**Kállay Miklós második feleségével
 Nápolyban, 1953**
 —

azonban – így Kállaynak is – kezdetben a puszta egzisztenciális kérdések megoldására kellett koncentrálniuk, a korábbi személyes kapcsolati hálóik, amelyek erős ellentéteket is hordoztak, nem válhattak könnyedén egy egységes emigráns politika talapzatává.

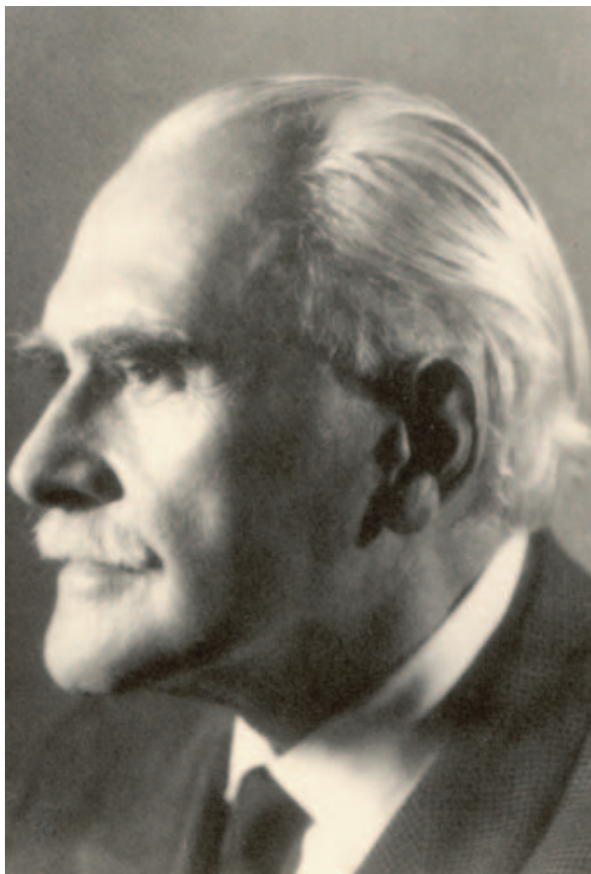
Kállay anyagilag eleinte más, jobb helyzetben lévő személyek, valamint egyházi segélyalapok támogatására szorult. A száműzetésben a politikai újramegkezdést nehezítette, hogy az 1945 után kitűnt számos politikus szintén gyorsan emigrációba kényszerült, ők viszont az 1945 előtti világot és vele együtt magát Kállayt sem ítélték meg pozitívan. Kállay még sokáig Caprin maradt, visszavonultan élt, majd 1949 tavaszától több éven keresztül a Róma közelében fekvő Castelgandolfóban lakott, Kristóf fiával és annak családjával együtt. Bár kiolthatatlan politikai érdeklődése megmaradt, s gyakori levelezésben állt számos korábbi magyar vezető politikussal és diplomatával, sokáig nem kívánta magát exponálni a széttagolt, viszályokkal terhelt emigráns politikában.

Kezdetben tehát tudatosan – s tegyük hozzá, bölcsen is – távol tartotta magát az emigrációs közélettől. Olaszországi magányában kezdte el írni visszaemlékezéseit, amelyek végül 1954-ben *Hungarian Premier* címmel, a neves C. A. Macartney történészprofesszor előszavával jelentek meg angol nyelven New Yorkban. Időközben anyagi helyzete is javult, mivel Kristóf fia álláshoz jutott, és római kapcsolatai révén báró Apor Gábor – a mártír győri püspök testvére – szintén sokat segített. Az emlékiratokkal kapcsolatban korábbi berni követével és titkos megbízottjával, Bakach-Besseney Györggyel levelezett sokat, az új politikai helyzetről pedig Eckhardt Tiborral folytatott eszmecsere, szintén levélben.

Miután 1947-ben megalakult a Magyar Nemzeti Bizottmány, tagjai, Eckhardt és Bakach-Besseney szorgalmazni kezdték, hogy Kállay települjön át New Yorkba, az emigráns közélet központjába, ahol a jóval biztonságosabb életfeltételek mellett számítani lehetett az amerikai kormányzat hathatós támogatására is. Az emigráción belüli ellentétek az 1950-es évek elejére csitulni látszottak, sikerült némi egységet kovácsolni, a bizottmány munkája is beindulhatott, főképp Varga Béla működésének köszönhetően, akivel Kállay szintén kapcsolatot tartott. Véleményét tehát kifejtette, például abban is, hogy Eckhardt ne adja fel és ne távozzék a bizottmány küzdelmeibe belefáradva, hanem teremtsen jó pozíciót a két háború közti politikusok számára is. Kész volt azonban a kompromisszumokra, s a nyilvánosság előtt el kívánta simítani az ellentéteket.

GRAND OLD MAN

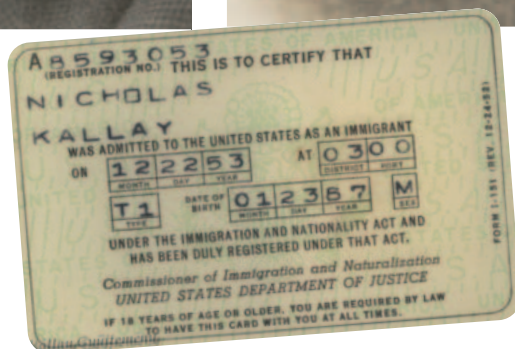
Noha Kállay minden tekintetben megkérdőjelezte az 1945 utáni időszak legitimitását, a viták tüzeire olajat önteni semmiképp nem kívánt. Később leveleket váltott az 1949-ben emigráló, parasztpárti Kovács Imrével, aki még kéziratok egy részét is megküldte neki, amolyan baráti láttamozásra. A későbbi emigráció is kezdte félretenni fenntartásait személyével szemben. Kállay 1953 nyarán szólalt meg először emigrációs politikai kérdésben. Visszafogottan így nyilatkozott: *„jogfolytonossági fikciókat az emigrációban elvileg nem szabad fenntartani, kivétel ez alól csak akkor volna, ha a nemzeti érdek megkívánná.”* A kérdést

– érvelt – a szabaddá váló magyar nemzet döntésére kell bízni.

Kállay 1953 végén érkezett New Yorkba, majd 1954 tavaszán, amikor Eckhardt Tibor lemondott a bizottmány végrehajtó bizottsági tagságáról, Kállay Miklós vette át a helyét. Ebben az időszakban az 1945 előtti politikusok, az őket elfogadók, támogatók, illetőleg általában a konzervatívok adták meg az alaphangot a bizottmányban. Mindez az USA akkori érdekeinek is megfelelt.

Eckhardtnak a háború alatti béketa-pogatózásokban is szerepe volt, s egyúttal szoros kapcsolat létesült közte és az amerikai titkosszolgálati szervezetek között. A CIA elődszervezeteinek munkájában aktív, utóbb – újabb kutatások (Kádár-Lynn Katalin) szerint – még irányító munkát is végzett, s e szálak 1945 után is fennmaradtak. Amint pedig az újabban megismerhető amerikai hírszerzői elemzésekből kiderül, e szervezetek nagy figyelmet szenteltek a jelentősebb emigráns politikusoknak, olykor be is kapcsolva őket manővereikbe. A hidegháború első éveiben az USA-ban jelentős volt a kommunistaellenes propaganda, illetőleg a félelem a szovjet ügynökök beépülésétől. Számolni kellett az emigráns szervezetek ellen a vasfüggöny túoldaláról szervezett bomlasztással. Kállay az Európai Rab Nemzetek Szövetsége (ACEN) 1955. decemberi konferenciáján elhangzott felszólalásában kiemelkedő ügynök minősítette a szovjet-kommunista „infiltráció” és a beépített ügynökök elleni küzdelmet.

Kállay 1957-ig igen aktív maradt, 1955-ben európai körutazásra indult, előadásokat tartott, nyilatkozatokat tett és interjúkat adott, többek között a Szabad Európa Rádióknak. A világpolitikai helyzet azonban lassanként megváltozott, 1954-től az enyhülési politika új szemléletet kívánt Washington-tól is. Az emigráció politikusi egyre inkább úgy látták, hogy a kialakult viszonyok tartósak maradnak. Lassanként csökkent az emigráns szervezetek anyagi támogatása is. Csupán 1956 eseményei hozták ismét lendületbe a

1957 végén beszüntette működését a Nemzeti Bizottmány. A később létrejött Magyar Bizottmány, amely a hivatalos amerikai támogatást is megkapta, már sokkal kisebb létszámú volt, s főképp új szemlélet érvényesült benne, amely nem nagyon hagyott teret az 1945 előtti, idősödő politikusi garnitúrának. Kállay egyre ritkábban nyilvánult meg. Visszahúzódva, a felhőkarcolók árnyékában töltötte utolsó éveit, s New Yorkban halt meg 1967-ben. Temetésén C. A. Macartney professzor idézte fel egyik 1953-as beszélgetésüket, amikor azzal hívták Amerikába Kállayt, ugyan „vegye rá az emigrációt, hogy egy ütemre lépjenek”. A professzor megkérdezte: „És ha egy ütemre lépnek is, hová menetelnek majd? Sehová.” Erre Kállay így felelt: „Magam is tudom, de mégiscsak jobb a dolgokat elegánsan csinálni.” ♦

Kállay Miklós 1962-ben, 1967-ben és amerikai bevándorlási igazolványa

magyar emigrációt, amely azonban meglehetősen mély apátiába süllyedt a forradalom leverését követően. A megosztottság ismét előtérbe került.

1957 végén beszüntette működését a Nemzeti Bizottmány. A később létrejött Magyar Bizottmány, amely a hivatalos amerikai támogatást is megkapta, már sokkal kisebb létszámú volt, s főképp új szemlélet érvényesült benne, amely nem nagyon hagyott teret az 1945 előtti, idősödő politikusi garnitúrának. Kállay egyre ritkábban nyilvánult meg. Visszahúzódva, a felhőkarcolók árnyékában töltötte utolsó éveit, s New Yorkban halt meg 1967-ben. Temetésén C. A. Macartney professzor idézte fel egyik 1953-as beszélgetésüket, amikor azzal hívták Amerikába Kállayt, ugyan „vegye rá az emigrációt, hogy egy ütemre lépjenek”. A professzor megkérdezte: „És ha egy ütemre lépnek is, hová menetelnek majd? Sehová.” Erre Kállay így felelt: „Magam is tudom, de mégiscsak jobb a dolgokat elegánsan csinálni.” ♦

után a legközelebbi kisvárosba, Weilheimbe költöztek, otthonuk egy pékmester-família többgenerációs lakóháza volt. 1948 utolsó napjaiban – többek között Kállay közbenjárásával – innen költöztek Olaszországot érintve a portugáliai Estorilba.

Honvagy kínozza a két idős embert, a magyarhoz képest szintelenebbnek látott tavasz, a táj idegensége s az emigránslet törvényszerű következménye volt, hogy az első időszakban leveleikben domináltak a múlt eseményei. A háborús évek egy-egy kritikus fordulópontjának tévedéseit, rosszul meghozott döntéseit vagy kínzó felelőségszerű eseményeit láthatóan önkéntelenül és ösztönösen önmaguk számára elviselhetővé próbálták szűrni.

Ilyen kritikus kérdés volt Teleki öngyilkossága. Horthy nyilvánvalóan felkavarta az esemény. Évekkel később, 1949 áprilisában maga hozakodott elő Kállaynak az emlékekkel. „Ami Teleki Gézát illeti, mindig egy kiegyensúlyozatlan, nyugtalan elemnek tartottam. Szegény Bóli [Teleki Pál] halála után feljött hozzám, és illetlenül viselkedve

quasi követelte, hogy mutassam meg neki atyja levelét. Az egy megleghangú, megható búcsúlevél volt, melyben ok nélkül magát vádolta. Eolvashatta volna, de felháborodva prepotens fellépése miatt, a levél átadását megtagadtam. Talán jobb lett volna odaadni, és aztán kidobni. Így alighanem most azt hiszi, hogy a levélben talán engem vádolt valamivel.”

Vajon szándékosan vezette volna félre öreg barátját a volt államfő? Vagy Telekinek a halál kapujából kétségbeesve átkozódó mondatai törlődtek az emlékezetéből, s ő is így akarta hinni, talán így is hitte a történeteket, amikor papírra vetette őket?

A lojális Kállay – akinek ugyan semmilyen szerepe nem volt az 1941. áprilisi eseményekben – ennél is merészebb állítással nyugtatta volt államfője lelkiismeretét: „Lehet, hogy Teleki összeroppant idegzetű ember volt, talán régebben a felesége miatt el volt keseredve, de igazán nem tételezhető fel erről az ideálisan gondolkodó emberről, hogy ezért éppen a legkritikusabb napján politikai életének legyen öngyil-

kos. Ez lehetetlen” – fogalmazott egyik 1947-es levelében.

Kállay egy önkéntelen kijelentése pontot tesz egy, a történelemtudományban is régóta vitatott kérdésre: Horthy István kormányzóhelyettesé választásának hátterére. Pontot tesz, s egyúttal új kérdést nyit. 1951-ben Horthy Miklós éppen az emlékiratait készítette. Menye, Horthy István özvegye azzal a kéréssel fordult Kállayhoz, írjon visszaemlékezést a kötetbe a néhai kormányzóhelyettesről. A volt kormányfő így válaszolt: „Vállalom az Istvánra vonatkozó résznek a megírását, nézetem szerint jellemzését beleszólhatem az előszóba, viszont a Kormányzó Úr maga kell, hogy elmondjon részleteket István életéből, maga kell, hogy megírja, miért járult hozzá, hogy kormányzóhelyettes legyen, s miért nem lett kormányzóutód, ahogyan ő akarta.

Özv. Horthy Istvánné, Horthy Miklós,
Angelo di Leva, Kállay Miklós,
Horthy Istvánka, Rapallo, 1949. január 7.

Horthy Miklós, Kállay Miklós
és Horthy Istvánné egy vitorláshajón,
Rapallo, 1949

Az idézetből egyértelmű, hogy – számos visszaemlékezéssel s korabeli forrással egybecsengően – az 1942-ben létrehozott kormányzóhelyettesi poszt eredendően az utódlási kérdést volt hivatott rendezni, s nem pusztán azért hozták létre, mert az államfőnek „szüksége” volt egy „helyettesre”, ahogy özvegy Horthy Istvánné később saját memoárjaiban emlékezett. A megválaszoltnál viszont talán érdekesebb a megnyitott kérdés, a homályos személyes névmás. Kit takart az a „ő”? A kormányzót vajon, vagy fiát, a későbbi kormányzóhelyetteset, aki számos kortárs és visszaemlékező forrás szerint is vonakodott elfogadni a tisztséget?

Némiképp átalakult a volt miniszterelnök emlékezetében az is, hogy hivatala elfogadásakor, 1942 tavaszán az általa tervezett angol orientáltságú

külpolitikának milyen következményeire számított. Mind saját, mint külügyi sajtófőnöke, Ullein-Reviczky Antal emlékiratából kiolvashatóan bízott egyrészt abban, hogy a szövetségesek frontot nyitnak a Balkán-félszigeten, amivel egyébiránt Churchill még 1944 nyarán is kecsegtette Josip Broz Titót. Másrészt legalább 1942 végéig arra számított, hogy a nagyhatalmak, kimerülvén, kompromisszumos békével zárják majd a háborút. A német „megszállás ténye – fogalmazott ezzel szemben 1947 márciusában, magát és volt államfőjét, barátját nyugtatva – *magában annak a politikának, amit én Főméltóságod jóváhagyásával folytattam, várható, sőt kiegészítő része volt. És ebből magából csak előny származott volna az országra.*”

A két emlékirat, a volt miniszterelnöké és a volt kormányzóé, épp ellenőrzés nélkül idézi fel kettejük beszélgetését a német megszállást követő órákban, 1944. március 19-én: „Kállay [...] nyomatékosan megkért, hogy maradjak meg állásomban, és hogy még nyomás

esetén se vonuljak vissza” – így a Horthy-emlékirat. *„Könyörögtem, hogy tüntetően mondjon le. »Nem hagyhatom – ütött a székére a kormányzó – ezt a széket üresen [...] felesküdtem rá, hogy nem hagyom magára az országot. [...] Ki fogja megvédeni a zsidókat vagy a menekülteket, ha én elhagyom a hivatalomat? Lehet, hogy nem tudok mindent megoltalmazni, de meggyőződésem, hogy nagy hasznára lehetek a népünknek«*” – imígyen Kállayé. A volt miniszterelnök egy szintén 1947-es levélrészlete, s hogy Horthy azt sem akkor, sem később nem helyesbítette, a kormányfő visszaemlékezését látszik alátámasztani. Így szól a levél: *„Főméltóságod maradásával megpróbálta [...] a nemzetet megőrizni.”*

A balul elsült, 1944. október 15-i kiugrási kísérlet kudarcáért egyszerre terhelte felelősség az akkori miniszterelnököt, Lakatos Gézárt, aki az államfői proklamáció fogalmazványából önhatalmúlag kihúzta a leglényegesebb, a németekkel szemben hadiállapotot deklaráló részt, a vezérkar tisztjeit, akik

a kormányzó katonai parancsát késve és torzítva továbbították a fronton harcoló egységekhez, de részben magát az államfőt is, aki a négy nappal korábban megkötött fegyverszünet tényét elhallgatta hadserege előtt, s csupán folyamatban lévő fegyverszüneti tárgyalásokat említett híres rádiónyilatkozatában. Kállay – aki 1944 őszén már nem volt az események aktív részese, azokról csak utólag értesült a török követségen – ezen a téren is tompítja leveleiben az emlékek életét. Szintén egy 1947-es levélben úgy fogalmaz, hogy a kiugrás a német megszállás ellenére sikerült volna, „*ha katonáink és a nép, vagy annak egy része nem örül meg, és nem tér le az eddigi útról*”. Az állítás nyilvánvalóan igaz. A tisztikar parancsmegtagadása s a nyilasok puccsa nélkül a kiugrás sikeres lehetett volna, e kettőt azonban elősegítették a fenti tényezők.

Bár a volt miniszterelnök maga is nehezen élt, a levelekből vissza-visszaköszön, hogy figyelemmel kísérte a Horthy család boldogulását, s tanácsaival, összeköttetéseiével próbálta segíteni volt kormányzója életét. Bár a weilheimi pékfamilia háza, amelyben Horthyék éltek 1948 végéig, a városkában nem számított kicsinek, természetesen össze sem volt hasonlítható a budai Várral vagy azokkal a körülményekkel, amelyekhez egy átlagos magyar közép-nemes szokott a háború előtt.

„*Valamelyik birtokosnál megfelelő kastélyban, amely nincs tele még menekültekkel, ahol az élelmezési viszonyok, tüzelés stb. és az egész környezet megfelelő, személyzet van, kellene mint paying guest elhelyezkedniük*” – javasolta a miniszterelnök. Az adott körülmények között ez a tanács minden realitást nélkülözött.

Természetesen sokszor szóba kerültek a magyarországi viszonyok. Kettejük közül jellemzően Horthy volt az optimistább s Kállay az apátiára hajlamosabb. „*Teljesen visszavonultan élek, sem politikust, sem újságírókat nem fogadok* – írta az utóbbi 1947 tavaszán –, *ha [...] minden [...] messze is van, oda van, jobb erre nem gondolni*.” Horthy bízott a visszatérésben. „*Reményem, hogy egyénileg jól vagytok mindnyájan, ez fontos, mert konzerválni kell magadat*” – figyelmeztette 1951-ben volt államfőjét, kérve, hogy maradjon kész a hazatérésre.

Bár mindkettejüknek éltek közeli hozzátartozói otthon, nem kerülte el őket az emigránsbetegség: egy-egy politikai esemény túlértékelése vagy teljes

félreértelmezése, amibe szalmaszálként kapaszkodtak. Ilyen volt az 1947-es magyarországi, „kékcédulásként” elhíresült országgyűlési választás, melyen a Magyar Kommunista Pártnak minden törvényes és törvénytelen eszköz bevetése ellenére sem sikerült abszolút többséget szereznie.

„*A most hatalmon lévők elkövették azt a tévedést, hogy Magyarországon szabad választásokat engedélyeztek. Bízva a felszabadulás, a földreform és a szociális forradalom mindenhatóságában*” – reménykedett Kállay. „*A magyar választások elbukva. Bulgáriában már másképpen csinálták. Nálunk most próbálják ezt visszamesterkedni*.”

1954. január végén az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és Franciaország külügyminisztereinek részvételével tartott berlini konferencia pedig szinte eufóriát váltott ki a két idős emigránsból. „*Naponta lesem persze a berlini híreket*” – írta Horthy. „*Nem tartom lehetségesnek, hogy Molotov oda merte volna tolni a pofáját, azon elhatározással, hogy nem enged semmiben. Legvalószínűbb, hogy az osztrák kérdésben enged, de meg fogja kísérelni, hogy ne kellessen csapatait Magyarországról kivonni*.” Kételyei néhány sor után eltűnnek. Szinte tényként kezeli, hogy a találkozó után a szovjet csapatok el fogják hagyni Magyarországot:

„*Soha nem toltam fel magam az életben, főképp most 86 évesen nem lehet semmi szereplési vágyam, de az a meggyőződésem, hogy ez esetben az én kötelességem az első kormányt kinevezni. Az aztán a megfelelő előkészítés után a nyugati hatalmak kontrollja mellett megválaszthatja a parlamentet, és én boldogan visszavonulhatok*.”

A szándék láthatóan őszinte. A volt kormányzó szinte tényként kezelte, hogy rövidesen hazautazhat, s az események ott folytatódhatnak, ahol ő elhagyta őket: államfőként kormányt nevezhet ki – hogy azután visszavonulhasson. Fel sem merült benne, hogy az idő túlhaladta őt, s hazatérve sem lehet már politikai tényező. Feltehetően a fent bemutatott emléktompítás miatt az végképp meg sem fordult a fejében, hogy abban az országban, ahol háborús szerepléséért Bárdossy László miniszterelnök hat golyóval a testében nyugszik a föld alatt, akár ő is számon kérhető lehet.

Tervezte a közjogi és birtokviszonyok rendezését is: „*Azon a nézetem vagyok, hogy szuverenitásunkat 1944. Március 19-én veszítettük el, tehát ott*

kell kapcsolni” – írta. „*Minthogy mindenki elveszítette mindenét, minden kis üzlet tulajdonosa is, nem látok más megoldást, minthogy e tekintetben is az 1944 március 19-i birtokállomány jogait kell elismerni. A parlament aztán meghozhatja a szükséges törvényeket, elkerülhetetlen változtatásokat. Tehát egy megoldást a törvényes és a mostani tulajdonos között. Hogy a legértékesebb és legmegbízhatóbb osztályt nemzetünknek tönkre tegyük, kiűzzük ősi birtokából és a legmegbízhatóbb elemet, kiket a szovjet hozott jólétbe, előnyben részesítsük, ehhez nem járulnék hozzá*.”

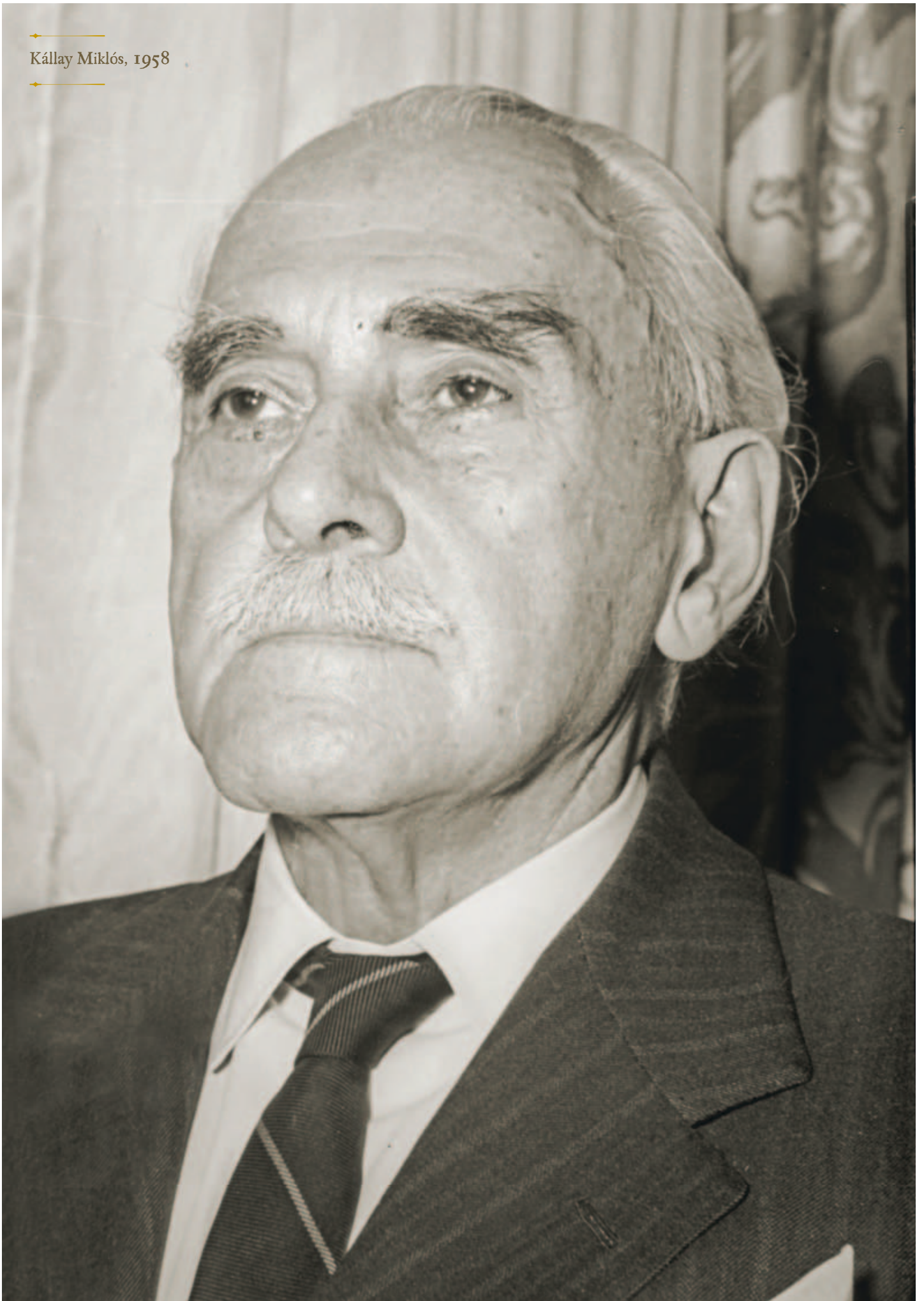
A levelezés utolsó és legeuforikusabb időszakát természetesen az 1956-os forradalom hetei jelentették. Horthy ezekben a napokban elmozdíthatatlan volt a rádió mellől. Menye emlékiratai arról tanúskodnak, hogy volt legalább egy pontja a világnak, ahol a magyar hivatalos sajtó hangját a „fehér” „ellenforradalom”-ról félreértelmezték: Estoril. Edelsheim-Gyulai Ilona így emlékezett: „*Írtam Miklóspapának arról, milyen közel érzem magam hozzá akkor, amikor egy újabb fehér hadsereg formálódik otthon. Nagy szükség volna egy olyan karizmatikus, »fővezér« típusra, amilyen ő volt 1919-ben*.”

Kállay ennél realistább volt, lelkesedésében azonban – érthetően – ő is túlzásokba esett: „*A magyarországi dolgok hatása alatt vagyunk!* – írt szinte eksztázisban a forradalom tetőpontján, 1956. november 1-jén. – *Én két fiammal harcolok közöttük, adja isten, hogy ne legyen bajuk. A magyarok megmutatták, hogy a világ legnagyobb fajta. A győzelem biztos. Lehet, hogy a teljes még időbe telik, de nincs kétségem afelől, hogy megjön. Egy, talán még két választás van vissza. Én akartam volna a határhoz kimenni, de az osztrákok tiltakoznak. Minden porcikám izgatja, hogy nem lehetek benne a nagy dolgokban. Amit itt lehet, azt megteszik a Bizottmány és a magyar szervezetek, de ez a munka engem nem elégít ki. Túl öreg vagyok már; hogy bölcs legyek, nem érek rá*.”

November 4-ét követően Horthy Miklós ágynak esett, s onnan többé fel sem kelt. Kállay Miklós következő levele részvétnyilvánítás volt, immáron gyászoló családjának címezve. ♦

A SZERZŐ DOKTORANDUSZ (ELTE).
HORTHY ISTVÁNNÉ DÉL-ANGLIÁBAN
LÉVŐ HAGYATÉKÁNAK LEVÉLTÁROSA

← Kállay Miklós, 1958 →

KÁLLAY MIKLÓS DÉL-AMERIKAI KÖRÚTJA 1956 NYARÁN

Kállay Miklós 1945-től haláláig emigrációban élt. 1953-ig Olaszországban tartózkodott, majd az Egyesült Államokban, New Yorkban telepedett le. Az emigráció aktív személyiségeként számos alkalommal képviselte a Szovjetunió elnyomása alatt élő népeket, s eladásokat tartott a vasfüggöny mögötti magyar helyzetről vagy éppen a kommunizmus veszélyeiről. 1956 nyarán dél-amerikai körútra kapott megbízást a Szabad Európáért Nemzeti Bizottságtól (National Committee for Free Europe). A dél-amerikai sajtó több mint 300 közleményben méltatta Kállayt – mint a vasfüggöny mögött érkezett legprominensebb államférfit – egyéniségét és a népek érdekében vállalt misszióját.

Kállay Miklós az emigrációban tagja volt a Magyar Nemzeti Bizottság Végrehajtó Bizottságának, mely a Szabad Európa Bizottság egyik osztályaként működött. A Szabad Európa Bizottság, vagyis a National Committee for Free Europe, majd később csak Free Europe Committee néven ismert amerikai antikommunista szervezet 1949-ben alakult New Yorkban, s a polgári demokrácia értékeit kívánta közvetíteni a szovjet befolyás alá került kelet-közép-európai lakosság számára. Ennek a szervezetnek az osztályaként jöttek létre különböző nemzeti bizottságok, így a Magyar Nemzeti Bizottság (MNB) is, amely 1949. július 21-én alakult meg és 1949–1957 között a magyar emigráció legjelentősebb szervezete volt.

Az MNB közel száz tagot számláló tanácskozótestületén belül tényleges tevékenységet a Végrehajtó Bizottság fejtett ki. Fennállását támogatta az Egyesült Államok kormánya és más nyugat-európai államok, valamint nemzetközi szervezetek. A Magyar Nemzeti Bizottság a hidegháborúnak

abban a szakaszában alakult, amikor egy újabb háború kirobbanása reális esélynek látszott. A bizottság tagjai ezért azt akarták elérni, hogy a szervezetet háború esetén magyar „exil-kormányként” ismerje el az Egyesült Államok. Politikai nézeteiben a bizottság elhatárolódott a szélsőségektől.

Azonban amikor dél-amerikai útját Kállay előkészítette, a Nemzeti Bizottság már nem a korai évek fénykorát élte. Rengeteg kritika érte az emigrációban élő magyarok részéről, így Kállay több levelében is hangsúlyozta, hogy bár tagja a Magyar Nemzeti Bizottságnak, nem annak a nevében érkezik, és bár tisztában van a szervezet belső működésével és számos pozitívumot tud felsorolni a védelmére, nem fog tagokat toborozni és nem fogja bizonygatni ezen tényeket, csak ha erre kerülne a szó.

Dél-amerikai útján – melyre a Szabad Európa Bizottságtól kapott megbízást – a volt magyar miniszterelnök a kommunizmus és a kommunista infiltráció (beszúrgás) veszélyeire hívta fel a dél-amerikai népeket.

Ekkoriban ez valós veszély volt, ugyanis Dél-Amerikában is rengeteg szovjet ügynök tevékenykedett, akik megfigyelték mind az emigránsokat, mind pedig a kormányok működését. Előadásaiban általános képet adott a vasfüggöny mögötti helyzetről, külön kitérve Magyarország sorsára s az egyház elnyomására. Diplomáták előtt beszélt az új orosz politikáról. Útja során a kommunista diktatúra alá került országok népeinek védelmében Kállay többször is kijelentette, hogy nem léteznek csatlós népek, csak csatlós kormányok, mert a nemzet örök, a kormányok pedig változnak.

A dél-amerikai út első állomása Rio de Janeiro volt, ekkoriban Brazília fővárosa. Rio után Sao Paulóba látogatott, majd Argentína, ezen belül Buenos Aires, végül Chile fővárosa, Santiago de Chile következett. Ebben az időben Latin-Amerika országai közül egyedül Argentína tartott fenn diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunió által megszállt Magyarország kormányával. Tervben volt egy uruguayi utazás is, de azt az útja során jelentkező betegség miatt le

kellett mondania. Fontosnak tartotta a dél-amerikai magyarsággal való kapcsolatfelvételt, illetve helyzetének megismerését is. Dél-Amerika országaiban ekkoriban nagyjából 200 000 magyar emigráns élt, legtöbben közülük Buenos Airesben és Sao Paulóban.

A hivatalos látogatások során audiencián fogadta őt Brazília és Argentína köztársasági elnöke és alelnöke, találkozott az országok külügyminiszterével, Rio de Janeiro érsekével, számos miniszterrel, képviselőkkel és szenátorokkal, valamint a városok polgármestereivel. Nyilvános fellépései előadásokból és sajtókonferenciákból álltak. Kállay így fogalmazta meg a maga elé kitűzött célt: „Rámutatni, hogy a szabadság elrablásának és a koloniális el-

nyomásnak, kizsákmányolásnak egy új, modern formáját éljük.”

Brazíliában két nagyon jelentős szervezet is rendelkezésére állt előadásainak megszervezésében. A Cruzada Brasileira Anticomunista egész Latin-Amerikára kiterjedő szervezet volt, mely 1955-ben Rio de Janeiróban megrendezte a Nemzetközi Antibolsevista Kongresszust. A Centro Brasileiro da Europa Livre Brazíliába menekült diplomatakból alakult, és Kállay Miklós látogatása alatt az ő feladatuk volt a sajtó informálása. Mindezek mellett Kállay is szervezett társasági eseményeket, ebédeket, vacsorákat, fogadásokat, melyeken lehetősége volt kötetlenebbül is tárgyalni az általa képviselt ideákról.

Kállay Miklós levelezéséből kiderül, hogy a dél-amerikai magyarok kevésbé szimpatizáltak a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal és annak vezetésével. Úgy érezhették, hogy az MNB nem

foglalkozik a problémáikkal, nem fordul elég figyelem feléjük. Ez Széchényi Endre 1956. július 17-ei keltezéssel Kállay Miklósnak írt levelében így jelent meg: „idejövetelednek híre a magyar kolóniában nem váltott ki lelkesedést, aminek elsősorban az az oka, hogy Benned, akár a Free Europe megbízásából, akár pedig mint magánember jössz, mindenkor a Nemzeti Bizottmány exponensét látják. A Nemzeti Bizottmányt és annak működését itt nem jó szemmel nézik és annak kimondott ellenesei, főleg azért, mert senki sincsen tisztában azzal, mi a Nemzeti Bizottmány, s mi annak a feladata.” Az MNB vezetőivel szemben az is felmerült, hogy „súlyos pénzeket vágnak zsebre saját életfenntartásukra, az emigráns magyarsággal, annak ezer gondjával, bajával pedig nem törődnek”.

Széchényi Endre – Somogy megye egykori főispánja – panaszai általában jellemzőek voltak a dél-amerikai ma-

—
Kállay Miklós második feleségével,
Fényes Mártával, 1958
—

gyar kolóniák nézeteire. Az, hogy a Nemzeti Bizottmányt ellenséges szavakkal illették, természetesen nem Kállaynak szólt. Ő tagja volt a bizottmánynak, de nem annak képviselőjében érkezett, és ezt válaszaiban hangsúlyozta is. Nem állt szándékában a mindennapi dél-amerikai emigrációs politikába beleszólni, hiszen nem is tartozott rá. A dél-amerikai magyar egyesületek közül a legjelentősebb az argentin Centro Hungaro volt, amelyet 1950 körül Luttor Ferenc római katolikus pap alapított, akiről szinte minden Argentínából érkező levélben megemlékeztek, hiszen rengeteget tett az Argentínában élő magyar kolóniáért. Az egyesület hozzáállása Kállay látogatásához teljesen reális volt. Kijelentették, hogy Kállay Miklóst mint magyar embert, egykori miniszterelnököt szívesen fogadják, de kizárólag nem hivatalos formában. Nem akarták az egyesületi élet törekeny belső békéjét kockára tenni.

A másik szempont, amelyre Kállaynak figyelmet kellett fordítania, az volt, hogy utazásának ne legyen amerikai színezete. Ez a kérdés pedig a dél-amerikai országok helyzete miatt volt fontos, hiszen már akkor sem volt felhőtlen a viszonyuk Észak-Amerikával. Kállay természetesen kiváló diplomata volt, így a dél-amerikaiak sérelmét – mely szerint kevés figyelmet kapnak Észak-Amerikától – a kommunizmus elleni harccal magyarázta: az Egyesült Államok minden figyelmét a szovjet rendszer agressziójának megfékezésére fordítja, ezért kell mindenkinek erre a problémára koncentrálnia, hogy minél hamarabb véget vethessenek annak, és végre a hétköznapi élet, a hétköznapi politika is nagyobb hangsúlyt kapjon.

Kállay Miklós dél-amerikai útjának hatásáról egy 1956. szeptember 18-i keltezésű levélből tájékozódhatunk, melyet Bobrik Arno egykori diplomata, ekkor az argentin magyar kolónia

egyik kiemelkedő személyisége írt. Az argentin kormány két héttel azután, hogy Kállay visszautazott New Yorkba, házkutatást tartott az összes kommunistaszimpatizáns egyesület székházában, és dokumentumaikat lefoglalták. Emellett az állami rádió rendszeresen sugározott kommunistaellenes beszédek. Bobrik úgy fogalmaz levelében, hogy ehhez Kállay szereplése is hozzájárult, hiszen addig hónapok óta nem történt semmilyen érdemleges intézkedés a kommunista befolyás visszaszorítása érdekében. Bobrik Arno későbbi leveleiben kitért arra is, hogy Kállay látogatásának milyen pozitív hatása volt az emigráns egyesületi életre, s az ő szerteágazó ismereteinek és kiváló retorikai érzékének köszönhetően az általa képviselt ügy célt ért. ♦

A SZERZŐ TÖRTÉNÉSZ, SEGÉD-
MUZEOLÓGUS, JÓSA ANDRÁS MÚZEUM,
KÁLLAY GYŰJTEMÉNY

Címekép a Kállay János (Panyola, 1735–Biri, 1810) részére
Mária Terézia által adományozott grófi rangemelésnek a *Királyi Könyvek*ben
bevezetett szövegéből (1778. március 13). A császári kamarás (1770)
gyermektelenül halt meg, így a grófi cím sem öröklődött.

A Kállay-címer

A Kállay András volt főispán védnöksége alatt megjelent Szabolcs vármegye monográfiája (1900, szerk.: Borovszky Samu) ezt írta a család címeréről: „*kékben, farkát szájában tartó koronás zöld sárkány által alakult körben, alul két veres szív által kísért, törzsétől szakított vassisakos, bajszos fő, a sisak nyílt szélébe egy hal kapaszkodik. A pajzs jobb felső sarkában félhold, a bal sarkában arany-nap ragyog. Ötágú korona fölött három sisak.*” Majd a címertakaró leírása után: „*Pajzstartók: két arany-oroszlán. Jelmondat: »In asperis et prosperis.«*” (Szó szerint: Embertelenségben és boldogságban, költőibben: Balsorsban és szerencsében.) Ezt a Kállay-címert azonban nem adományozták, úgy tűnik, a főispán állíttatta össze talán éppen a fenti kötethez vagy más jeles alkalomra.

Ugyanis a család a 19. század eleji címerleírást – amelyet a családtörténet-író Nagy Iván tett közzé – a címerben található zöld sárkány, a sisakos fej, a piros szívek és a ponty után így folytatatta: „*A pajzs fölötti sisak koronáján egy páncélos kar könyököl, kivont kardja hegyén vérző török fejet tartva. Hagyomány szerint a farkát a szájában tartó sárkány onnan jöve a címerbe, mert [Kállai] János I. Mátyás korában a Sárkány-rend vitéze volt, s állítólag egy csata alkalmával egy törököt a vízbe szorítván, ott agyonszúrta és nyakát szegvén, midőn a fejét kardja hegyére vette volna, azzal együtt egy hullára érkező pontyot is kihúzott a folyamból.*”

Mindebből kitűnik, hogy az egyik leggazdagabb levéltárral rendelkező családnak – a hatalmas anyagot, melyben több mint 7000(!), Mohács előtti oklevél van, 1874-ben adták örökle-

Kállay Miklós miniszterelnök halotti címere, amely az 1855-ben elhunyt Kállay Kristóf gyászjelentése után készült, annak címerét átvéve

tétbe a Magyar Nemzeti Múzeumnak – a 19. században már nem volt meg a címeres levele, vagy talán nem is volt olyan a család birtokában. Ugyanis a família – amely múltját írásosan 1224-ig tudja visszavezetni – a Balogsemjén nemzetségből ágazott ki (más családok, a Domahidiak, a Panyolaiak mellett), amelynek ősi címere – mint az Árpádoknak a turulmadár – a hal volt. Ezzel az állattal már Mátyás király idejében sem tudtak volna mit kezdeni – a költött mesén kívül –, hát még később! A Sárkány-rendről a történelemkönyvekben olvastak, de igazolni ma sem tudjuk, hogy bármelyik Kállai a rend tagja lett volna. Ám a 15. század-

ban éppen a Bátor család Lőkös-ágából való leányokat vettek feleségül, míg az ecsedi Bátor leányok közül kettő ment férjhez Kállai fiúkhoz.

Tehát volt kiknek a címeréből átvenni a sárkányt.

A török elleni harcokban – de nem Mátyás király alatt, hanem a mohácsi csatában – két Kállai is részt vett, apa és fia, János és István. Kállai János Rászkai Gáspárral és Török Bálinttal azt a feladatot kapta, „*hogy ha semmi remény nem lenne a csatasor helyreállítására, a királyt [II. Lajost] a csatából kiragadva elvezessék*”. Brodarics

István, a csata résztvevője és kortárs leírója az életüket vesztők között sorolta fel a két Kállait is. Ám más forrásból tudjuk, hogy az apa megmenekült. Az ütközet során török fogságba esett Kállait Ráskaival együtt még idejében kiszabadították. Azaz a címerkép harmadik szála is megkerült. Így a három, valósnak tűnő címerelem, a hal, a levágott török fő és a farkába harapó sárkánykígyó alapján feltételezhetjük, hogy királyi adományból Mohács után, a 16–17. század bármely évében akár címeres levelet is kaphattak.

Lakatos Sarolta, a család történetének kutatója találta meg a levéltárakban azt az 1613. évi iratot, amelyben a kihalt Vitéz ág (†1598) birtokait és iratait megöröklő Lőkös ágbeli Lőrinc szerződést kötött unokatestvéreivel. Eszerint a már férjhez ment két leány apja, Lőrinc átadja a birtokok mellett „*a privilegiumokat, főképpen az Originálist és az Armalist*” fiági rokonainak, akik a leányokat pénzben elégitik ki.

Csak a kicsi piros szívekkel tudnánk valamit kezdeni! ♦

A SZERZŐ CÍMZETES MEGYEI MÚZEUMIGAZGATÓ

ZEIDLER SÁNDOR

*Hogyan került
a Kállay-gyűjteménybe
Horthy Miklós
kormányzó egyik
kitüntetése?*

Vitéz nagybányai Horthy Miklós hosszú katonai szolgálata, majd negyedszázados országlása alatt számtalan elismerésben részesült. Kiténtetéseit három részre oszthatjuk:

- 1.** Az Osztrák–Magyar Monarchia idején tengerésztisztként, később Ferenc József egyik szárnysegédéeként, majd az első világháború alatt az Adriai-tengeren végrehajtott sikeres fegyvertényekért kapott kiténtetések.
- 2.** Államfőként a külföldi hatalmaktól kapott kiténtetései, az illető országok legmagasabb érdemrendjei, melyeket főképp protokolláris céllal, áttételesen Magyarország elismeréseként adományoztak.
- 3.** Néhány kiténtetésnek, melyet ő alapított, államfőként élethosszig tulajdonosa volt.

Összesen körülbelül hetvenféle kiténtetése volt. Ezek közül néhány több darabból állt, ezért száz fölöttire tehető a kiténtetései száma, nem számítva a miniatűröket. A kitörés során ezekből néhányat a katonák magukhoz vettek, így került egy akkori vöröskeresztes nővérhez – halott vagy sebesült katonától – a kormányzó hadiékítményes és kardos arany lánckeresztje, mely 1990-ben magángyűjtemény részévé vált.

A korabeli egyenruha-viselési szabályoknak megfelelően a kormányzó különböző alkalmakra többféle rendfokozatának megfelelő egyenruhával rendelkezett. Ilyen volt az úgynevezett „Bordjacket”, amely kétsoros klubzakóhoz hasonlatos köznapi viseletet jelen-

A Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjének csillaga kardokkal

tett, valamint az úgynevezett „flottakabát”, melyet „Ferenc József”-nek neveztek, továbbá – teljes díszben – a tengerészfrakk. Ezekhez hétköznapi általában csak a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztje és a Vitézi Jelvény társult, kisebb események alkalmával pedig mellén kitüntetéssorral jelent meg, néhány, mellre tűzhető és nyakban viselt érdemjellel kiegészítve.

Teljes díszben – így az államfői látogatások alkalmával is – annyi kitüntetést viselt, amennyi az öltözetén ízlésesen elfért, ügyelve arra, hogy az aktuális partnerország elismerése fő helyre kerüljön. Mint a kor elismertjei általában, ő is főképp azokat a kitüntetéseket becsülte, melyeket személyes fegyvertényeiért kapott.

A kormányzó kitüntetései sorsa a háborút követő évtizedekben ismeretlen maradt. Szinte semmilyen, a sze-

HORTHY LEVELE KÁLLAY MIKLÓSNAK

Estoril 12./VI
Kedves Mica!

Köszönöm június 7-iki leveledet, melyet úgy emlékszem két nappal kaptam később miután írtam neked. Érdekel az érdekes útiprogramod. Azt hiszem élvezni fogod. – A mi a kitüntetést illeti, nekem történetesen itt van a magyar érdemrendnek a nagykeresztje, de válszallag nélkül. Nem is emlékszem hogy ezt nem-e nyaklánc helyettesítette. De ez nem is fontos. Nagyon szívesen kölcsönözöm, de elküldeni csak biztos uton merném. Irod hogy Kállay Feri fog felkeresni; ha idejében találkozhattok, neki átadnám az egyetlen ma létező csillagot. – Vagy talán akad más megbízható átutazó. – Tegnap megnéztük Lissabonban a Portugal–Magyar Football mérkőzést. Sajnos 2–2 volt az eredmény, bár a magyarok nagy fölényrel játszottak.

Szívélyes üdvözlettel
HORTHY MIKLÓS

(A kézírásos levelet eredeti helyesírással közöljük.)

mélyéhez köthető tárgy – egy kard kivételével – nem került elő a rendszerváltásig. Az első adatok 1959-ből származnak, amikor a kitüntetést adományozó oklevelek egy részét – hozzávetőlegesen egyharmadát – a szovjet levéltári igazgatóság átadta a Magyar Országos Levéltárnak. 1992-ben Günzenhausenben, a Sammlertreffenen bukkant elő az államfő egyedi – mellén viselt – kitüntetésora, amely

szerencsésen hazai magángyűjteménybe került.

Lemondatása után szűk családjával és néhány munkatársával a bajorországi Weilheim melletti Hirschberg kastélyba került, az SS védőőrizetébe. Az internáltaknak személyenként egy bőröndöt és két rend öltözetet engedélyeztek, melyet Kerencsi Miklós, a kormányzó személyi komornyikja állított össze. Németországba, majd Por-

Horthy Miklós családjával a portugáliai Estorilban

tugáliába a két egyszerűbb egyenruháját és az ezeken viselt érdemrendeket vitte magával.

1994-ben a kormányzóhelyettes özvegye, gr. Edelsheim-Gyulay Iona Portugáliából hazahozta és a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta apósa megmaradt kitüntéseit és egyenruháit. Ezek között azonban már nem volt megtalálható a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjének csillaga, melyet Horthy Miklós 1956. június 18-án kelt levele szerint kölcsönadott volt miniszterelnökének, a dél-amerikai körútra induló Kállay Miklósnak. A kormányzó 1957. február 9-én bekövetkezett halála miatt azonban már nem került vissza hozzá. A rendkívül ritka, gyönyörű érdemrendet a miniszterelnök fia, Kállay Kristóf volt szentszéki követ őrizte meg, s 1994-ben – igen gazdag kitüntetésgyűjteményével együtt – a Jósza András Múzeumnak adományozta. Horthy Miklós személyes relikviája így került Nyíregyházára, az éppen ezekben a hónapokban megújuló Kállay-gyűjteménybe. ♦

A SZERZŐ FALERISZTIKUS

Tudjon meg még többet a történelemlről!

Olvassa
a Rubicon
minden
hónapban!

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	☐	2012/4-5	Történelmi tévhitok - Krasznahorka büszke vára	995 Ft	☐
2004/8-9	60-as évek	699 Ft	☐	2012/6	Adók és adófizetők - Hitler stílusa	645 Ft	☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft	☐	2012/7	Újkori olimpiák - Lovagok világa	645 Ft	☐
2004/12	Az Andrásyok világa	448 Ft	☐	2012/8	Horthy István halála - Kádár arcai	645 Ft	☐
2006/2-3	Háború a modern korban	789 Ft	☐	2012/9-10	Klebsberg - Aktuális Horthy kép	995 Ft	☐
2006/7	Terrorbombázások - Tortúra	545 Ft	☐	2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	☐
2006/8	Che Guevara - Keresztesek	545 Ft	☐	2012/12	Sztálin - Nagy perek - A „Kossuth címer”	645 Ft	☐
2007/1-2	Második Trianon	889 Ft	☐	2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft	☐
2007/3	Állambiztonság - Titkosszolgálat	595 Ft	☐	2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft	☐
2007/6-7	A magyar bor századai	889 Ft	☐	2013/1	Híres merényletek - Gestapo	695 Ft	☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	☐	2013/2-3	Nagy Szulejmán - Pápák és a Pápválasztás	995 Ft	☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft	☐	2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	☐	2013/5	Horthy Istvánné - Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	☐
2007/1 különszám	AVO-AVH-III/III	595 Ft	☐	2013/6	Szent István nyomában - Fehérvár	695 Ft	☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft	☐	2013/7	Bethlen Gábor - Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	☐
2008/2-3	Reform, modernizáció	595 Ft	☐	2013/8	A mohácsi csata - II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	☐	2013/9-10	Napoleon - A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	☐	2013/11	Hősök tere - Nemzet és emlékezet	695 Ft	☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	☐	2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	☐
2008/7-8	Fekete krónika	895 Ft	☐	2013/1 különszám	A borgiák - Firenze és a Medicek	695 Ft	☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	☐	2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft	☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	☐	2014/1	A székelység története	695 Ft	☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft	☐	2014/2	Zrínyiek	695 Ft	☐
2009/1-2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	☐	2014/3	Dózsa György, 1514 - Megszállás, 1944	695 Ft	☐
2009/3	A királyiroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	☐	2014/4-5	Seuzo-kincs - Az I. világháború	995 Ft	☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	☐	2014/6	A béke kálváriútján - Apponyi Albert gróf	695 Ft	☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	☐	2014/7	Egy magyar mítosz - Az aranycsapat	695 Ft	☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	☐	2014/8	Sopron - A hűség városa	695 Ft	☐
2009/7-8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	☐	2014/9	Isonzó - Doberdó - Caporetto	695 Ft	☐
2009/9	A téli háború - Kálvin és a reformáció	595 Ft	☐	2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	☐
2009/10	Egyenruha-történet - Középkori magyar királynék	595 Ft	☐	2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	☐
2009/11	Középkor	595 Ft	☐	2014/12	Magyar béketörekvések - Szent-Györgyi Albert	695 Ft	☐
2010/1	A csendőrség története 1881-1945	645 Ft	☐	2014/1 különszám	Európa	695 Ft	☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft	☐	2015/1	A nagy háború, 1914-1918	695 Ft	☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft	☐	2015/2	Islám radikalizmus - Vitriolos karikatúrák	695 Ft	☐
2010/6	Kitelepítések - Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	☐	2015/3	Haditengerészet	695 Ft	☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	☐	2015/4	1945, egy végzetes év - Hóman Bálint	695 Ft	☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	☐	2015/5-6	Órmény genocídium 1915 - Német kapituláció 1945	995 Ft	☐
2010/9	1956-os sortűzek - Kulákok	645 Ft	☐	2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai - Károlyi Mihály	645 Ft	☐	2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft	☐	2015/9	A Nádasdyak - Málénkij Robot	695 Ft	☐
2010/2 különszám	Ormos 80	595 Ft	☐	2015/10	Koncepciós perek	695 Ft	☐
2011/1	A Szent Korona vizsontagságai	645 Ft	☐	2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	☐	2015/12	Koronás fők	695 Ft	☐
2011/3-4	A 19. század - Bethlenek	995 Ft	☐	2016/1	Migráció	695 Ft	☐
2011/5	Weimar arcai - Megszállások	645 Ft	☐	2016/2	Széll Kálmán	695 Ft	☐
2011/6	A Hitler - Sztálin paktum	645 Ft	☐	2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft	☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	☐	2016/4	Mátyás király	695 Ft	☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	☐	2016/5-6	Teleki Pál - Báthori István - GULAG	995 Ft	☐
2011/9-10	Bethlen István	995 Ft	☐	2016/7	Honfoglalók	695 Ft	☐
2011/11	Az avarok	645 Ft	☐	2016/8	Verdun, 1916	695 Ft	☐
2011/12	Gulag	645 Ft	☐	2016/9	Széchenyi István - a legnagyobb magyar	695 Ft	☐
2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	☐	2016/10-11	1956-2016 - Végzetes sorsok	995 Ft	☐
2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft	☐	2016/12	Amerikai elnökök - 1789-2016	695 Ft	☐
2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft	☐	2017/1-2	Koronázások Magyarországon 1526-1916	995 Ft	☐
2012/1-2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	☐	2017/3	A GULAG szomorú világa - Olofsson Placid atya	695 Ft	☐
2012/3	Kitörés	645 Ft	☐	2017/4	Mindszenty - Kádár	695 Ft	☐
				2017/1 különszám	SISI - Erzsébet a magyarok királynéja	695 Ft	☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2017/6-tól 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait o
A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül
kedvezményes áron megrendelem:

- 2007-es évfolyam (12 szám)* - 4500 Ft o
- 2008-as évfolyam (11 szám) - 4500 Ft o
- 2009-as évfolyam (11 szám) - 4800 Ft o
- 2010-es évfolyam (12 szám) - 5000 Ft o
- 2011-es évfolyam (15 szám) - 6000 Ft o
- 2012-es évfolyam (14 szám) - 6000 Ft o
- 2013-es évfolyam (14 szám) - 6000 Ft o
- 2014-es évfolyam (13 szám) - 6000 Ft o
- 2015-ös évfolyam (12 szám) - 6000 Ft o
- 2016-os évfolyam (12 szám) - 6500 Ft o

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóiratszámaink egyenként is megrendelhetők.

NÉV

INTÉZMÉNY
(KÖZLETTI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS:

UTCA:

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ:

TELEFONSZÁM:

E-MAIL:

OLVASHATÓ ALÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@t-online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézirással is elfogadjuk.

RUBICON-KÖNYVEK

JOHN LUKACS ELŐSZAVÁBÓL:

Természetes, hogy a nemzetek történelmét általában saját fiaik írják meg. Vannak azonban olyan példák is, amikor egy idegen rokonszenvező, érdeklődő tekintete olyan tisztánlátással hatol be események, bonyolult hajlamok és érzelmek vadonába, hogy többet sikerül elérnie, mint steril „tárgyilagosságot”. Ilyenkor a távlat érdekes módon színezní képes az események megszokott értékelését is.

Ez érvényes Sir Bryan Cartledge *Megmaradni – A magyar történelem egy angol szemével* című könyvére is, amely már címében elárulja a szerző legfontosabb felismerését: a magyar nemzet karakterének egyik legjellemzőbb vonása, hogy minden katasztrófa ellenére újra és újra sikerül megmaradnia, majd felemelkednie.

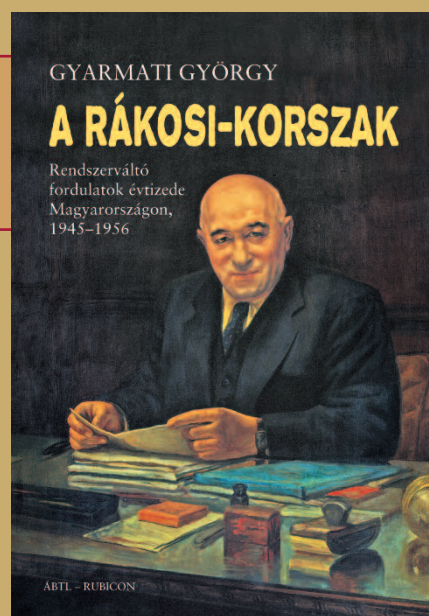
Megállapításai olyannyira eredetiek és helytállóak, hogy talán nem túlzás azt állítani: a külföldiek által írt összes magyar történelmek közül valószínűleg Cartledge műve eddig a legkiválóbb.

Könyvesbolti ára: 3980 Ft
Szerkesztőségi ára: 3480 Ft
Postai küldeményként: 3480 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

Könyvesbolti ára: 4990 Ft
Szerkesztőségi ára: 3290 Ft
Postai küldeményként: 3290 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

Könyvesbolti ára: 4990 Ft
Szerkesztőségi ára: 3290 Ft
Postai küldeményként: 3290 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

Rendelje meg vagy vásárolja meg a könyveket kedvezményesen a szerkesztőségben!

RUBICON SZERKESZTŐSÉGE

1161 Budapest, Sándor u. 60. • Telefon: 402-1848 • rubicon@t-online.hu • www.rubicon.hu/konyvek

Kállay Miklós, 1934

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

